

SÁROSPATAKI FÜZETEK

● **KÁDÁR TAMÁS GYÖRGY**

„De az a nap az Úré”.

Az Úr napja szövegek vizsgálata

● **BÁLINT LÁSZLÓ ÁRON**

Vitézek vallása – Balassi Bálint

kálvinista recepciója a

Hymnus secundus tükrében

● **OLÁH RÓBERT**

Melius Juhász Péter igehirdetése

● **SZOLNOKI ZSOLT**

Felekezetiesedés és egzegézis

Kecskeméti C. János prédikációiban

**FÓKUSZBAN:
A KÖZÖSSÉG**

Péterfi Ferenc, Nagy Károly Zsolt,
Kiss Sándor, Szalay László Pál és
Makay László írásai

Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:
Füsti-Molnár Szilveszter, PhD – *rektor*

A szerkesztőség tagjai:
Barnóczki Anita, PhD
Csorba Dávid, PhD
Homoki Gyula
Kustár György
Lapis József, PhD
Nagy Károly Zsolt, PhD – *felelős szerkesztő*
Rácsok Gabriella, PhD
Szatmári Emília, PhD

KORREKTÚRA: Lapis József, PhD
valamint Homoki Gyula és Nagy Klára
NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS
BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában
Ügyvezető igazgató:
Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:
Sárospataki Református Teológiai Akadémia
3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Kiadás és terjesztés: +36 47 312 947
Felelős szerkesztő: +36 70 242 2674

e-mail: sarospatakifuzetek@gmail.com

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 1000 Ft
ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2800 Ft

CÍMLAPKÉP / COVER IMAGE:
1934. CE találkozó (*helyszín, személyek ismeretlenek*).
(*Forrás: Fortepan, képszám: 30395. A Makkai Sándor
Protestáns népfőiskolai egyesület gyűjteményéből.*)

A Sárospataki Füzetek aktuális számának képanyagát a nyilvánosan és szabadon elérhető Fortepan gyűjteményéből válogattuk. Ennek a gyűjteménynek az egyik sajátossága az, hogy csak minimális információt ad a benne található képekhez, így az itt szereplő fotók esetén is a legtöbb esetben a készítés – feltételezett – időpontján kívül szinte semmit sem tudunk arról, hogy kik vannak rajta, és hol készült. Ez – a kutatók számára bosszantó – körülmény izgalmas kihívás elé állítja a nézőt: nem kapja készen a képek megfejtését, hanem neki kell a láthatók alapján lépésről-lépésre megtalálni azt. A válogatásunkban közölt képeknek egyetlen közös jellemzője bizonyosan van: valamilyen módon mindegyik a közösségről szól. A többi megfejtése az olvasóra vár.

TARTALOM

Nagy Károly Zsolt: Szerkesztői előszó	5
Oktass, hogy éljek!	
Nagy Alpár Csaba: Mindig kéznél, mégis ritkán éljük meg: a közösségről	11
Közösség	
Péterfi Ferenc: Közösségszervezés – közösségfejlesztés képzés Sárospatakon	17
Nagy Károly Zsolt: Teológia – itt és most	27
Kiss Sándor: <i>A Református Élet</i> című hetilap mint a református egyház társadalmi üzeneteinek kommunikációs csatornája	39
Szalay László Pál: Közösségi módik egy vidéki gyülekezetben teremtésvédelmi aspektusból	59
Makay László: Közösségépítés	73
Tanulmányok	
Kádár Tamás György: „De az a nap az Úré”. Az Úr napja szövegek vizsgálata	81
Bálint László Áron: Vitézek vallása – Balassi Bálint kálvinista recepciója a <i>Hymnus secundus</i> tükrében	95
Oláh Róbert: Melius Juhász Péter igehirdetése	109
Szolnoki Zsolt: Felekezetiesedés és egzisztis Kecskeméti C. János prédikációiban	135
Disputa	
Kedves Gyülekezet: A lelkész nem legyőzhetetlen. Josh Givens blogjának egy cikke Fekete Ágnes bevezetőjével	155
Prédikációs tárház	
Füsti-Molnár Szilveszter: „Krisztust követni és meghalni...”	161
Adattár	
Győri István: A „test-lélek szellem” szóhasználat kérdései – avagy a bibliai antropológia fogalmai	169
Győri István: A hippokratészi eskü bibliai vonatkozásai	173
Idővonal	
Kádár Ferenc: „Kövessétek hitüket”. Gondolatok egy doktori dolgozatról	179
Szemle	
Nagy Károly Zsolt: „Többször gyalog, mint kerékpáron, szemetelő esőben...” Benda Kálmán baranyai naplójának kiadásáról.	185
Stíluslap	189
Szerzőink	194

CONTENTS

From the Editor: Károly Zsolt Nagy	5
Teach Me That I May Live!	
Alpár Csaba Nagy: Always at Hand, but Rarely Lived: about the Community	11
Community	
Ferenc Péterfi: Community Organization – Community Development in Sárospatak	17
Károly Zsolt Nagy: Theology – Here and Now	27
Sándor Kiss: The Weekly ' <i>Református Élet</i> ' as the Communication Channel of the Social Messages of the Reformed Church	39
László Pál Szalay: Community Ways in a Rural Congregation from the Aspect of Creation Protection	59
László Makay: Building a Community	73
Articles	
Tamás György Kádár: "But that day belongs to the Lord" – An Examination of the 'Lord's Day' Texts	81
László Áron Bálint: Soldiers' Creed – The Calvinist Reception of Bálint Balassi in Light of <i>Hymnus Secundus</i>	95
Róbert Oláh: The Sermons of Péter Melius Juhás	109
Zsolt Szolnoki: Confessionalization and Exegesis in the Sermons of János Kecskeméti C.	135
Dispute	
Dear Church: Your Pastor is not Invincible. A Post from Josh Givens' Blog with an Introduction by Ágnes Fekete	155
Treasury of Sermons	
Szilveszter Füsti-Molnár: "To Follow Christ and to Die..."	161
References	
István Győri: The Questions of "Body-Soul-Spirit", that is, the Concepts of Biblical Anthropology	169
István Győri: Biblical Aspects of the Hippocratic Oath	173
Timeline	
Ferenc Kádár: "Follow Their Faith". Thoughts on a Doctoral Thesis	179
Review	
Károly Zsolt Nagy: „More often on foot than on bicycle, in drizzling rain...” On Kálmán Benda's Diary from Baranya	185
Style Sheet	189
Authors	194

Szerkesztői előszó

Evangélium és közösség

„Tervünk az volt, hogy a párbeszéd által megerősítsünk minden gyülekezetet abban, hogy az evangélium üzenetének megértése és továbbadása, a valódi szeretet közösség, a másokért hozott áldozat, az igazságért való szenvedés, és a szolidaritás olyan érték, ami csak általuk jelenhet meg a magyar társadalomban, s amire bátran építhetjük jövőnket. Az egyház, a maga intézményi hálózatával, szervezeti felépítésével, közös gazdálkodásával pedig nem tehet jobbat, mint hogy ebben megerősíti és szolgálja a helyi gyülekezeteket.”¹

Valószínűleg hosszas fejtörés után sem kezdhettém nagyobb közhellyel ezt a szerkesztői bevezetőt annál, hogy „az ember közösségi lény”. Az ember – ez egy újabb, most kommunikációs közhely – nem tud nem kommunikálni, a kommunikációhoz pedig társ(ak) kell(enek), így pedig a kommunikáció nem csupán elgondolhatatlan közösség nélkül, de közösséget is teremt. Az embert a Szentírás is mindig közösségben látja és láttatja, a közösség hiánya minden esetben valamilyen torzulást jelez. Az embert Isten a vele való közösségben és erre a közösségre teremtette, így szólítja meg, mindig közösségbe állítja és a Biblia egyik nagy témája éppen a közösség nagyszerű helyreállítása Isten és teremtményei, illetve a teremtmények közt kivált az ember és embertársai között Krisztusban. A közösségről és a közösségben való gondolkodás és ezek következményeinek – például a szolidaritásnak, az egymásért való felelősségvállalásnak, a gondolatok közössé tétele szabadságának – hangsúlyozása éppen ezért nem valami posztkeresztény liberális pótcselekvés vagy baloldali áfium, hanem a kereszténység egyik legfontosabb üzenetének tematizálása.

A közösségben és a közösségről való gondolkodás és beszéd fontosságát tovább hangsúlyozza az a tapasztalat, hogy – lám, megint egy közhely – egy súlyosan „közösséghiányos” korban és társadalomban élünk, s ez napjaink összkomfortosított lövészárkok útvesztőjeként mutatkozó magyar társadalmára különösen is igaz. Ebben a helyzetben pedig fel kell tennünk a kérdést, hogy mit tesznek az egyházak, mit tesz az egyházunk a gyógyulás érdekében. Ez a kérdés azonban rossz. Ha ugyanis a közösség áll érdeklődésünk fókuszában, akkor elsőként nem az intézmények és szervezetek – s pláne nem azok vezető tisztségviselői – felől kell a problémát megközelítenünk, hanem azt a kérdést kell feltennünk, hogy mit teszünk mi magunk, mit teszek én magam a közösséghiányos társadalom gyógyítása érdekében. Az egyház ugyanis, mint „közösségek rejtett hálózata” mi vagyunk. Az egyházat, mint közösséget a mi Krisztussal és egymással való közösségünk határozza meg, s az egyház, mint intézmény és szervezet is csak akkor tud tenni bármit, ha mi cselekvő közösségeket – Krisztust cselekvő közösségeket – alkotunk. Ez egy kényelmetlen helyzet. Ez egy felelősséggel

¹ *Az egyházi jövőkép bizottság előterjesztése az MRE cselekvési tervéről.* MRE ZSINAT XIII. ciklus 13. ülés Dok.Zs.19., 3. URL: http://www.reformatus.hu/data/documents/2014/01/14/dok_zs_19_ejb_beszamolo.pdf Utolsó letöltés: 2019. 03. 15.

terhelt helyzet. Ez egy felemelő helyzet. Ez egy olyan helyzet, ami fokozott reflexivitást vár el tőlünk. Vágjunk hát bele!

A bevezetőm elején idézett sorok a 2011 szeptemberében zsinati határozattal létrehozott Egyházi Jövőkép Bizottságnak 2013-ban, a Zsinathoz benyújtott előterjesztésében olvashatóak. A dokumentum egyrészt rövid összefoglalása azon párbeszédkísérlés tapasztalatainak, melyet a Bizottság a Magyarországi Református Egyház gyülekezeteivel kezdeményezett, másrészt egy cselekvési terv, melyet e tapasztalatok ihlettek. A dokumentum – és története – jól szemlélteti azt a helyzetet, melyben vagyunk, melyet értelmeznünk kell s amelyből elindulunk. Mint ugyanis az talán sokak számára ismeretes, a Bizottság megkeresésére egyházunk 1301 gyülekezetéből mindössze 207, vagyis a magyarországi gyülekezetek mindössze 15,91%-a válaszolt. Ha pedig a válaszadók egyházkerületi megoszlását nézzük, azt tapasztaljuk, hogy ez a mi egyházkerületünkben volt a legalacsonyabb: a felmérés idején számított háromszáz gyülekezetből mindössze tizennyolc, vagyis az összes 5,64%-a vett részt a Bizottság által kezdeményezett diskurzusban. Az okok és okozatok hálózata nyilván szerteágazó. A bizottság érezhetően nehezen birkózott meg ezzel a helyzettel, és több értelmezési lehetőséget is felvetett. Az egyik az egyházfegyelem hiánya volt, „hogya ti. mindenki azt csinálhat a Református Egyházban – következmények nélkül – amihez neki éppen kedve van”² s ezért lehetséges, hogy egy zsinati felhatalmazással rendelkező testület kérését figyelmen kívül lehet hagyni. A másik értelmezési lehetőség ennek épp az ellenkezője, vagyis az volt, hogy a református egyház hierarchikus működéséből következően „mindenki csak akkor csinál valamit, ha erre fölülről, hatalmi szóval kényszerítik [...] És miután a bizottságnak jó oka volt a hatalmi utat elkerülni – ezért nem érezték megszólítva magukat a lelkipásztorok és gyülekezetek...”³ Végül a harmadik értelmezési lehetőségként azt vetették fel, hogy „a gyülekezeteink eleve reménytelennek tartják, hogy véleményük megfogalmazása által bármi is változhat egyházunkban, ezért le sem írták azt. Arra viszont többen rákérdeztek, a véleményükkel kapcsolatos retorzióktól tartva (!), hogy anonim módon kezeljük-e válaszukat.”⁴ A retorzióktól való félelem, a reflexió hiánya, a közös ügyekkel kapcsolatos véleménynyilvánítás kerülése egyértelműen mutatja, hogy az egyház ugyanúgy a „közösség hiányos” állapot tünetit mutatja, mint az a társadalom, melyben él, mellyel szorosan összetartozik. Jól jellemzi ezt a helyzetet az egyik gyülekezet reflexiója: „Ilyen még soha nem fordult elő, hogy a zsinat megkérdézett volna minket bármiben is!”

A Bizottság a párbeszéd értelmét és a Zsinat elé terjesztett cselekvési terv célját négy olyan pontban jelölte meg, melyben az egyháznak – úgy közegyházi, mint gyülekezeti szinten – változnia kell ahhoz, hogy élő, fenntartható, Krisztust a kortárs kultúrában érvényesen képviselő közösség legyen. Ezek, a dokumentumban értékeként megfogalmazott pontok – itt egy kicsit kiegészítve, értelmezve – a következők:

² Uo., 4.

³ Uo.

⁴ Uo.

1. Az individualizmussal szemben a koinónia – vagyis a helyi, országos – és hozzá teherjük: Kárpát-medencei – közösségvállalás élménye;
2. A fogyasztói mentalitással szemben a participáció – azaz a közös cselekvés, a különböző – anyagi, humán és szellemi – erőforrások megosztásának, egymás számára közösen és kölcsönösen elérhetővé tételének élménye;
3. A bürokratikus szervezettel szemben az organizmus – a kapcsolatokon keresztül élő, megnyilvánuló hálózatosan szerveződő közösség élménye;
4. A szabad sodródás esetlegességei helyett a felelős jelenlét – a tudatos elköteleződés élménye.⁵

A 2015-ben felállt új Zsinat az Egyházi Jövőkép Bizottság mandátumát szűken⁶ értelmezte, így a Bizottság abbahagyta tevékenységét, mielőtt a tényleges párbeszéd az első lépéseken túljutva egyáltalán elindulhatott volna, azonban munkája számos fontos felvetést, szempontot hagyott maga után, melyek átgondolásra és folytatásra érdemesek. Ezek közé tartozik a bevezetőm elején idézett célkitűzés és az imént felsorolt négy érték is. Számunkra, a Sárospataki Református Teológiai Akadémián ezek különösen is fontosak, hiszen ezek állnak a 2010 őszén indult *Református közösségszervező szakunkon* nyújtott képzés középpontjában is. A szak indulása óta eltelt kilenc esztendő nem különösebben sok, ahhoz azonban elég, hogy bebizonyosodjon a képzés életképessége és érezhetővé váljon az a potenciál, láthatóvá váljanak azok a lehetőségek, melyeket a képzés és az általa képviselt szemlélet egyházunk megújulása – vagy nevezünk realisztikusabban: identitásválsága –, az átalakuló társadalmi környezetben való helykeresése összefüggésében rejt. Ezért is döntöttünk úgy, hogy a Sárospataki Füzetek jelen számának tematikus blokkját a közösség, illetve közösségszervezés kérdéskörének szenteljük, elindítva ezzel egy új tematikát is folyóiratunkban. Ezzel célunk egyrészt az, hogy összegezzük a képzés eddigi tapasztalatait, másrészt feltárjuk és bemutassuk a közösségszervezés egyházunkon belüli – vagy azon kívüli, de épp az egyház és környezete együttműködését, az egyház „só és világosság” küldetését segítő – jó gyakorlatokat, végül pedig elméleti és alkalmazott tudományos szövegek közreadásával olyan „diszkurzív teret” hozzunk létre, vagyis a párbeszédnek olyan lehetőségét teremtsük meg, mely ezeknek a tudásoknak a terjedését és hasznosulását segíti – s egyben a képzés erőforrásait is gyarapítja.

A közösség blokk első szövegének szerzője Péterfi Ferenc közösségfejlesztő, aki a kezdetektől tanít a SRTA *Református közösségszervező szakán*, s akinek a közösségszervezés illetve -fejlesztés szemlélete magyarországi meghonosításában is kiemelkedő szerepe volt. Tanulmánya a közösségszervezés és -fejlesztés kulcsfogalmait és koncepcióit mutatja be, megalapozva ezzel a kérdéskör tárgyalását. A tanulmányhoz egy rövid, a téma meghatározó magyar nyelvű szakirodalmát tartalmazó bibliográfia is tartozik. A blokk második tanulmánya a közösségszervezés illetve általában a közös-

⁵ Uo., 3.

⁶ Lásd Kiss Sándor interjútát Harmathy Andrásal, a Bizottság elnökével. URL: <http://reformatus.hu/mutat/magunknak-kell-megujulnunk/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 16.

ségben való gondolkodás kérdését egy egészen más perspektívából, az elkerülhetetlenül átalakuló teológiai képzés kérdései felől vizsgálja. A két elméleti írást három gyakorlati példa, „jó gyakorlat” ismertetése követi. Ezek közül az első egy történeti példa elemzése: Kiss Sándor a két világháború közti református közélet egyik, ha nem a legfontosabb orgánumának, a Ravasz László által vezetett Református Élet című hetilapnak az egyház életében betöltött szerepét vizsgálja. Ezzel szemben Szalay László Pál és Makay László lelkipásztorok recens példákat hozva, saját közösségépítő gyakorlatukat mutatják be írásaikban.

Ez az öt írás – illetve a jelen számunkban a témához kapcsolódva megjelenő, azt teológiai-hitbeli dimenziókból értelmező prédikációk, valamint a Szemle rovatban helyt kapó recenzió – egy reményeink szerint állandó tematika első zsongái. Céljuk nem csupán az információközlés, hanem első sorban gondolatok közössé tétele és egy, a közösségünkről szóló közös beszélgetés elindítása. Várjuk és kérjük is tehát az olvasók reflexióit, hozzászólásait a felvetett gondolatokhoz s különösen örömmel fogadjuk – és tesszük közzé – azokat az írásokat, melyek a gyülekezeti, illetve lokális közösségépítés jó gyakorlatait vagy nehézségeit mutatják be, elemzik.

Nagy Károly Zsolt

OKTASS, HOGY ÉLJEK!

*Ez a közös ima ereje, amit már nem lehet
tagadni. „Oda küld az Isten áldást...”
mondja a zsoltár.*

1901. Magyarország, Sárospatak, a református egyház énekkara. (Forrás: Fortepan, képszám: 75305.)

„Grádicsok éneke Dávidtól. Ímé, mily jó és mily gyönyörűsége, amikor együtt lakoznak az atyafiak! Mint a drága olaj a fejen, amely aláfol a szakállon, az Áron szakállán; amely lefoly köntöse prémjére; Mint a Hermon harmatja, amely leszáll Sion hegyeire. Csak oda küld áldást az Úr és életet örökké!”

Zsolt 133

Nagy Alpár Csaba

MINDIG KÉZNÉL, MÉGIS RITKÁN ÉLJÜK MEG: A KÖZÖSSÉGRŐL

Aki szereti az Istent, és eljut addig a felismerésig, hogy Ő ott van élete minden pillanatában, és a szívverésétől a vérkeringéséig, vagy a munkájától a gyermeknevelésig semmi nem történt úgy vele, hogy ne Isten cselekedett volna, az azt is felismeri, hogy nem ő a világa közepe, annak kezdete és vége, hanem egyszerre teremtették az embertársaival, akik szintén Isten gyermekei, Isten velük is ugyanolyan kapcsolatban van. Aki odaszenteli az életét Istennek, azt is észreveszi, milyen csodálatos, ha ezt az odaszentelődést közösségben tudja megélni. Ezért fogalmaz így ez a zsoltár: gyönyörűsége, mert aki felismeri, hogy Isten atyja, és azt is, hogy a másik embernek is Isten az atyja, az előbb-utóbb meglátja a másik emberben a testvért, és azt, hogy milyen csodálatos lehetőség és ajándék, hogy közösségben élhetnek. Nem véletlen, hogy ha valakit nagyon akarnak büntetni, még a börtönben is, magánzárkába zárják. Az elszigetelődés mérhetetlen szenvedést tud okozni. Amikor tétlen vagy, nincs kihez szólni, nincs kivel megosztani a problémákat, gondokat, az előbb-utóbb a személyiség torzulásához vezet. De nemcsak az ilyen szélsőséges elszigetelődés roncsol: elég, ha a kultúrádtól, anyanyelvedtől szigetelődés el, például, ha hirtelen teljesen idegen környezetbe kerülsz hosszabb időre, és talán a hazaiakkal sem tudsz kommunikálni. Ilyenkor az történik, hogy nagyon rövid idő alatt a gondolkodásod nyelve, belső hangod idegen nyelvre vált. Márai Sándor Halotti beszéd c. verse pedig páratlan szépséggel ábrázolja annak a gyászát és fájalmát, hogy

ami számára fontos és emlékezetes, az nem érdekel senkit, nincs kivel megosztani: „A gyerekek Toldit olvasod és azt feleli, oké”. Talán innen az Ige felismerése: „Nem jó az embernek egyedül lenni.” Közösségben lenni ajándék: ugyanazt a hitet vallani, ugyanahhoz az Istenhez imádkozni, ugyanazt az éneket énekelni együtt, ugyanattól az értéktől meghatódni, ha a Himnusz hallgatjuk, vagy ha gólt rúg a magyar válogatott, vagy ugyanúgy örülni annak, ha leaszfaltozzák a bekötőutat a falunkba, ezek csodálatos érzések. Az ember szárnyakat tud ettől kapni, a legnagyobb mélységet is könnyebben elviseli. Erdélyi gyerekkorom feledhetetlen emléke a minden esti áramszünet, amivel a kommunista hatalom takarékosági okokból sújtotta a lakosságot. Mindennap este hattól nyolcig áramszünet volt, télen mindnyájan sötétben ültünk. Ijesztő, mégis elviselhető volt, mert összegyűltünk egy petróleumlámpa fénye mellé, beszélgettünk vagy kártyáztunk, jó volt ott lenni, gyermekeként észre sem vettük ennek botrányát. Volt két óra közösség: apánknak, anyánknak volt ideje ránk, nem volt más tennivalója. Jó példája ez annak, hogy egy közösség a döbbenetet, a nyomort is elhordozhatóvá teszi. A magánytól viszont az ember beszűkül, rémeket kezd látni, démonok kínozzák, és ha nincs, aki helyreállítsa torzult gondolkodását, hamar elveszti a józan esztét, hajlamos el is hinni mindazt, amit démonjai súgnak a fülébe.

A zsoldár, miközben csodálatosnak nevezi az Istent szerető közösségét, nem áltat annak előfordulási gyakorisága felől. A szakállon lefolyó olaj hasonlata segítségével a papszenteléssel állítja párhuzamba az igazi közösséget. A főpapot életében egyszer szentelték fel, és haláláig töltötte be ezt a tisztséget. Ilyen szentelést látni ritka kiváltság volt. Valószínű, hogy sokan éltek le úgy az életüket, hogy soha nem látták, hogy valakit valaha felszenteltek volna. A zsoldáros szerint igazán közösségben lenni egymással életre szóló élmény tud lenni. Vannak emberek, akiknek egész életében csak egyszer vagy egyszer sem adatik meg ez. Közösségben lenni nem olyan, mint a levegő vagy az evés meg az ivás, hogy ösztönből vágyunk rá. Az ember nem tud ösztönből közösségben élni, zsigerből csak szétesés, széthúzás, atomizálódás, sértődés, harag, egymásnak hátat fordítás, összeráncolt szemöldökök, homlokok, egymáshoz oda vágott kemény szavak és ledorongolás jön. Akinek csak érdekei vannak, és nincsenek barátai, előbb-utóbb nagyon egyedül találja magát. És valóban ez a két dolog könnyen kioltja egymást: az embernek, vagy csak érdekei vannak, vagy barátai. Ha csak az érdekeket nézem, senki sem lesz elég jó nekem: a másik nem úgy él, ahogy nekem jó, nem azt gondolja, amit én akarok, nem úgy cselekszik, ahogy az nekem kedves, nem azt hallom tőle, ami jól esik, az érdekemből pedig nem engedek, ennek következménye pedig, hogy leépülnek a kapcsolataim, elviselhetetlen társaság leszek.

Közösségben lenni erőfeszítés, áldozat, kompromisszumkészség, elengedésre való hajlam, akár még a szükségletek, sérelmek szintjén is, megbocsátás, megbékélés, alázat, felismerése annak, hogy a másik is ember, ő is ugyanarra a szeretetre és irgalomra vágyik és szorul rá, akárcsak én, és épp ezért az Istennel való kapcsolatomban a kétőnk kapcsolata fontos. Sajnos, ez a fajta megélése a közösségnek ritka, mint a fehér holló. Mert, ha zsigeri késztetéseimen nem kerekedem felül, ha egyre jobban belecsavarodom a haragom keserű spiráljába, ha lassan mindenkit különböző indokok alap-

ján kizárok az életemből, hamar a teljes elmagányosodás állapotában találom magam, és úgy kell elmennem az élők közül, hogy nem tudok megbékélni sem magammal, sem a másik emberrel, sem a közösséggel.

Ugyanakkor arról beszél a zsoltár, hogy a jó közösség olyan, mint a harmat. Leszáll a hegyről reggel, megöntözi a Siont, és érezzük az áldását. A harmatot ritkán vesszük észre, legfeljebb, ha reggel fűben járunk, és vizes lesz a cipőnk, sőt, ilyenkor bosszantó. Nem vesszük észre, mert hamar elillan, de jól tudjuk, hogy a növényzet számára nélkülözhetetlen. Mindenesetre olyasmi, amit csak akkor vennénk észre, ha hirtelen elmaradna. Nélküle a vidékünk menthetetlenül elszivatagosodna. A közösség ilyen: benne vagyunk, csak nem látjuk az áldását. Alkalmak, lehetőségek most is vannak, a szomszédok nem költöznek el, és az emberek nem változnak, az emlékek, kapcsolataink története nem szűnik meg azok dinamikája miatt. Ahogy a harmat helyrehozza az alélt fűszálakat, úgy a közösség is alkalmas arra, hogy helyrehozza folyton sérülő kapcsolatainkat, csak valahogy észre kéne venni, hogy ott van. A közösség nem feltétlenül valami projekt, megépítésre, megvalósításra való program, egyszerűen adott. Itt vagyunk: de nagyon fontos kérdés, hogy közösségben élünk, vagy csak kohabitálunk. Egymás mellett élünk, vagy tényleg együtt élünk? Vannak közös céljaink, közös hitünk, közös kapcsolódásunk, közös erőforrásaink, melyekből közösen meríthetünk? A tudomány is hajlik annak elfogadására, hogy a tudat irányítja az anyagot: ha sokan ugyanarra gondolnak, ugyanazt akarják, befolyással vannak az események alakulására. Ez a közös ima ereje, amit már nem lehet tagadni. „Oda küld az Isten áldást...” mondja a zsoltár. Ha életre vágysz, ne a sivatagban keresd, ne magányodban, hogy közben megveted az embereket. Ha Istennel kapcsolatra vágysz, keresd az emberek közösségét, ahogy Jakab apostol mondja: „ha valaki nem szereti az embereket, akiket lát, hogyan szerethetné az Istent, akit nem lát”. Ha Isten áldására vágysz, keresd az emberek közösségét.

1907. Egy csónakban evezünk. Jezsuita szerzetesek. (Forrás: Fortepan, képszám: 100085.
A Jezsuita levéltár gyűjteményéből.)

KÖZÖSSÉG

PÉTERFI FERENC
NAGY KÁROLY ZSOLT
KISS SÁNDOR
SZALAY LÁSZLÓ PÁL
MAKAY LÁSZLÓ

1910. Magyarország, Budapest IX. Királyalmi sztrájkolók egy sztrájkantányán a Déli összekötő vasúti hídnál 1910-ben. (Forrás: Fortepan, képszám: 25925.)

Péterfi Ferenc

Közösségszervezés – közösségfejlesztés képzés Sárospatakon

A közösségi munka egy új felfogásának megjelenése Magyarországon a 80-as évekre tehető, amelyben kiemelkedő szerepet kapott az a „felfedezés”, hogy a különféle társadalmi csoportok részesei kell legyenek a saját szociális-közösségi problémáik megoldásának (akár az öngondoskodás részeként is). Ebben persze az államnak (helyben az önkormányzatoknak) is nagyon fontos feltételteremtő szerepe van.

A közösségfejlesztés – közösségszervezés a hazai szakmai anyagokban eredetileg szinonimaként használt elnevezései aztán a 2010-es években két önálló sajátosságokkal bíró szakmai irányultság felé specializálódtak Európában, s idehaza is. Sárospatakon, a Református Teológiai Akadémia közel 10 éve akkreditált képzése a közösségi beavatkozás e formáiból a közösségszervezés nevet vette át (itt Református közösségszervező titulussal), aminek – ezt mutatja be a tanulmány – mára fontos lenne a tudatos és elmélyülő értelmezését kibontani, hiszen egyre több tapasztalat és tudás áll ehhez a rendelkezésünkre. Ezúttal szeretném felkínálni a tantárgy és a szak elnevezésének, s e szakmák háttérének kicsit alaposabb bemutatását-elemzését, s csak az írás végén teszek utalásokat közvetlenül a képzés lebonyolítási rendszeréhez kapcsolódva.

A közösségi munka egy új felfogásának megjelenése Magyarországon

A nemzetközi gyakorlatban sokféle előzménye volt a közösségi munka, s azon belül a közösségfejlesztés önálló professzióként való megjelenésének. Amerikában a XIX. század második felében a nagyvárosok – metropoliszok kialakulása például olyan társadalmi problémákat vetett fel, melyeket a korábbi szakmai eszközökkel, intézményekkel és módszerekkel már nem tudtak kezelni. Európában és Amerikában is elindult a settlement

házak mozgalma, amelyek szintén ennek az új helyzetnek az egyik adekvát reakciójaként születettek meg.

A külső segítséget nyújtó szakembereknek és intézményeknek alapjaiban megváltozott szerepe – egyre erőteljesebb hangsúlyt kapott az érintettek részvételének, bevonásának a szükségessége, a civil társadalom erősítésének a keresése, a társadalmi párbeszéd és a közösségi érdekvédelem. Igazából a helyi közösség képessé válásának segítése lett a megoldás egyik kikerülhetetlen útja.

Magyarországon is számtalan előzménye volt az öntevékenységeknek, a szolidaritáson alapuló segítő munkának, a nonprofit keretekben működő jótékonyági mozgalmaknak. Ezek jelentős része – főként a korai időszakban – egyházi háttérrel, vagy ilyen közegből elindulva működött, s a történelem folyamataiban fokozatosan világisodott. A szocializmusnak nevezett korszak jórészt elnyomta, ellehetetlenítette, betiltotta az ilyen formális keretek közötti, közösségi segítőmunkát, azzal, hogy az állam mindenhatóságát hirdette – amelyben (szerinte) nincsenek szegények, rászoruló, de ha mégis, a központi hatalom minden problémát megold, és semmiféle területen nincs szükség, a megoldáshoz való hozzájárulásra, társadalmi öntevékenységre.

Az 1960-as évektől Magyarországon mégis jónéhány, az öntevékenységet újra felfedező nagy hatású mozgalom állt annak háttérében, hogy a következő évtizedtől a népművelésben, a közművelődésben megjelentek olyan szakmai műhelyek, amelyek már a közösségfejlesztés kibontakozását, szakmai megalapozását érezték a társadalmi szükségletekhez megfelelő küldetésüknek.¹ Tehát, amíg a hagyományos polgári demokráciákban többnyire a szociális munka állt a közösségfejlesztés háttérében, idehaza – főként a művelődési házak megújításán dolgozó szakemberek egy sajátos műhelyének köszönhetően – döntően a népművelésből eredeztethető ez a szakmai építkezés. Itt most nem részletezem, hogyan intézményesült a 80-as évek végétől Magyarországon ez a szakmai tevékenység, csak jelzem, hogy az elmúlt 30 évben a közösségfejlesztés területén igen jelentős elméleti és gyakorlati fejlesztések történtek: egyebek közt szakmai szervezetek jöttek létre, kiépült a laikus képzés, majd a főiskolai-egyetemi képzés rendszere.

Mik a kulcsjellemzői a közösségfejlesztésnek (community development)?

Az első két dolog, amit kiemelek a lokalitás és a folyamat jelleg. Ahogy a legtöbb alapozó szakirodalom bemutatja, ebben a folyamat jellegű tevékenységben fontos a közösség fogalmunk pontosabb megértése. Itt nem a minőségi (kis)csoporthoz tartozó ez a szó, hanem az együtt élők (helyi társadalom, szomszédság) közösségét. Egy alapvetően demokratikus szándékú folyamatról van szó, amelyben az érintettek rész-

¹ Lásd erről részletesebben PÉTERFI FERENC: Kezdetek, in FARKAS Gabriella – KOVÁCS Edit (szerk.): *A közösség dicsőrete – 25 éves Közösségfejlesztők Egyesülete*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, 2014, 11-18.; URL: [http://kka.hu/weblapok.nsf/23e5e39594c064ee852564ae004fa010/9ce773b74dbce4803c1256b00005e88ec/\\$FILE/KOFE_web.pdf](http://kka.hu/weblapok.nsf/23e5e39594c064ee852564ae004fa010/9ce773b74dbce4803c1256b00005e88ec/$FILE/KOFE_web.pdf) Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.

vételük során bekapcsolódnak a saját élethelyzetük alakításába, a sodródás és kiszolgáltatottság helyét a cselekvés (jó esetben a települési szintű közösségi cselekvés), az öntevékenység és a saját erőforrások tudatosítása, felszínre hozása váltja fel. Ebben nem a fejlesztő fejleszt a közösség tagjait, hanem a részvétel, a bekapcsolódás, a saját erők-adottságok kibontása során fejlődnek. Közösség általi fejlesztésről van tehát szó, a képessé válás (*empowerment*) folyamatáról. A segítő szakember ennek a – gyakran tartós időszakot igénylő – változásnak a külső segítője, aki az érintettek aktivizálásával gyakran a kezdeményezés elindítója, egy folyamat megszervezője, és aki a fejlesztési processzusban az első lépéstől tudatosan a saját háttérbe vonulását, kilépését készíti elő. A közeg a helyi társadalom, aminek az összes szereplője (tehát a gazdasági, a döntéshozói szektor is) fontos, ám kikerülhetetlenül a civil társadalom kerül ezekben a folyamatokban előtérbe. A közösségfejlesztés kiemelten a civil társadalom erősítését célozza – főként annak a hazai gyengesége miatt. Ami a közjóra irányul, a társadalomban való aktív részvétel igényének és megvalósulásának a célját is jelenti. Egy inkluzív magatartást: egyebek között a kirekesztettek bevonását. Ez pedig a felelős állampolgáriságot feltételezi. A közösségfejlesztés értékrendje, annak alapjai így a legtöbb ponton átfedésben vannak az egyház által eredetileg is hirdetett alapértékekkel.

A közösségfejlesztés tükörfordítása az angol *community development* kifejezésnek, ahol a *community* alapvetően nem a kisközösséget, hanem a települési közösséget, a szomszédságot jelöli. A fogalom hazai megjelenésekor, s a nemzetközi szakirodalom fordításaiban a korai időkben a közösségfejlesztést szinonimaként használtuk a *community organizing* – a közösségszervezés fogalmával. Ez is jelzi, hogy sok közös alapvetés van a közösségi munka e kétféle ága között: például az autonóm, öntevékeny, a többiekkel szolidaritást vállaló személyiség, s az összefogásuk, érdekeik közösségi képviselése. Ma azonban a közösségi beavatkozás jellegét tekintve erősebben eltérő szakmai arculatok kibontakozása is tapasztalható, ami időnként, részben elválasztja a két szaktevékenységet.

Református közösségszervezés – értelmezési kérdések

A fentiek alapján én úgy látom, a közösségszervezésnek ma legalább három féle értelmezése jelenik meg a köztudatban, a mindennapi gyakorlatban, illetve ennek a felekezeti képzési keretben Sárospatakon is zajló BA szaknak a felfogásában. Ezek értelmezése önmagában/laikusan közelítve releváns lehet, de szakmai mérlegelésben érdemes azokat tisztázni és annak alapján a hangsúlyokat megjeleníteni.

1. A közösségszervezés a szó leghétköznapiabb, eléggé *részleges értelmezése* alapján arra korlátozódik, hogy a létező *konkrét kiscsoportok-közösségek* – például az egyházi gyülekezetek – ennek az ismeretnek a segítségével jobban tudják megszervezni a saját hiteletükhöz kötődő rendezvényeiket, belső életüket, főként *technikailag felkészültebbek lesznek a szervezési módszerek megismerésel/megtanulása alapján*. Az a tapasztalatom, hogy a SRTA hallgatói is többnyire ezzel az előképpel és el-

várással jelentkeznek/érkeznek a képzésre. Ez akkor is fontos szembenézés, ha aztán a képzési folyamatban nem feltétlenül állnak ellen annak, hogy ezt a nézőpontot felülvizsgálják-kitágítsák, habár ez nagyon nehéz, és a változás/változtatás sokak esetében meg is haladja a lehetőségeket. Szakmailag azonban ez az értelmezés az erőteljes tartalmi leszűkítés miatt egy tévedésen alapszik, nem fenntartható. Az a tapasztalatom, hogy a hitéleti közösség-szervezést képző intézmények (a reformátusoké mellett létezik zsidó és katolikus közösség-szervező képzés is Magyarországon), valamint az állami keretekben is elindult közösség-szervező képzések gyakran erre az értelmezésre építenek elsősorban.

2. A másik értelmezés szerint a *közösségfejlesztés és a közösség-szervezés együttesen* oly beavatkozási formák, amelyek erősen átfedik egymást. Építenek egymás értékrendjére, részben filozófiájára és módszereire is, amelynek a hangsúlyát – azaz a közöttük való választást – egy közösségi fejlesztési folyamatban az adott reálsituáció, a lokális közösség helyzete, szükségletei és adottságai határozzák meg. Erre a kettősségre utal a Cselekvő Községek országos program meghatározása is,² ez már jelez intézményi kereteket, amelyekkel a mai kulturális gyakorlatban helyezi el ezt a szakmai tevékenységet (ettől persze azonnal másféle értelemben válik leszűkítetté – a kulturális intézményrendszert jelezve adekvát háttérnek). E meghatározás szerint a fogalom „Egyfelől egy szakterület szervezői és részben fejlesztői munkáját jelenti, esetünkben a kulturális, humán, közösségi alapú társadalom- és gazdaság-szervező folyamatokat, amelyek művelődési, egyházi, civil, vállalkozói és nonprofit szervezetekben, állami vagy önkormányzati intézményekben, integrált, többfunkciós szervezetekben, intézményekben valósulnak meg”.

Ha a közösségfejlesztés és -szervezés valódi megjelenésének korábbi jó példáit, kereteit és formáit keressük, kiemelkedő jelentőségű volt a kétezres évek elején három és fél évig működő országos szakmai hálózat: a KÖZTÁMHÁLÓ (Közösségi Kezdeményezéseket Támogató Szakmai Hálózat), amelyet az akkori népjóléti tárca hívott életre. Abban, az ország 19 megyéjében és a fővárosban dolgoztak közösségfejlesztők a helyi szükségletek feltárásán és helyi/települési cselekvések kezdeményezésében.³

Közbevetőleg fontos itt most kitérni a Közösségfejlesztők Egyesülete által 2002-ben megjelentetett egyik alapozó szakirodalomra. A *Parola füzetek* sorozatban Jack Rotman: *A közösségi beavatkozás megközelítései* című kiadványában⁴ egy szélesebb

² A fogalomértelmezést lásd a Cselekvő Községek program keretein belül kiadott kiadványban: ARAPOVICS Mária – VERCSEGE Ilona (szerk.): *Közösségfejlesztés – módszertani útmutató*, Budapest, Szabadtéri Néprajzi Múzeum et. all., 2017, 118. URL: http://cselekvokozossegek.hu/wp-content/uploads/cksk_utmutato_kozossegefejlesztos_online_20170331-1.pdf Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.

³ Részletesebben a linken található ezzel foglalkozó írások, dokumentumok. URL: http://kka.hu/_Kozossegi_Adattar/DOKUMENT.Nsf/4be80daf005edcb8852566f2000b4f9f/1764170a060134a7c1257555001d9a60?OpenDocument#K%C3%B6z%C3%B6ss%C3%A9gi%20Kezdem%C3%A9nyez%C3%A9sek%20T%C3%A1mog Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.

⁴ ROTHMAN, Jack: *A közösségi beavatkozás megközelítései*, Ford. Varga Tamás, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, *Parola Füzetek*, 2002. URL: http://kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/

körben elfogadott – bár azóta sokat pontosított – tipológiát használ a különféle jellegű közösségi folyamatok/beavatkozások megítéléséhez. Ebből az egyik típus a *helyi fejlesztés (Locality Development* – ez nagyjából a közösségfejlesztés, a *Community Development* – klasszikus megközelítését fedi le), amely arra koncentrál, hogy a folyamatban kifejllessze a közösségen belüli strukturálódást. Célja, hogy egy részben alkalmazkodó-fejlesztői folyamatban teremtsen meg – saját közösségükön belül és lehetőleg annak a környezetével is – az igazi öntevékenységet, a szereplők együttműködési képességét és a valódi kooperációt is, a problémák közös megoldásával, a belső erőforrások kibontásával. Tehát *a változás – mert ez mindegyik értelmezésnek a legfontosabb célja – az érintettek részvételével és irányításával, lehetőség szerint az együttműködés kereteiben, egy közösségi folyamat révén valósuljon meg.*

A másik rothmani beavatkozási modell a *társadalomfejlesztés (Social Planning/Policy* – a fordításokban tévesen nevezik ezt társadalmi fejlesztésnek is) egy technokrata megoldás, ahol valójában az érintettek nélkül, külső szakértői csoportok, ügynökségek jelennek meg a terepen és ők tervezik meg a lehetséges projekteket, a helyi társadalmi változást. (Utóbb, persze megmutatják, találkoztatják ezeket a kész terveket az érintettekkel, de valójában csak egyirányú tájékoztatásra szorítkozva.) Ez mostani témánk szempontjából kevésbé hangsúlyos, kevésbé adekvát változat.

Rothman alapján a harmadik, a *társadalmi akció modellje (Social Aktion)*, amelynek esetében főként a kirekesztés (tehát a bevonás elmaradása, vagy periferián élő társadalmi csoportok szándékos meg nem hallgatásának) következményeként, *egy szisztematikus felkészítéssel*, a korábbiakhoz képest radikálisabb fellépéssel, valójában *közösségi érdekérvényesítési, érdekvédelmi akció szerveződik*. Bár itt is határozottan erőszakmentes cselekvésekről van szó, de a változás eléréseért a csoportépítés során igyekszik a segítő szakember közvetlen cselekvési képességekkel felruházni az érintetteket, hogy nyomásgyakorlással kikényszerítsék helyben a meghallgatásukat, a bevonásukat.

Visszatérve a – beavatkozási modellek bemutatását jelentő kitérőt – megelőző gondolatmenethez, a második értelmezési opcióban kétféle beavatkozás (*Locality Development* és a *Social Aktion*) variábilis, helyzetfüggő megoldását, egymás mellettiségét tekintjük célnak.

3. Ugyanakkor, az előbb harmadikként tárgyalt (s ott „társadalmi akciónak” nevezett) beavatkozási mód áll a legközelebb a *közösségszervezésnek (Community Organization)* is nevezett eredeti szakmai modellhez. Valójában *klasszikusan ez a közösségszervezés: amikor többnyire eszköztelen társadalmi csoportok, mint érintettek, a tárgyalásos esélyek elfogytával (vagy amikor a döntéshozó, a hatalom nagyon is tudatosan kerüli a párbeszédet) az együttműködés kikényszerítését kísérlik meg. Ehhez fontos, hogy rendelkezésükre álljon szakember – közösségsszervező – segítsége*, hiszen önmagukat nem tudják saját hajuknál fogva kihúzni, felemelni a hátrányos és kiszorított helyzetükből. Nagyon

fontos ez a forma, mert egy ilyen sikeres folyamatban való részvétel során megváltozik a résztvevők önmagukról kialakított képe, de változik a környezetnek is a róluk kialakult véleménye.

Nos, ezt a – a kissé lekerekített – képet azért vázoltam fel, mert így átláthatóbbnak remélem, hogy a kívánt közös értelmezést kiválasszuk. Az eddig megvalósuló református közösségszervezői képzésben én jórészt valójában az előbbieken helyi fejlesztésnek nevezett formát – azaz a közösségfejlesztést képviselő szakmai koncepciót tartottam a középpontban. Említettük az órákon a beavatkozás más formáit is, de – saját gyakorlatom és meggyőződéseim alapján – ennek a fejlesztői magatartásnak és tudásnak a megszerzését tartom ma ebben a képzésben a legfontosabb és leginkább reális lehetőségnek és célnak. Azaz, hogy kilépjenek a hallgatók a pusztán szűken értelmezett belső közösséggel kapcsolatos felelősségvállalásból (azaz szűkebb érdeklődési, felekezeti, vagy műkedvelő tevékenységet végző csoportjukból), s a települési/szomszédsági környezetben keressék a lehetséges változáshoz a maguk hozzájárulását, a saját szerepüket, a szakmai beavatkozásuk lehetőségeit. Ugyanakkor a református közösségszervezés szak kapcsán az eredeti, és nemzetközi gyakorlathoz is kapcsolódó közösségszervezés-értelmezés érvényesítése sem zárható ki a választásunkból. Ahhoz azonban sokkal erőteljesebben kellene fókuszálni a segítői szerepek feltételeinek megtalálására – megismertetésére; az egyházaknak a helyi, települési közösségek életében betöltött (jelenlegi és lehetőség szerinti) szélesebb értelmezésű szerepére; a helyi közösségek öntevékenységeinek kiépítésére; a közösségi beavatkozás feltételeihez való felkészítésre és felkészültségre.

A felekezeti közösségszervező képzések tapasztalatai megérlelték a helyzetet ahhoz, hogy a korszerűségnek, a külvilág értékeinek feldolgozásához való felkészültségnek érdemes lenne erőteljesebb szerepet szánni.

Az elméleti ismeretek mellé erősíteni kellene a terepen végzett közösségi munka módszertani vonatkozásait: a helyi adottságok/erőforrások felismerését és feltárását; az öntevékenység kiépítésének, a tagok szervezésének, bevonásának, mozgósításának a módszertanát; az alulról kezdeményezett tag- és szervezetépítő munkát. Mindenféle helyzetben *központi értéké tenni, hogy a problémáknak ebben a szakmai keretben a közösségi megoldásait keressük.*

Összefoglalva, az értelmezéssel kapcsolatos párbeszédünkben én a jelen pillanatban úgy látom, hogy a szűken értelmezett, tehát csupán technikai módszerekre korlátozódó és a leszűkített kiscsoportként értelmezett közösségszervezői értelmezési keretet mindenképpen meg kell haladni. Már a jelenleg folyó levelező (s esetleges nappali) BA tagozaton. Elfogadom, hogy sok esetben már ez a megközelítés is kilép egy mozdulatlanabb helyzetből, hogy változást, jó esetben részleges megújítást is eredményezhet. Valamelyest reformálja a sokféle tapasztalható leépülést. Sokaknak – ez a tapasztalatom a képzésekben – felemelést/felemelkedést jelent ez a mérsékelt forma is, amit például a sárospataki képzés nélkül sosem éltek volna át. Tehát ezt kétségtelen, hogy megőrzendő értéknek kell tekintenünk. Ám éppen ez a fejlődési képesség világít rá, hogy a reform végső esetben csak a fennálló viszonyok stabilizálását

jelenti, miközben már önmagában az igazi változás esélyét is hordozhatja – de rossz esetben azt halasztja el. Mert az itt végzetteknek a hazai (és jó esetben a nemzetközi) felsőoktatás szintjét kell szem előtt tartani, abba kell beilleszkedniük. (Vagy az onnan érkezőknek ide.)

Tehát többet kellene vállalni: a reformációt, ami nem csupán egy részterület változását, de a teljesebb megújulást jelentené.⁵ Mindenképpen a szűkebb értelmezés meghaladásáért kiált, ha a közeli időkben a szak mester- (MA) fokozata is megjelenik. Ott már kikerülhetetlen, hogy a részleges, a partikuláris értelmezés „visszatáljon” a közösségfejlesztésnek-közösségszervezésnek egy tudományosabb, szélesebben elfogadott terminológiájához, amelyet a 2. és 3. pontban jelzett szakmai modellek képviselnek.

A közösségszervezés fent leírt klasszikus (aktivista) értelmezése, bizonyos radikalizmusa fő célként megítélésem szerint ma még meghaladhatja a társadalmi közeg kereteit, határait, de hosszabb távon, pl. MA szak indítása kapcsán, nagyon fontos lenne ennek az értelmezésnek, elméletnek és gyakorlatnak az alapos megismerését és tanítását is megvalósítani. Így a Református közösségszervező szakon a közösségfejlesztésként részletezett (írásomban 2. ponttal jelzett) változatát tartom ma lehetségesnek és megvalósíthatónak, amelyben azért érdemi rálátást és alapismereteket is kell kínálni a közösségi érdekvédelmet középpontba helyező közösségszervezésnek is.

Fontos lépés továbbá, hogy alaposan vegyük számításba, milyen típusú szakmai tárgyak és ismeretkörök segíthetik különösen és célirányosan, hogy hatékony közösségfejlesztő – közösségszervező felkészültséget szerezzenek a hallgatóink?

Nagyban erősítené misszióink hatásfokát és a céljait, ha a különféle tudományterületekhez kapcsolódó tantárgyak a maguk széles spektrumán belül jórészt azokra az ismeretkörökre fókuszálnának, amelyek egy a közösségfejlesztésként vázolt magatartást, szakmai tevékenységet alapoznának meg, egészítenének ki, fejlesztenének tovább. Amelyek ennek a gyakran sok erőfeszítést jelentő szerepnek a megértéséhez, az alaposabb közösségi beágyazottság kimunkálásához és a helyben szükséges cselekvések kibontásának segítéséhez járulnának hozzá.

⁵ Douglass pontosan fogalmazza, hogy a kiigazítás (reform) helyett a reformáció – de hol használja/hivatkozza az ember ezt a fogalmat, mint ebben a körben – az alapvetőbb változást kínálja, még hozzá nem fölülről kezdeményezve, hanem alulról, a saját (pl. intézményi PF) szintjéről elindulva. DOUGLASS, Klaus: *Az új reformáció, 96 tétel az egyház jövőjéről*, Ford. Szabó Csaba, Budapest, Kálvin kiadó, 2008, 48.

Néhány a témához kapcsolódó szakirodalom

- ANTAL Attila (szerk.): *A civilek hatalma*, Budapest, Noran Libro, 2016.
- BIDDLE, William – BIDDLE, Loureide J: *A közösségfejlesztési folyamat, A helyi kezdeményezés újrafelfedezése (részletek)*, Budapest, Országos Közművelődési Központ, 1988. URL: http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/02001425b1246fe38525664000665c75/8129b0e6f511804785256640006a092c?OpenDocument Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.
- ELISHEVA, Sadan: *Közösségi tervezés és empowerment*, Budapest, ELTE TáTK, 2011. URL: http://www.tatk.elte.hu/file/Kozossegi_tervezes_es_empowerme.pdf Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.
- FARKAS Gabriella – KOVÁCS Edit (szerk.): *A közösség dicsérete – 25 éves Közösségfejlesztők Egyesülete*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, 2014. URL: [http://kka.hu/weblapok.nsf/23e5e39594c064ee852564ae004fa010/9ce773b74dbe4803c1256b00005e88ec/\\$FILE/KOFE_web.pdf](http://kka.hu/weblapok.nsf/23e5e39594c064ee852564ae004fa010/9ce773b74dbe4803c1256b00005e88ec/$FILE/KOFE_web.pdf) Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.
- GERGELY Attila: *Intézmények építése a helyi közösségekben*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, Parola Füzetek, 1991. URL: http://www.kka.hu/_062568aa00708a67.nsf/0/94377162f3636de085256640006a09b8?OpenDocument Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.
- HENDERSON, Paul: *A kirekesztettek bevonása*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, Parola füzetek, 2007.
- LAKATOS Kinga: A képessé tétel (empowerment) lehetőségei a civil társadalomban, *Civil Szemle*, VII. évfolyam, 2010/2, 43-62. URL: http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2010_2_web.pdf Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.
- NIZÁK Péter – PÉTERFI Ferenc: A közösségi részvétel – társadalmi és hatalmi beágyazottság, in MÁRKUS Eszter (szerk.): *Ismerd, értsd, hogy cselekedhess – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról*, Budapest, EMLA Egyesület, 2005. URL: <http://www.nosza.hu/nizak-peterfi.dbk.pdf> Utolsó letöltés: 2019. 03. 07.
- ROTHMAN, Jack: *A közösségi beavatkozás modelljei*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, Parola füzetek, 2002.
- SEBÁLY Bernadett – VOJTONOVSZKI Bálint (szerk.): *A hatalom társadalma vagy a társadalom hatalma, A községejszervezés alapjai*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2016.
- VARGA A. Tamás (vál., ford.) – VERCSEG Ilona (szerk.): *Gyakorlati útmutató közösségi munkásoknak*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, Parola füzetek, 2005.
- VARSÁNYI Erika (vál., ford., bev.): *Megfigyelés és cselekvés*, Válogatás a közösségi munka elméleteiből, Budapest, Balassi Kiadó, 1999.
- VERCSEG Ilona (szerk.): *Közösségfejlesztő lelkészek*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, Parola füzetek, 1992.
- VERCSEG Ilona: *Közösség és részvétel. A közösségfejlesztés és a közösségi munka gyakorlatának elmélete*, Budapest, A Szociális Szakképzés Könyvtára, 2011.
- VERCSEG Ilona: *Közösségfejlesztő leckék kezdőknek és haladóknak*, Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete, Parola füzetek, 2004.

Továbbá ajánlom érdeklődőknek a közösségfejlesztés hazai honlapját: www.kofe.hu

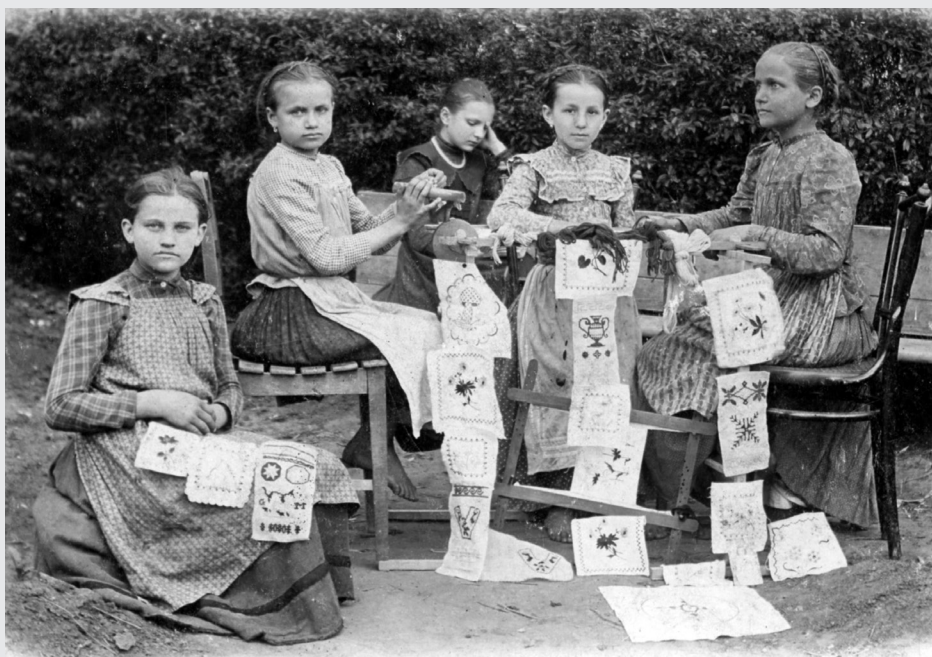
Abstract

Community Organization – Community Development in Sárospatak

A new approach in community work surfaced in Hungary in the 1980s that emphasized the „discovery” that various social groups must be involved in the solutions of their own social-community issues (even as part of self-care). Of course, the state has a crucial role in creating the necessary conditions for that process.

Community organization and community development were originally used as synonyms until in the 2010s these activities became separated, having been specialized towards independent professional orientations both in Europe and in Hungary.

The degree program of the Reformed Theological Academy of Sárospatak, being accredited for almost 10 years, took over the name „community organization” from these forms of community intervention. The essay delineates how important it is to unfold a conscious and deepening interpretation of this concept, as we have more and more experience and knowledge available for this.

1911. (Forrás: Fortepan, képszám: 45349.)

Nagy Károly Zsolt

TEOLÓGIA – ITT ÉS MOST

Teológiai gyakorlatunkra hosszú ideje egy sajátos törés jellemző, amennyiben az elmélet a legritkább esetben találkozik a gyakorlattal. Vagy túlságosan elméletiek vagyunk, és nem vesszük figyelembe az egyház „hétköznapi” adottságait, vagy teológiaként a gyakorlat elméletét próbáljuk megalkotni, vagyis ideológiát gyártunk a többé vagy kevésbé jól, de működő gyakorlatok támogatására. A közösségszervezés illetve -fejlesztés egyházi és teológiai inkorporációjával kapcsolatban ezen a téren szerencsés helyzetben vagyunk. Egyrészt azért, mert a református teológia és egyházi praxis történetében vannak olyan fogódzók, melyek segítségével ennek a gondolkodás- és cselekvésmódnak a látszólagos idegensége felszámolható. Másrészt azért, mert ennek a folyamatnak annyira a kezdetén járunk, hogy nincsenek még olyan megkövesedett szokásaink, melyeket elméletileg igazolni kellene, így van esélyünk arra, hogy az elméletet és a gyakorlatot egymásra reflektálva alakítsuk. Az itt következő – meglehetősen elméleti jellegű – tanulmányomban arra teszek tehát kísérletet, hogy a Péterfi Ferenc által felvázolt közösség-központú gondolkodást a teológia felől közelítsem meg, a kettő közt közvetítőnek a kommunikációelméletet választva.

1.

A teológia művelésének alapvető problémáját az a kérdés jelenti, hogy miként ismerjük fel itt és most a transzcendens Istent annak alapján, ahogyan őt a történelemi időben adott Kijelentésén keresztül megértjük, s hogyan tudjuk azt, amit felismertünk és megértettünk, másoknak átadni?

Ezt a problémát tovább is bonthatjuk, például az alábbi kérdésekre:

- mit jelent az „itt és most”?
- mit jelent itt és most „felismerni”?
- mit jelent „a transzcendens Istent” felismerni az előbbieik összefüggésében?
- mit jelent a „történelmi időben adott Kijelentésén keresztül” felismerni Istent?
- mit jelent az „átadni”?
- kik a „mások”?

Az, hogy a teológia művelése alapján véve – mint arra a fenti kérdések is utalnak – egy kommunikációs¹ kérdés, nem új felismerés, ahogyan az sem, hogy ezt a kérdést általában hermeneutikai problémának szoktuk tekinteni. Ennek összefüggésében a teológus vagy lelkész vagy az Istenről beszélő hívő ember – függetlenül attól, hogy Ágostontól Gadamerig (vagy éppen Derridáig) milyen hermeneutikáról van szó – közvetítő, „hermeneuta” szerepet valósít meg. Ő az, aki az isteni és emberi horizontok közti közelítést, a köztük álló Szöveg interpretációján keresztül, mintegy a Szerző szándékát beteljesítve igyekszik megvalósítani. Így azután sokszor úgy jelenik meg, mint akié – ha nem is a kulcsok, de – az értelmezés hatalma. Ebben az esetben úgy tekinthetünk a teológiára, mint ami az „értelmezés helye”. A „hely” természetesen nem topográfiai összefüggésben értendő, hanem a dialógus, vagy diskurzus terét jelöli, melyet az isteni és emberi horizontok határolnak. Ez azonban a teológusnak – lelkésznek stb. – csak az egyik lehetséges szerepe vagy mutatkozása, és a helyzetnek is csak az egyik lehetséges értelmezése. Egy másik lehetőség az, ha a teológiára úgy tekintünk, mint ami a „részesedés helye”.

A részesedés egy összetett kommunikációs helyzetet takar, pontosabban a kommunikáció lényegi motívumát. A részesedés felől tekinteni a teológiára – annak minden összefüggésében – azzal is jár, hogy az Istenről beszélőt kimozdítjuk abból a pozícióból, melybe az értelmezés felől közelítő szemlélet helyezi. A részesedésről egyrészt Isten, másrészt a testvér vagy tágabban a felebarát vonatkozásában beszélhetünk. A részesedés alapja a közösség. Isten a vele való közösségben különböző médiumokon keresztül és különböző utakon, de lényegében magát közli az emberrel. Elérhetővé teszi számunkra magát, megmutatkozik. Ennek két dimenziójával fogok most foglalkozni:

- a) Az, hogy Isten önközlése problémává válik az ember számára, vagyis az, hogy problémaként tekint rá és ezzel egy kommunikációs helyzet ágense² lesz, Isten *aktorként* való mutatkozásának a következménye. Ez a probléma-

¹ Kommunikációelmélet alatt itt elsősorban a kommunikáció participációs elméletét értem. Lásd HORÁNYI Özséb (szerk.): *A kommunikáció, mint participáció*, Budapest, ORTT-AKTI-Typotex, 2007.

² Ágensnek hagyományosan egy kommunikációs folyamat vagy esemény résztvevőjét, előidézőjét vagy intencionalitással rendelkező okát szokás tekinteni. Az ágensnek két összetevője van, vagy inkább két különböző perspektívából tekinthetünk rá: külső perspektívából az ágens aktorként mutatkozik, míg belső perspektívából, mint sajátvilág beszélhetünk róla. A későbbiek összefüggésében különösen

felismerés azonban nem magától értetődő. Ahhoz ugyanis, hogy az ágens felismerje a problémát, arra van szüksége, hogy felkészült legyen erre a felismerésre, vagyis rendelkezzen bizonyos felkészültségekkel. Az egyik ilyen alapvető felkészültséget nevezi a teológia sokszor kegyelemnek, vagy még inkább kegyelmi kiválasztásnak. A mutatkozás felismerése azonban az aktor, és nem a sajátvilág felismerése (lásd a 2. lábjegyzetben az ágensről írtakat!), ami esetünkben azt jelenti, hogy sohasem a transzcendenssel találkozunk, hanem a mutatkozással, melynek alapján következtetünk a transzcendensre. A kegyelem a transzcendenshez tartozik. Mi sohasem a kegyelemmel találkozunk, hanem a mutatkozások alapján következtetünk arra, hogy Isten kegyelmes, és ezekben a mutatkozásokban a kegyelme jeleit azonosítjuk. Végeredményben tehát itt egy *szignifikációról*, vagyis a jelentéstulajdonítás aktusáról van szó. A jelölő, az, *amiben* a kegyelmet felismerjük, *amiben* mutatkozik, az aktorhoz, az ő világához – legtágabb értelemben kultúrájához³ – tartozik. Az, hogy a kegyelem *valami*, a felismerő felkészültségei által értelmezhetőben mutatkozik meg, Isten aláhalása, (vagyis a kegyelem megmutatkozása), ugyanakkor *e valami* körül jön létre a mutatkozás színtere. A színteret egyrészt a mutatkozás hozza létre, de ezt a színteret nem csak az aktorként mutatkozó Isten által elérhetővé tett felkészültségek határozzák meg, hanem azok a felkészültségek is, melyeket a felismerő – és így szintén aktorként mutatkozó – ágensnek visznek magukkal. Az ágens ugyanis mindig valaminek a tekintetében aktor, valaminek – egy problémának – az összefüggésében mutatkozik meg ekként. A mutatkozás és az a színtér, melyben ez a mutatkozás megvalósul, tehát kölcsönösen meghatározzák egymást.

fontos megjegyeznünk, hogy az ágenshez, mint sajátvilághoz nem férünk hozzá kívülről. Az ágensből csak annyit látunk, amennyit magából aktorként megmutat, vagyis az aktor az ágens mutatkozása, és az ágens aktorként való mutatkozása(i) alapján következtetünk sajátvilágára. Az ágensről aktorként általában valamilyen probléma összefüggésében szoktunk beszélni, ahol az ágens felismerés és/vagy megoldás aktoraként, különböző szerepekben jelenik meg. Az ágens jellemzésének egyik legfontosabb összetevőjét a számára elérhető, ill. általa birtokolt felkészültségek jelentik. A kommunikációtudomány alapfogalmaihoz lásd *Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia*, URL: <http://ktnye.com-municatio.hu/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 17.

³ Itt és a továbbiakban Clifford GEERTZ kultúrafogalmát használom. Szerinte a kultúra „a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit jelenti, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az élettel kapcsolatos tudásukat és attitűdjüket.” (GEERTZ, Clifford: A vallás, mint kulturális rendszer, Ford. BOROS Andor, in Uő.: *Az értelmezés hatalma*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 72-118., 76.) Egy másik, metaforikus megfogalmazása azonban talán jobban érzékelteti sajátos szemléletét, melyben nem a szimbólumok, hanem az azokban megtestesülő jelentések, illetve az ember jelentésadó – „ádámi” – minősége a hangsúlyos. Mint írja: „az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat. A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig [...] a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom.” (Uő.: Sűrű leírás, Út a kultúra értelmező elméletéhez, Ford. BERÉNYI Gábor, in Uő.: *Az értelmezés hatalma*, 194-226., 196.)

b) A mutatkozás vagy elérhetővé tétel középpontjában a *logosz* áll. A *logosz* szó maga is arra utal, hogy itt egy kommunikációs helyzetről van szó, melyben azonban – ellentétben a klasszikus Shannon-Weaver-féle⁴ vagy *tranzaktív* felfogással, mely a teológia kommunikációelméleti megközelítését szinte uralja – nem csak Isten vesz részt önközlésével, mint egy „adó”, hanem az ember is, és nem is csupán úgy, mint „vevő”. Vagyis nem arról van szó, hogy Isten az aktív, cselekvő fél, az ember pedig a passzív, befogadó. Az emberi részvétel ráadásul nem is korlátozódik a szakrális kommunikáció olyan hagyományos formáira, mint az imádság vagy a liturgia egyéb, Istent megszólító aktusai. Az ember, mint ennek a kommunikatív helyzetnek az egyik ágense, ugyanis a részesedés tapasztalatát – nem is kizárólag a transzcendensre vonatkozó – felkészültségekké formálja; ezeket másokkal (testvérekkel és felebarátokkal) megosztja, vagyis másokat is részesít azokban és maga is részesedik mások hasonló felkészültségeiben. Ezek a közösen és kölcsönösen elérhetővé – vagyis kommunikatívva – tett felkészültségek pedig visszahatnak arra, ahogyan a magát közlő Isten önközlésében felfedezi, meglátja Istent. Ahogyan az öröktől fogva létező logoszt itt és most, aktuálisan megragadja. A teológia művelése ebben a kommunikatív helyzetben folyik. Ez a „folyik” és a „helyzetben” azonban csak az első, és hozzávetőleges megragadása a problémának. A teológia művelése – a szó itt használt, tág értelmében – maga a helyzet, melyben a művelő(k) nem Istenről beszélnek, hanem Istent beszélnek.

A következőkben nagyon röviden először ennek a helyzetnek néhány összetevőjét próbálom – távolról sem kimerítően – elemezni, majd arról írok, hogy milyen hatással van mindez a teológia művelésére, illetve ennek újragondolására az oktatás keretein belül.

2.

A felkészültségek olyan képességek és egyéb kapacitások – mint tudások, ismeretek, attitűdök, hitek és vélekedések, emlékek és érzések stb. – melyeket egy ágens valamilyen probléma felismerése és/vagy megoldása során fel tud használni. Problémának általános értelemben az ágens jelenlegi és saját maga által kívánatosnak tekintett állapotok közötti olyan mértékű eltérést, feszültséget nevezünk, mely az ágenst reflexióra, a különbség megszüntetésére vagy arra motiválja, hogy legalábbis tolerálható mértékűre csökkentse. Bármilyen, így a transzcendens mutatkozása – vagy épp annak hiánya

⁴ A kommunikáció legalapvetőbb modellje, melyet Claude SHANNON és Warren WEAVER 1949-ben dolgozott ki. A modell matematikai alapon közelíti a kommunikációs folyamatot. A kommunikációs helyzet kulcsszerepei az adó, aki kódolja és egy csatornán a vevőnek küldi az üzenetet, aki dekódolja és értelmezi azt. A modell középpontjában a csatorna áll, mely meghatározza a kódolást, a csatornán megjelenő zaj és a csatorna kapacitása pedig az információátvitel hatékonyságát. Lásd WEAVER, Warren: A kommunikáció egy matematikai modellje, in HORÁNYI Özséb (szerk.): *Kommunikáció I.*, Budapest, General Press, 2003, 11-25.

– is okozhat ilyen feszültséget. Problémáról azonban nem beszélhetünk ágens nélkül, hiszen bármi problémává csak egy ágens számára válhat. A probléma az ágens problémája és az ágens birtokolhat olyan egyedi felkészültségeket vagy felkészültségek olyan egyedi rendszerét, melyek eredményesek lehetnek a probléma megoldásában, ugyanakkor – kivált esetünkben – az ágens elsődleges, vele született felkészültségei nem feltétlenül elégségesek erre. Ilyenkor lehet szükség arra, hogy az ágens részesedjen a hasonló problémával szembesülő ágensek valamilyen módon számára elérhetővé tett felkészültségeiből. Amikor számos ágens szembesül hasonló problémával és a megoldással kapcsolatban közösen és kölcsönösen elérhetővé tett felkészültségeik hatékonynak bizonyulnak, az ilyen felkészültségek intézménnyé válhatnak. Az intézmény „a világ bizonyos szeleteire vonatkozó, közös tapasztalatokat felkészültség formájában az adott közösséghez tartozó minden ágens számára – de különböző mértékben – hozzáférhetővé teszi.”⁵

Az intézmény egy olyan szimbolikus tér, melyben az ágensek problémafelismerése és/vagy -megoldása történik. Az ilyen tereket *színterek*nek nevezzük. A szóhasználat természetesen metonímikus, a színház világát idézi, ahol a színtéren „van jelen” – látható vagy felidéződik – minden, ami a mű megértéséhez szükséges. A színtér alapegetben egy adott probléma felismerésében, illetve megoldásában résztvevő ágensek részben közös és kölcsönös felkészültségei mentén jön létre, vagyis tulajdonképpen ezek a felkészültségek alkotják a színteret.⁶ Ezek a színterek könnyen változhatnak. Az intézmény annyiban speciális színtér, hogy tartósan áll fenn, az ágens számára korlátozottan módosítható, és az ágensek felkészültségeinek egy olyan készletét tartalmazza, amely kódként funkcionál, vagyis a világ (illetve egy adott probléma) valamiként való látásához az ágensnek egy korábbi kommunikációs aktusok során rögzített felkészültséget ír elő. Ebből következik, hogy az intézménynek általában története van, illetve történeti képződmény, valamint az intézmény közösséget feltételez, mégpedig jelentés- és kommunikatív közösséget. Jelentésközösséget, hiszen az intézmény olyan felkészültség, mely egy közösségi tapasztalat eredményét rögzíti. Minden felkészültség mögött egy jelentéstulajdonító (szignifikációs) aktus áll, aminek a lényege annak kijelentése, hogy ez a dolog ebben az érvényességi körben ezt vagy azt jelenti. Másképpen fogalmazva: mi azok vagyunk, akik számára ez vagy az a dolog, ezt vagy azt jelenti, s ez a jelentésre vonatkozó megállapodás tesz bennünket közösséggé. Az intézmény másrészt kommunikatív közösséget feltételez, mert ezeket a közösségszervező jelentéseket közössé – vagyis közösen és kölcsönösen elérhetővé – kell tenni. Az elérhetővé tétel, az elérés, a részesedés helye a színtér.

⁵ HORÁNYI: i. m., 52.

⁶ A színtér fogalmában a tér metafora, arra vonatkozik, amit hagyományosan kontextusnak szoktunk nevezni. Olyan kontextus, ami nem egyszer s mindenkorra adott, hanem megnyilatkozásról megnyilatkozásra újra fel kell építeni. Ez a kontextus nem pusztán egy dolog körüli egyéb dolgok gyűjteménye, hanem olyan környezet, mely tartalmazza a dologgal valamilyen kapcsolatban vagy viszonyban álló egyéb dolgokat és tényezőket –ágenseket és felkészültségeket –, lényegében minden, ami nélkül nem tudnánk megérteni a dolgot. (HORÁNYI: i. m., 105.)

A szintér, egy másik dimenzióban, olyan tér, „ahol az ágensek sajátvilága (részben) összerendeződik más ágensek sajátvilágával.”⁷ Amennyiben ez az összerendeződés tartós, vagyis a kölcsönös tudásokra vonatkozó kérdések nem igényelnek folyamatos reflexiót, például azért, mert az összerendeződés mögött egy intézmény áll, akkor tartós szinterekről beszélhetünk. Ezeken a tartós szintereken az összerendeződő ágensek kollektívumokat alkotnak, melyek épp az összerendeződésben létrejövő jelentésközösségek miatt kollektív sajátvilágokkal rendelkeznek. „A kollektív sajátvilág egy kollektív ágenszt konstituál, amely az őt alkotó ágensektől elkülönülő, relatív önállósággal rendelkezik.”⁸

3.

Azt, amit a kommunikációelmélet az ágensek sajátvilágának összerendeződésével, a kollektív ágens létrejöttével vagy a jelentésközösség fogalmával ír le, a társadalomtudományok más oldalról a *lokalitás* koncepciójával fejezik ki.

A lokalitás társadalomtudományi értelemben az „itt és most” működő közösség leírása. Válasz arra a kérdésre, hogy mit jelent itt és most élni, kultúrát működtetni, mik ennek a sajátos vallási, szociális, kommunikációs stb. összetevői és jellemzői, vagyis tulajdonképpen az előző részben felvetett összerendeződés folyamatát írja le, meglehetősen komplex módon.

Arjun Appadurai indiai kutató a lokalitásra, mint sajátos társadalmi rendszerre tekint. Szerinte

„a lokalitás mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fókuszokat vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőség [...], melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai, és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre [...] a cselekvőerő, társulási hajlam és a reprodukтивitás⁹ különböző változataiban fejeződik ki.”¹⁰ Ezzel szemben a szomszédság kifejezéssel utal Appadurai „azokra a ténylegesen létező társadalmi formákra, amelyekben a lokalitás, mint dimenzió vagy érték, változatos módon nyilvánul meg. A szomszédságok ebben az értelemben olyan megragadható közösségek, amelyeket realitásuk – legyen az térbeli vagy virtuális – és a társadalmi reprodukcióra való képességük jellemez.”¹¹

⁷ HORÁNYI: i. m., 142-143.

⁸ Uo.

⁹ Vagyis saját maga nemzedékről-nemzedékre való újratereztése, fenntartása.

¹⁰ APPADURAI, Arjun: A lokalitás teremtése, *Regio*, XII. évfolyam, 2001/3, 3-31.

¹¹ APPADURAI: i. m., 4.

Appadurai szerint a szomszédság létrehozásának mindig történeti alapjai vannak: egy szomszédság mindig úgy jön létre, hogy egyszer az időben egy közösség – általában egy már létező szomszédság egy része – szembe kerül „valami mással”.

„Számos emberi közösség gyakorlati tudatában ez a »valami más« gyakran ökológiai értelemben fogalmazódik meg, mint erdő, terméketlen föld, óceán, sivatag, mocsár vagy folyó. Ezek az ökológiai jegyek gyakran olyan határokat jelölnek, amelyek egyszerre jelzik az embertől független erők és kategóriák kezdetét, vagy a felismerhetően emberi, ám barbár vagy démonikus erők működését. Ezek a kontextusok, melyekkel szemben a szomszédságokat termelik és elgondolják, egyszerre tűnnek ökológiai, társadalmi és kozmológiai terepeknek.”¹²

Ez a valamivel szemben létrehozott szomszédság egy olyan tér, amit helyé (*locus*) kell tenni, s ez a folyamat a *lokalizáció*. A folyamat lényegében magának a kultúrának a fogalmát idézi fel, hiszen az, eredetileg a vadonnal szemben a megművelt földterületet, illetve a földművelés tevékenységét¹³ jelölte.

Mit jelent a helyé formálás? Hogyan zajlik? Alapvetően a tér, az idő és a szomszédsághoz tartozó személyek társadalmiasításáról¹⁴ van szó, vagyis arról a folyamatról, melyben a szomszédságot alkotó közösség a sajátjává formálja azt a teret és időt, melyet a „valami mással” szemben magának elkülönített. Ez a folyamat pedig nem más, mint jelentésadás (*szignifikáció*), melynek eredményeként a felkészültségek egy sajátos, az adott helyre jellemző, pontosabban az adott helyet, mint színteret¹⁵ létrehozó rendszere jön létre. Ezek a felkészültségek többnyire intézményekké válnak, helyi kódokat (pl. sajátos nyelvhasználati módot) alkotnak.

A tér, az idő és a testek társadalmiasításához kapcsolódó tudások, attitűdök és gyakorlatok (vagyis: felkészültségek) a helyi kultúra alapvető részét jelentik. Ezek a helyi tudások főképp arra vonatkoznak, hogy miképpen „hozzuk létre és teremtyük újra a lokalitást a szorongás és entrópia, a társadalmi elhasználódás és szakadatlan változás, az ökológiai bizonytalanság és kozmikus illékonyosság, a rokonok, az ellenségek, a lelkek és mindenféle kvarkok állandó kavargása közepette.”¹⁶ Vagyis a lokális tudás/kultúra lényege nem annyira abban van, hogy az ellentétben állna más tudásokkal vagy érdektelen lenne ezekkel szemben, hanem abban, hogy a helyre, a reprodukcióra koncentrál.

A lokális tudás egyrészt jelentésközösséget teremt a szomszédsághoz tartozó emberek közt. Számukra a hely, a tárgyak, az idő tagolódása ugyanazt jelenti, s ez a jelentésközösség a lokalitás egyik fontos összetevője. A jelentések (lásd GEERTZ már

¹² APPADURAI: i. m., 8-9.

¹³ Agricultura.

¹⁴ Vagy: társadalmivá tétel.

¹⁵ Itt természetesen egy komplex, rétegzett színterről van szó.

¹⁶ APPADURAI: i. m., 6.

idézett kultúrafogalmát!) közvetítése, továbbadása, vagyis a lokalitás reprodukciója a társadalmi kommunikáció folyamataiban zajlik, tehát a lokalitás egyben kommunikatív közösség is. Ennek a kommunikációs folyamatnak az alapja pedig a kollektív/társadalmi emlékezet, ami egyrészt rögzíti a lokalitás teremtésére vonatkozó tudásokat, illetve ahonnan azokat aktualizálva elő lehet hívni, másrészt ami kulturális emlékezetként szintén formát ad a lokális tudásnak és rítust is teremt hozzá. A lokalitás így emlékezetközösség is.

4.

Annak, hogy a teológiát a részesedés helye, vagyis színtereként határoztuk meg, az egyik legfontosabb következménye az, hogy azt a kölcsönös meghatározottságot, ami a mutatkozást és a mutatkozás színtérét összeköti, a teológiai önreflexió fókuszába emeljük. A következőkben arra hozok néhány rövid példát, hogy ez a kölcsönös meghatározottság, mint a teológia helyzetének újragondolásával kapcsolatos felkészültség, az eddig említett fogalmak – a felkészültségek és a színterek, illetve lokalitások – összefüggésében milyen problémákra irányítja a figyelmet (természetesen itt is a teljesség igénye nélkül).

„A vallás elgondolása a nyelv(ek) örökségébe van ágyazva, ekként egy nyelvet és egy kultúrát feltételez.”¹⁷ Ennek a problémának bizonyos elemeivel szinte naponta találkozunk, és a rá adott válaszok be is épültek református azonosságtudatunkba. Elég, ha csak utalok a Kijelentés „eredeti nyelvének” keresésével és a nemzeti nyelvű bibliafordítás és prédikálás kérdésével kapcsolatos narratíváinkra. Az Igének magyar igéket kereső¹⁸ Fordító, az „istenes vénember” Károli Gáspár, aki nem csak nyelvileg, de a *Két könyvben* a magyar történelemre és az aktuális társadalmi helyzetre is lefordítja a Kijelentést, a magyar református teológus egyik meghatározó paradigmája. A fordító, a közvetítő, alapvetően hermészi figura. Amennyiben megpróbálunk ettől eltávolodni, a részesedés felől tekintve a problémára, a vallás elgondolásának nyelvi beágyazottsága legalább két további problémát vet fel.

Az egyik probléma az, hogy a vallás és a teológia a nyelven keresztül válik hozzáférhetővé. Itt nem csupán az eredeti nyelv és az anyanyelv kérdéséről vagy a teológiai szaknyelvről és az egyházi zsargonban „kánaáni nyelvként” emlegetett sajátos jelenségről van szó, hanem annak a használt nyelvnek a kérdéséről, melybe ezek is tagozódnak, s amely a részesedő ágens sajátvilágában a részesedés színtereit reprezentálja. A részesedés szempontjából a vallás ebbe a nyelvbe ágyazódik, melynek fogalmai a mindennapi lét során telítődnek tartalommal. Jóllehet a modernitás arra törekedett, hogy a mindennapi lét színtereit és a vallási lét színtereit a lehető legjobban szétválasz-

¹⁷ KORPICS Márta – P. SZILCZI Dóra (szerk.): *Szakraális kommunikáció, A transzcendens mutatkozása*, Budapest, Typotex, 2007, 16.

¹⁸ REMÉNYIK Sándor: A fordító (1929)

szá, s ezt a szétválasztást nyelvileg is megpróbálta érvényesíteni¹⁹, ez a törekvés éppen a nyelv színtereket összekötő sajátossága miatt – kivált abban a református kontextusban, mely ezt a nyelvi funkciót a kezdetektől hangsúlyozza – nem vezetett sikerre.²⁰ A posztmodern a létezés különböző színtereinek nyelvi elkülönítését célzó minden próbálkozást elvet, sőt igyekszik minden ilyen különbségtételt lebontani. Ebben az összefüggésben a használt nyelv viszonya a nyelvi örökséghez – pontosabban ahhoz, ahogy a nyelvi hagyatékból nyelvi örökség lesz, és ahhoz, hogy ez az örökségképző folyamat hogyan telítődik a nyelvhasználat által reprezentált kulturális ellenállással –, külön kérdés, amire itt nincs mód kitérnünk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy épp a posztmodern kontextus, és a nyelvhasználat ilyen komplex jelentésrétegei miatt fontos teológiai szempontból is reflektálnunk a mindennapi nyelv problémájára. Egyre többször vetődik fel egyházunkban az a kérdés, hogy miként tudunk elszakadni a kánaáni nyelvtől, hogyan tudunk „fiatalítani” az egyház nyelvén, hogyan tudunk az „egyszerű emberek” – bármit jelentsen is ez – vagy az értelmiség nyelvén szólni. Ezt a kérdést azonban nem kezelhetjük pusztán nyelvi kérdésként. Az egyháznak nem a fiatalok nyelvén kell szólni, hanem arra kell kísérletet tennie, hogy a fiatalok (egyszerű emberek, értelmiségiek stb.) nyelve által reprezentált színtereken (vagyis kultúrában) legyen jelen ágensként, ezeken a színtereken kell részesednie azokban a felkészültségekben, melyeket a fiatalok (stb.) ott számára elérhetővé tesznek, s melyek számára is felkészültségeként szolgálnak ahhoz, hogy a fiatalok részesedését az általa megosztható felkészültségekben munkálja.

A másik probléma, az eddigiekből következően, a nyelvi beágyazottság kulturális háttere. A nyelvnek az észlelés strukturálásában játszott szerepe,²¹ ezen keresztül a nyelv és a valóság konstruálásának²² illetve a nyelvnek és a kultúrának a szoros összefüggése ismert. Ebből a – teológiailag meglehetősen elhanyagolt – összefüggésrendszerből szempontunkból most elsősorban az fontos, hogy a nyelv abba a nagyobb jelentésrendszerbe illeszkedik, melyet kultúrának hívunk, ugyanakkor alakítja is ezt a rendszert, és médiuma is ennek a rendszernek. Mit jelent ez a részesedés szempontjából? A transzcendens mutatkozása mindig egy adott kulturális keretben valósul meg.²³ Azok, akik részesednek benne, ebben a keretben ismerik – vagy nem ismerik – fel. Amit felismernek, azt tekintik a közösségen belül Szentnek. Másképp fogalmazva a Szent mindig a mutakozás adott keretek között történő felismerése, a Szent pedig mindig „egy közösség számára szent”-et jelent. A mutakozás felismerését a közösségi tapasztalatban rögzült felkészültségek teszik lehetővé, melyek együtt

¹⁹ Ennek a szétválasztásnak az egyik terméke a „kánaáni nyelv” is, ami a vallási szintér elkülönítését sajátos fogalomkészleten, illetve a mindennapi fogalmak sajátos jelentéssel való felruházásán keresztül próbálja reprezentálni.

²⁰ Egészen más a helyzet az ósláv nyelvet használó ortodoxok esetében.

²¹ Lásd az ún. Sapir–Whorf-hipotézist!

²² Lásd BERGER, Peter L. – LUCKMANN, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése, Tudásszociológiai értekezés*, Budapest, Jósöveg, 1998.

²³ Eliade-val szólva: a fanum mindig a profanumból szakad ki. (ELIADE, Mircea: *A szent és a profán*, Budapest, Helikon, 2014.)

a közösség – általában intézményként rögzített – szakrális felkészültségeit alkotják. A mutakozás felismerése és az ehhez kapcsolódó intézmények egy jelentésközösséget hoznak létre, amelyben a közösségteremtés, a jelentések megosztásának, közösségtételének elsődleges médiuma a nyelv. Az ilyen közösségek alatt viszont nem csak és nem első sorban az általános, szervezeti értelemben vett egyházra, hanem mindig egy adott közösségre kell gondolnunk, legyen az reális vagy virtuális, ideiglenes vagy többé-kevésbé állandó, hiszen a mutakozás felismerésének feltétele a jelentésközösség, annak pedig feltétele a nyelvi-kommunikációs „beláthatóság”. Az ilyen közösségeket tekintjük lokálisnak. A szent fogalmában tehát a transzcendensre irányultság és a kulturális komponens együtt és egymástól nehezen elválasztható módon van jelen. Ennek ismét legalább két fontos következménye van.

Egyrészt, amikor a teológiáról, mint a részesedés helyéről beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a résztvevő ágensek milyen szakrális felkészültségekkel rendelkeznek, pontosabban: mi számukra a Szent. Milyen mutakozásokat éltek át, milyen mutakozások rögzültek az emlékezetükben? Milyen felkészültségekkel rendelkeznek a mutakozás felismerésére? A teológia ezekből építezhet.

Másrészt a teológia mindig lokális kell, hogy legyen. Ez pedig csupán annyira azonos azzal, hogy a református egyház a gyülekezeteiben él, amennyire a gyülekezetek lokálisok, amennyire a gyülekezeteket a mutakozás felismerésére vonatkozó felkészültségek teszik jelentésközösséggé. Ezek a lokálisok ugyanis egyre kevésbé kerülnek fedésbe a hagyományos egyházközségekkel, és az arra épülő szervezettel. Ennek ellenére egész egyházi szervezetünkre az erős központosítás, a hierarchikus szerveződés megerősítése jellemző, míg a – sokszor lényegében spontán szerveződő – hálózatok, és az ezek mentén létrejövő, új típusú lokálisok sem figyelmet, sem súlyt nem kapnak. Azon túl, hogy ez a helyzet lényegében ellene mond annak, amit az egyházzal tanítunk, a problémával szembeni érzéketlenség veszélyes is, hiszen nem is olyan hosszú távon ezek a szerveződések a hierarchikus struktúra kereteit szét fogják feszíteni. Mindez együtt a református egyház tagságát, egyházközségi hálózatát is érintő társadalmi változásokkal – például a népesség vándorlása, a városi és falusi jellegű közösségek súlyának változása, a társadalmi struktúrák átalakulása – olyan radikális változásokat fog eredményezni, melyre egyházunk és teológiai képzésünk nincs felkészülve. A felkészülés egyik lehetséges útja a teológiai képzés lokalizálása, vagyis a képzés közelítése azokhoz az emberekhez és közösségekhez, melyek az egyházat alkotják. Ebben a tekintetben jó adottságaink vannak, hiszen a négy – s a teljes Kárpát-medencében gondolkodva – hat teológia nagyon különböző társadalmi környezetben működik, nagyon eltérő beiskolázási és kimeneti körrel rendelkezik. Ezek olyan adottságok, melyeket eddig alapvetően hátrányként, felszámolandó nehézségként szemléltünk, holott lehetőségként is tekinthetnénk azokra.

Abból, hogy a szent fogalmában a transzcendensre irányultság és a kulturális komponens együtt és egymástól nehezen elválasztható módon van jelen, egyenesen következik, hogy ha változik a kulturális komponens, akkor változik a szent fogalma, és változik a mutakozás felismerése is. A szakrális felkészültség egy lokálisban nem a

mutatkozás során szerzett élményt közvetíti, hanem arról tanúskodik, hogy az egyén miként értelmezheti az általa átélteket, hogy értelmezése az adott kultúra keretei közt vagy az adott felekezet konfesszionális keretein belül érvényes legyen.²⁴ Ez az értelmezés a nyelven keresztül valósul meg, ami alapvetően reprezentáció. A transzcendens esetében viszont a nyelvi reprezentáció erősen korlátozott, és végképp nem azonosítható azzal, amit reprezentál. Ez persze egyértelmű, ugyanakkor egyházi gyakorlatunkban és a teológiai képzésben hiányoznak ennek a felismerésnek a következményei.

Egyrészt erősen ragaszkodunk a szent fogalmában olyan kulturális komponensekhez, melyek mára vagy elvesztették jelentésüket, vagy a társadalom átértelmezte azokat. Képtelenek vagyunk reagálni a kultúra változásaira, vagy ha reagálunk, akkor csak a felszínen tesszük (lásd a fiatalok nyelve, zenéje stb. problémakört).

Másrészt a szakrális felkészültségeink közül hiányzik mindaz, ami a nyelvileg megragadhatón – s ezen keresztül a racionalizálhatón – túl van. A transzcendens azonban nem csak „megszokott” keretek között mutatkozhat, ami arra is érvényes, hogy a részesedés akár több, és más is lehet, mint az értelem – a pusztá ész határai között maradás – keresése a mutatkozásban. A szakrális felkészültségnek sajátos dinamikája van, ami abból táplálkozik, hogy a transzcendens meghaladja a róla való beszéd lehetőségeit, mutatkozása pedig nem feltétlenül esik egybe a vallás érvényben lévő alakzataival.²⁵

Ebből pedig az következik, hogy bár a teológia jelenleg csak a mutatkozás racionalis részére koncentrál, az irracionális²⁶ vonatkozásokat is racionalizálja, mégis ami racionalizálható csak egy része a mutatkozásnak. Amennyiben a mutatkozást kommunikációs helyzetként értelmezzük, úgy fontos azt is hangsúlyozni, hogy a részesedésben annak irracionális elemei is fontos szerepet játszanak. Ezek az irracionális elemek ugyanis úgy viszonyulnak a racionalisakhoz, mint a személyközi kommunikáció esetében a metakommunikáció a verbális csatornához. A metakommunikációt figyelmen kívül hagyva a verbális csatorna megértése szegényesebb, korlátozott, vagy akár félre is érthető.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a mutatkozással és részesedéssel kapcsolatos, a református hagyományban, mint sajátos intézményben rögzített felkészültségeinket el kellene dobnunk. A hagyomány fontos, mert lényegében egy hosszú időn át fenntartott és legitimált, közös tapasztalatot lehetővé tévő felkészültségek rendszere.²⁷ Probléma akkor áll elő, amikor a hagyomány nem teszi lehetővé a közös tapasztalatot, sőt a tapasztalás – esetünkben a mutatkozásban való részesedés – útjában áll. Az persze ismét kérdés, hogy ezt a problémát érzékeljük-e.

²⁴ KORPICS – P. SZILCZL: i. m., 19.

²⁵ Uo.

²⁶ OTTO, Rudolf: *A szent*, Budapest, Osiris, 1997.

²⁷ KORPICS – P. SZILCZL: i. m., 23.

Abstract

Theology – Here and Now

For a long time, our theological practice has been characterized by a special fracture: theory rarely meets practice. On the one hand, we are too theoretical and ignore the “everyday” conditions of the church. On the other hand, we often try to create the theory of practice as theology, that is, we produce an ideology to support our – more or less well-functioning – practices. We are in a fortunate situation regarding the ecclesial and theological incorporation of community organizing or development in this sphere. There are two reasons for this. One is that there are elements in the history of Reformed theology and church practice that can help eliminate the seeming strangeness of such thinking and action. The other thing is that we are so much at the beginning of this process that there are no fossil habits that we should theoretically justify. So we have the chance to shape theory and practice in relation to each other. Therefore, in my study, which is highly theoretical, I try to approach the community-centred thinking outlined by Ferenc Péterfi from the perspective of theology. I use communication theory as a mediator between the two aspects.

Kiss Sándor

A REFORMÁTUS ÉLET CÍMŰ HETILAP MINT A REFORMÁTUS EGYHÁZ TÁRSADALMI ÜZENETEINEK KOMMUNIKÁCIÓS CSATORNÁJA

Az első világháború végével merőben új világ köszöntött Európára, s benne a darabjaira hulló, területe és népessége jelentős részét elvesztő Magyarországra. A társadalmi változások, a 20. század két nagy totalitárius ideológiájának európai térhódítása, a még sosem tapasztalt méretű és mindenhová begyűrűző világgazdasági válság, nem utolsósorban pedig a korszakot lezáró második világháború és annak minden borzalma új válaszokat kívánt nemcsak az országtól, hanem az egyházaktól is. A magyar reformátusság arra kényszerült, hogy a társadalom és a nemzet sorskérdéseire, már csak a maga megmaradása érdekében is, releváns válaszokat adjon.

E nehéz időszakban a református egyház közössége Ravasz László püspök személyében kompetens vezetőt választott magának, aki éleslátásával nemcsak felismerte a problémákat, hanem a megoldásukhoz szükséges teendők soráról is elképzelésekkel bírt. Ezek mellett kiváló szervezőkészsége, kompromisszumkész és kiegyensúlyozó személyisége, műveltsége, teológiai felkészültsége és szóbeli képessége, nem mellesleg pedig jól kiválasztott munkatársi köre hozzásegítette az általa vezetett közösséget ahhoz, hogy ne pusztán azonosítsa az őt körülvevő egyházi és társadalmi problémákat, hanem azok megoldására, enyhítésére is képes válaszokat tudjon adni. Meglátásunk szerint e válaszok közössé formálásának volt kommunikációs eszköze a nagyon tudatosan létrehozott és szerkesztett *Református Élet*.

A református egyház a két világháború között

A dualizmus időszakának évtizedeiben a református egyházvezetők figyelmét elsősorban még az egyház anyagi és szervezeti megerősítésének feladata kötötte le. A református közösség belső életének reformjára, a hitélet elmélyítésére jóval kevesebb figyelem jutott. Ezzel párhuz-

mosan megindult, az általunk vizsgált időszakban pedig felgyorsult a hagyományos társadalom felbomlása, ami az egyházak szempontjából a laicizálódást, az emberek hitéletének formálissá válását jelentette.¹

A magyar reformátusságot emellett ráadásul súlyos belső töredezettség jellemezte. Az egyik ilyen törésvonal például éppen a hagyományos, úgynevezett népegyház és a megújulást, a személyes hit fontosságát hirdető egyesületek között húzóódott. Sőt az egyesületek között sem volt mindenben egyetértés, hiszen volt például olyan, amelynek tagjai inkább öntudatos kálvinisták akartak lenni, míg a másikéi elsősorban egyetemes keresztyének. Ravasz László így jellemezte ezt a helyzetet:

„[...] olyan tarkává vált az egyházi élet, hogy ember legyen, aki kiismer-
te magát benne. Az egyesületi és az egyházi keresztyénség barátságtalanul
nézett farkasszemet. Az fenyegetett, hogy az egyesületi keresztyénségbe
átmegy a történelmi egyház minden értéke s maga az egyház üres, hagyomá-
nyos keret marad.”²

Erre válaszként fogalmazta meg a püspök az újabb mozgalmak színre lépését aggodalommal szemlélők által napjainkban is sokszor idézett, találó receptet, amely szerint „az egyesületeket egyházasítani, az egyházakat pedig misszionálni kell”.³

A többi ellentét legalább ennyire aggasztotta az egyházi vezetőt. Feszült volt a helyzet a református szempontból is egyre jelentősebb Budapest és a magyar reformátusság hagyományos központja, Debrecen között, de a többi egyházkerület határai is egy-egy másik világ kezdetét jelezték, ahol mások voltak a szokások, más volt a liturgia, de talán még a teológia tudománya is. Az egyház tagságát a kegyességi különbségek mellett a generációs feszültségek is megosztották: a reformpárti fiatalok és a régi viszonyokhoz ragaszkodó idősebb nemzedék között is egyre szélesedő törésvonalak húzódtak, mindezt csak tetézte a politika megosztó hatása, melyről a püspök a következőképpen ír:

„Az ébredő nemzeti öntudat le akart számolni a századvég bomlasztó világnézetével, mert ennek tulajdonította Trianont. Nem tudott, vagy nem akart különböztetni destrukció vagy liberalizmus között s mikor a romlást támadta, megtámadta a szabadságot is. Akik a szabadságot védelmezték, nem tudtak különbséget tenni az evangéliumi protestantizmus szabadelvűsége és a baloldali radikális tanítások liberalizmusa között [...]. Nemzeti szempontból sokan lettek protestánsüldözökhöz, a szabadság védelmében sok

¹ Kiss Réka: Ravasz László, in Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 547.

² Ravasz László: *Magamról*, Debrecen, Coetus Theologorum, *Theologia önéletrajzokban 1*, 1944, 35.

³ Kovács Bálint: Muraközy Gyula 1892–1961, in Kovács Bálint (szerk.): *Muraközy Gyula, a szeretet evangéliumának hirdetője*, Budapest, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 199.

protestáns szövetkezett baloldali elemekkel és a Károlyi forradalom levitézlett veteránjaival.”⁴

E helyzetben Ravasz Lászlónak tehát az volt a célja, hogy a református egyház töredezettségét – amely természetesen a református sajtót is jellemezte – kitartó munkával felszámolja, és egységes irányt adjon a teljes magyar református közösség számára, hogy az meghatározó tényező maradjon, illetve ismét azzá válhasson a társadalom egésze számára. Az egyház belső életét megújító programjának lényegét így foglalta össze:

„Ebben a tarka világban adva volt számomra az egyedül lehetséges út. Tiszta református teológiát kellett tanítani, mert ez a mi történeti hívásunk, de ugyanakkor bátor, gyökeres, támadó evangélizációt kellett hivatalos egyházi programként folytatni. [...] Képviselni kellett a magyar kálvinizmust a közélet minden vonatkozásában, meg kellett kezdeni a munkát, hogy az egyház maga vegyen által minden missziói munkát s lassanként a református egyháznak a missziói munka legyen a legnagyobb, legfontosabb és legeredményesebb munkája. [...] Kísérletet kellett tenni, hogy nagy, sorsdöntő kérdésekben a magyar református szellemiség az egész országon átengő módon nyilatkozzék meg.”⁵

Ennek érdekében egymással rendszeresen konfrontálódó csoportok és egyének százait kellett kibékítenie, megteremtve ezáltal az egységes egyházpolitika feltételeit, ezek közül is az elsők között az egyházi sajtó átalakítását. A sikernek persze személyi feltételei is voltak, de mint visszatekintésében maga a püspök is hangsúlyozza, egyházkerületében „nagyszerű nemzedék jutott vezetőhelyre”, így volt kire támaszkodnia.⁶

A Református Élet

A református sajtó történetével különösen kevesen foglalkoztak az elmúlt évtizedekben, ezen belül a *Református Élet* című egyháztársadalmi és egyházpolitikai hetilappal pedig gyakorlatilag szinte senki. A két világháború közötti időszak e jelentős protestáns periodikájának elsőként a 2006-ban kiadott *Reformátusok Budapesten* című kötet szentelt önálló és korszerű, az ideológiai elfogultságoktól mentes, egyszóval méltó tanulmányt Ablonczy Balázsnak köszönhetően.⁷

⁴ RAVASZ: i. m., 36.

⁵ Uo., 36–37.

⁶ Uo., 37.

⁷ ABLONCZY Balázs: A *Református Élet* című hetilap és a budapesti reformátusság (1934–1944), in KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1211–1229.

A lap létrejöttének körülményei

Az első világháború után a református egyházi közgondolkodásban fokozatosan megfogalmazódott az összehangoltan működő egyházi sajtó, konkrétan egy az egyház egészét reprezentáló, nagy példányszámú, országos megjelenésű heti- vagy akár napilap létrehozásának igénye. Voltak ugyan ilyen babérokra törő kezdeményezések, ám ezek a református egyházra jellemző – korábban már részletezett – töredezettség miatt részleges sikereik ellenére is végső soron kudarcra voltak ítélve. Önálló megoldásokkal próbálkoztak az egyházkerületek, de az egyházközei egyesületek is országos sajtópolitikában gondolkodtak, arról nem is szólva, hogy az így létrehozott újságok az egyházpolitikai részérdekek mentén nem egy irányba húzták a tágabb közösség ügyét, hanem éppen szétfeszítették, megosztották azt, nemegyszer elmérgesítve még az egyházi közélet szereplői közötti viszonyokat is. Ravasz László és munkatársi köre ezért arra törekedett, hogy a kontraproduktív viszonyokat az ellentétek elsímításával és az együttműködés feltételeinek biztosításával felszámolja.⁸ A püspök egyik visszaemlékezésében jól jellemezi a kor sajtóviszonyait, amikor iróniától sem mentesen kerek perec leírja:

„Akit a Lélek megmozdított, felállított egy programot, szerzett egy-két hű barátot, nemsokára indított egy lapot és sietett egyházpolitikát csinálni.”⁹

Ilyen körülmények között született meg a korszak két legtekintélyesebb lapja, a *Református Figyelő* és a *Kálvinista Szemle* fúziójával a *Református Élet*. A hetilap első száma 1934. január 1-jén jelent meg, majd 1944 legvégéig működött, tehát tizenegy évfolyamot ért meg. Ablonczy Balázs tanulmánya ezt a tizenegy esztendőt két időszakra osztja. A korszakhatárt 1939 és 1940 fordulójára teszi: addig „a református értelmiség heti szemléjének”, utána „a budapesti református önépítés lapjának” nevezi az újságot.¹⁰

A református értelmiség heti szemléje

A *Református Életet* a Református Sajtótársaság indította útjára és adta ki 1939 végéig, ennek számos neves világi és egyházi közéleti személyiség is a tagja volt – az előbbiek között például gróf Ráday Gedeon korábbi belügyminiszterrel, Imre Sándor volt államtitkárral vagy gróf Teleki Tibor koronaőrrel, az utóbbiak között pedig Bereczky Albert, Fónyad Dezső vagy Victor János lelkipásztorokkal –, akik erkölcsi tőkájuk mellett jelentős anyagi támogatással is segítették a lap elindítását. Céljuk az egyház véleményformálói által már régen sürgetett, országosan terjesztett, a református hit- és érdekvédelem ügyét szolgáló újság létrehozása volt.¹¹

⁸ RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 187.

⁹ RAVASZ: *Magamról*, 35.

¹⁰ ABLONCZY: i. m., 1212, 1222.

¹¹ ABLONCZY: i. m., 1212.

A *Református Életnek* Ravasz László lett a főszerkesztője. Természetesen nem ez volt az első – és nem is az utolsó – újság, amelynek szerkesztésében szerepet vállalt. Gazdag pályafutása során már diákként is szerteágazó sajtótevékenységet végzett. A húszas-harmincas években püspökként is számos, sőt minden említésre méltó egyházi lapnak – a *Kálvinista Szemlének*, a *Lelkészegyesületnek*, a *Protestáns Szemlének*, a *Református Életnek*, a *Református Figyelőnek* és a *Református Jövőnek* is – a főszerkesztője lett. Hatos Pál a püspökről írt monográfiájában hangsúlyozza, hogy Ravasz László ezzel a sajtóportfólióval a protestáns közvélemény minden szegletét el tudta érni.¹² Hogy valóban nem a korszak sajátosan tekintélyelvű viszonyai miatt, pusztá formáságból alakult így a lapok vezetői pozíciójának betöltése, maga az egyházvezető is igazolja: amint egy helyütt írja, tudatosan vállalt megbízatásokat, hogy így biztosítsa a szerkesztői csoportok közötti békességet. A püspök szívéhez, bevallása szerint, mindezen orgánumok közül a *Református Figyelő* és a *Református Élet* állt a legközelebb.¹³

Sajtótevékenysége során mérföldkövet jelentett számára *Az Út* című gyakorlati teológiai folyóirat, amelyet kolozsvári teológusként többedmagával már ő indított útjára határozott céllal: olyan szaklapot akart szolgáltatásai kezébe adni, amely a lelkipásztori praxis hétköznapijaihoz, a gyülekezetépítéshez nyújthat nekik tudományos megalapozottságú segítséget. Azt, hogy már pályafutása kezdetén is milyen tudatosan használta a sajtó eszközét, elárulja lelki-szellemi önéletrajzában, amikor erről a lapról vall:

„Még a háború alatt hozzáálltam, hogy a református lelkipásztor nemzedék ifjabb részét nagy leszámolásokra való felkészülésekre bírom rá. [...] Mire a háború a vége felé járt, már észrevétlenül kész volt az új program: az erdélyi egyházi élet átszervezése az élő hit, a missziói öntudat alapján, tudományosan kipróbált módszerekkel.”¹⁴

Szintén a sajtó fontosságának fel- és elismerésére utalnak azok a mondatok, amelyeket az ugyancsak a kolozsvári éveiben szerkesztett *Protestáns Szemlé*ről jegyzett fel:

„Bezzeg megmozdultak a holt vizek! Amerre ezek a kis sajtódarazsak repültek, egy bizonyos: aludni nem lehetett. [...] A Protestáns Szemle a magyar szellemi életnek egyik tényezője lett.”¹⁵

A *Református Élet* főszerkesztője a lap első számában megjelent írásában határozta meg az új orgánum céljait. Elsőként örömét fejezte ki, mert szerinte az újság elindulása annak a jele, hogy a református egyház belső kohéziója erősödött, a református éb-

¹² HATOS PÁL: *Szabadkőművesből református püspök, Ravasz László élete*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2016, 91.

¹³ RAVASZ: *Emlékezéseim*, 187–188.

¹⁴ RAVASZ: *Magamról*, 32–33.

¹⁵ RAVASZ: *Emlékezéseim*, 117.

redés ügye pedig „győzelmesen halad előre”. Ezt követően arról szólt, hogy a református értelmiség kezdi felismerni küldetését: azt tudniillik, hogy az evangélium talaján állva leginkább ő képes a hagyományos értékek és a haladás egyidejű képviselésére, valamint a gyökeres szociális reformok sürgetésére is anélkül, hogy forradalommal fenyegetne. Ravasz László kiemelte, hogy a reformátusság e képessége és ebből fakadó történelmi küldetése az ezeréves magyar keresztyénségben, pontosabban annak kálvini ágában, a Szentírásból következő református életelvben gyökerezik.

„Épp ezért nemcsak arra törekszünk, hogy a református életelv minden következményét levonjuk és alkalmazzuk a magyar életre, hanem arra is törekszünk, hogy a református életelv minden előfeltételét minél teljesebben kidolgozzuk és feltündököltessük.”¹⁶

– írta a cikkben, hozzátéve, hogy a *Református Élet* ennek érdekében szolgálja az egyházat, hirdeti igazságait, kutatja emlékeit, feltárja életműködését, és mindeközben segíti szakadatlan megújulási kötelességének teljesítésében is. A püspök végül határozottan leszögezte, hogy a lap semmiféle egyházpolitikai csoporttal nem azonosítja magát, mert az a célja, „hogy minden református ember újságja lehessen”, majd hozzátette:

„Jelszavakat nem bocsát világgá. Az igazságból jelszó lesz, amikor szükség van rá, de a jelszóból sohasem lesz igazság, bármennyire szükség van rá.”¹⁷

Az újság 1940. januári átalakításáig tabloid formátumban, 235x315 milliméteres méretben jelent meg. Két – nem számozott első és hátsó – borítólapból, valamint nyolc belső, tehát összesen tizenkét oldalból állt. A címoldal felső részén a fejlécben a lap neve, a lapszám jelölése, a szerkesztői és a szerkesztőségi adatok, valamint az ár jelent meg. A címoldal középső részén rendszerint egy-egy illusztrációt közöltek: bibliai témájú grafikát, újonnan épült egyházi épület képét, vagy a lapszám vezető írásához kapcsolódó fényképet. A címoldal alsó részén, középre igazítva a lap egyfajta logójaként hétről hétre a 42. zsoltár patakból ivó szarvasának rajza volt látható, mellette mindig egy-egy reformátori idézettel.

A borítólap belső oldalán az impresszum és a tartalomjegyzék kapott helyet, olykor egy-egy olvasói levél, híradások vagy valamilyen cikk kíséretében. A számozott lapok első oldalán, a belső címlapon ismét megjelent az újság fejléce, alatta a *Figyelő* című rovattal, amelynek rövid írásai az elmúlt napok hazai vagy külföldi aktualitásaira reflektáltak véleményformáló jelleggel. A másodiktól a hatodik oldalig általában hosszabb téziscikkek, programadó írások, riportok, glosszák, igei alapú elmélkedések, viták jelentek meg, olykor egy-egy irodalmi mű, tárcza vagy vers kíséretében. Az utolsó két oldalon és a hátsó borítólap belső és külső oldalán az egyházi élet rövid híreit,

¹⁶ RAVASZ László: A Református Élet, *Református Élet*, I. évfolyam, 1. szám, 1934. január 1., 2.

¹⁷ Uo., 2.

programajánlóit, a fővárosi gyülekezetek istentiszteleti rendjét és a többnyire református hívek vállalkozásait reklámozó hirdetések sokaságát olvashatták az előfizetők.

A lap húsz fillérbe, az éves előfizetés az első évben nyolc, majd a következő esztendőtlől tíz pengőbe került, de másfél évnél működés után a kedvező díj ellenére is csak négyezer előfizetője volt. Közülük mintegy ötszázan lelkipásztorok. Annak ellenére alakult ez így, hogy az indulás után kilenc hónappal a szerkesztőség a hatezer fő előfizetői létszámot célozta meg, majd rá egy bő évvel már tízezer példányos megjelenést látott volna ideálisnak. Ennek érdekében a szerkesztők folyamatosan látogatták a vidék és a főváros református közösségeit, hogy sajtónapokon toborozzák az új olvasókat, illetve évi kétszer konferenciát is szerveztek a református értelmiségnek. E tanácskozásokat egyre növekvő sikerrel egészen 1939-ig töretlenül megszervezték.¹⁸

Ravasz László püspök emlékirataiban maga is hangsúlyozza e rendezvények – és a korszak más orgánumai által szervezett konferenciák – jelentőségét, mint az értelmiség világnézeti formálásának és evangelizációjának alkalmait. Dolgozatunk szempontjából még fontosabb az egyházi vezetőknek az a megjegyzése, amely rámutat arra, hogy mindegyik korabeli újság „magva egy baráti kör volt”, amelyek – a lapszerkesztés mellett – egyfajta szellemi műhelyként szervezték a fővárosban és vidéken is e fontos összeföveteleket.¹⁹

A budapesti református önépítés lapja

Az alacsony példányszámú *Református Élet* azonban sem a fővárosi reformátusságot, sem a református értelmiséget nem tudta az elvárások szerint mozgósítani, ezért Szabó Imre budapesti esperes az 1939. októberi egyházmegyei közgyűlésen a lap átalakítását célzó javaslattal rukkolt elő. Negyvenezer példányszámos, a tizenhét fővárosi református gyülekezet mellett tizennyolcadik szélszékként funkcionáló újságról beszélt, amely képes a reformáció üzenetét közvetíteni minden fővárosi reformátushoz. Az egyházi vezető gyakorlatilag a *Református Élet* budapesti hetilappá történő átalakítását indítványozta, majd az egyházmegye közösségének hozzájárulásával ezt meg is valósította.²⁰

Szabó Imre – a Református Sajtótársasággal és egyházmegyéje presbitériumai-val egyeztetve – a lap céljaira a jövedelmi viszonyokat szem előtt tartó sajtópótlékot vetett ki az egyházi adót fizető hívekre, a gyülekezeti hírlapokat pedig beolvasztotta az immár közös orgánumba. Természetesen néhányan kifogást emeltek az átalakítás ellen – például a budai és a zuglói gyülekezet ellenezte az egyházi adó emelését, vagy a debreceni Révész Imre nehezményezte a lap fővárosivá tételét, Szabó Imre egy szűkszavú naplóbejegyzéséből pedig még arra is következtethetünk, hogy Ravasz Lászlóval is lehetett vitája –, végül mindenki elfogadta a többségi akaratot.²¹

¹⁸ ABLONCZY: i. m., 1214–1215.

¹⁹ RAVASZ: *Emlékezéseim*, 188.

²⁰ ABLONCZY: i. m., 1223.

²¹ Uo., 1223.

A budapesti esperes kezdeményezését siker koronázta: a fővárosi presbiterek 1940 őszén már azt szorgalmazták, hogy immár ne hetente, hanem naponta jelenjen meg az átalakulás után már az egyházkerület és az egyházmegye konzorciuma, a *Református Élet* Folyóirat Kft. által kiadott újság. Bár maguk a szerkesztők sem idegenkedtek ettől a – már korábban is felvetődő – gondolattól, a *Református Élet* végül nem alakult napilappá. Példányszáma azonban jelentősen megemelkedett, a kezdeti harmincötezerrel 1943-ra ötven-ötvenkétezerre nőtt, de ünnepekkor az ötvenhétet is elérte. Bár a vidéki híveknek *Református Jövő* címmel új lap indult, a megújult *Református Élet* háromszor több olvasót is az előfizetői között tudhatott, arról nem is szólva, hogy számos példányt bizományba is átvettek vidéki – különösen fővároskörnyéki – gyülekezetek. A nagy példányszám miatt a lap még úgy is nullszaldós lett, hogy a háborús infláció ellenére is csak egyszer emelték az árát, és hogy munkatársainak a korábbinál jobb honoráriumot, a benne publikáló szerzőknek pedig szerény tiszteletdíjat fizetett.²²

Az orgánium külleme is megváltozott: ezentúl többnyire nyolc, de olykor akár tíz vagy tizenkét oldalon és a korábbinál nagyobb méretben, vágott A3-as lepedőformátumban (280x410 milliméter), dinamikusabb tördeléssel és új rovatstruktúrával jelent meg szombatonként. Ez a rendszeresség később megváltozott: a háborús papírkorlátozásra hivatkozva nyáron, végül pedig már 1944 őszén is csak kéthetente adták ki a *Református Életet*. Az újság végét is a háború, pontosabban a front Budapestre érkezése hozta el. Bár Szabó Imre esperes 1944 karácsonyán az átalakítás ötödik évfordulója apropóján azt írta, hogy az újság nem szűnik meg, hiszen – a templomhoz és az iskolához hasonlóan – „az egyházi életnek nélkülözhetetlen szervévé vált”, a sors fintoraként mégis a cikknek helyet adó 1944. december 23-i lapszám lett az utolsó,²³ és bár a harcok lezárultával, 1945 nyarán az évfolyamszámozás megtartásával újraindult a lap, a *Református Jövővel* egyesülve már az *Élet és Jövő* címet viselte.²⁴

Muraközy Gyula

Néhány szót ejtenünk kell a lap felelős szerkesztőjéről is. A *Református Élet* körüli hétköznapi munkát Ravasz László püspök közeli munkatársa és bizalmasa, Muraközy Gyula, a budapesti Kálvin téri gyülekezet lelkésze vállalta, és ő végezte mind a tizenegy évfolyamon keresztül.

Muraközy Gyula szolgálati helyein – korábban a kecskeméti reformátusok között és a környékbeli tanyavilágban – széles körű gyülekezetépítői, missziói, diakóniai tapasztalatra tett szert, nagy hatású igehirdetéseinek pedig már korán országos híre ment,²⁵ nem mellel pedig Ravasz Lászlóhoz hasonlóan, már fiatalemberként kap-

²² ABLONCZY: i. m., 1224.

²³ SZABÓ Imre: Öt éve indult a Református Élet 35000 példányban, *Református Élet*, XI. évfolyam, 38. szám, 1944. december 23., 3.

²⁴ ABLONCZY: i. m., 1228–1229.

²⁵ KISS Réka: Muraközy Gyula, in KÓSA: *Reformátusok*, I., 591–592.

csolatba került és mindvégig abban is maradt az ébredési mozgalmakkal, ezek közül különösen is a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetséggel (MEKDSZ), de a Keresztyén Ifjúsági Egyesülettel (KIE) is.²⁶

Dolgozatunk szempontjából fontos hangsúlyozni azt a tényt, hogy a Muraközy szolgálata rendkívüli szociális érzékenységet mutat. Már a kecskeméti években árva-házat épített, és a tanyavilág szórványgondozását is diakonisszákra bízta, a fővárosba érkezve pedig első feladatai közé tartozott a meglehetősen széles skálát mutató szegénygondozás megszervezése. Gondoskodott a rászorulóknak látogatásáról, érdekképviseletéről, az adománygyűjtés megszervezéséről, szeretetotthonok, szociális üdülők létesítéséről, és nem feledkezett meg a főváros rengetegében szerencsét próbáló cselédekről, iparos- és kereskedőtanoncokról sem.²⁷

Nem elégedett meg a gyülekezeti keretek nyújtotta lehetőségekkel. A szociális kérdésekkel kapcsolatos álláspontjának a *Református Élet* és más orgánumok hasábjain, konferenciák előadójaként is hangot adott, illetve felelős szerkesztőként és a tanácskozások szervezőjeként másoknak is teret adott a téma körbejárásához. Ő maga idővel – nagyvárosi lelkipásztorként talán nem meglepő módon – egyre inkább a városi munkásság problémái felé fordult. Az foglalkoztatta, hogy a két totalitárius gondolatrendszer szorításában és a katolikus társadalmi tanítás mellett a református teológiai gondolkodás milyen választ adhat a korszaknak erre a gazdasági világválság által is egyre égetőbbé tett kérdésére.²⁸

Erre a kérdésre válaszolva 1938 végén a református munkásság összefogására létrehozta a Magyar Református Munkásszövetséget. Ennek elnökeként az volt a célja, hogy az egyház munkáshíveit egyszerre tartsa távol a baloldaltól és a mind nagyobb teret foglaló nyilasoktól, illetve hogy a korszerű katolikus szociális mozgalmak mellett az új kihívásokra református választ megfogalmazó érdekvédelmi szervezetként is jelen legyen a munkásság életében. Az újdonsült szervezet Magyar Evangéliumi Munkásszövetség néven hamarosan közös protestáns formációvá alakult. Az egyesületnek 1944 tavaszán a német megszállással vált lehetetlenné a munkája.²⁹

Természetesen a *Református Élet* is kivette a részét ebből a programból. Egy 1938. októberi cikkben kertelés nélkül szegezte a kérdést olvasóinak: „Mikor szervezzük meg a magyar református munkásságot?”³⁰ Majd pár hétre rá olvasói levél üdvözölte a szándékot,³¹ végül pedig a Magyar Református Munkásszövetség 1938. decemberi

²⁶ Kovács: i. m., 199–200, 203.

²⁷ Kiss: Muraközy, 591, 594–595.

²⁸ Kiss: Muraközy, 595–596.

²⁹ Uo., 596–597.

³⁰ MURAKÖZY Gyula: Mikor szervezzük meg a magyar munkásságot?, *Református Élet*, V. évfolyam, 44. szám, 1938. október 29., belső borító.

³¹ DOMBRÁDI NAGY László: Református munkásmozgalom, *Református Élet*, V. évfolyam, 47. szám, 1938. november 19., belső borító.

közgyűléséről az új esztendő első lapszáma adott számot³², de a szerkesztőség természetesen a szervezet életének további alakulását is figyelemmel kísérte.³³

Amellett sem mehetünk el említés nélkül, hogy a Kálvin téri lelkipásztor 1942 és 1946 között a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének missziói előadói tisztségét is betöltötte, e minőségében is komoly ráhatása lehetett az egyház társadalmi szolgálatára. 1942 őszén pedig ő lett a zsidó származású, de református hitre tért egyháztagok segélyezését és lelkigondozását végző konventi Jó Pásztor Bizottság elnöke is, így 1944 tavaszától természetesen ő is részt vett az embermentésben és az ellenállási mozgalomban is.³⁴

A sajtóhoz való viszonyáról is szólunk kell néhány szót, hiszen a misszió e területe iránti fogékonysága is már korán megmutatkozott: 1929-ben szerkesztője lett a *Református Élet* egyik lapelődjének, az országos terjesztésű *Református Figyelőnek*, majd annak a *Kálvinista Szemlével* történt összeolvadása után az új orgánumnak is. Gyülekezeti szinten is fontosnak tartotta a sajtó szerepét: szűk hónapnyi budapesti szolgálat után útjára indította a közösség ügyes-bajos dolgairól tudósító *Kálvin Téri Lapokat*, illetve még ugyanabban az esztendőben elkezdte füzetformában kiadni a templom szószékéről hétről hétre elhangzó rádióprédikációkat. Konventi missziói előadóként a bizottsági szakterülethez kapcsolódó hivatalos kiadványt, a *Belmissziói Útmutatót* kellett szerkesztenie.³⁵

Amint arra a Kálvin téri lelkipásztort személyesen is ismerő, vele hosszú ideig együtt szolgáló Kovács Bálint tanulmánya is rámutat, az újságíró Muraközy Gyula célja az volt, hogy lapjaiban a nyilvánosság elé tárja a református egyház és a magyar társadalom nagy kérdéseit, ennek érdekében pedig arra törekedett, hogy a kor legjobb tollú szerzőit és szakembereit gyűjtse maga köré, akik nem csak az egyház, de a magyar közélet más területein is letettek egyet-mást az asztalra, sőt nem egy közülük maga is oroszlánrészt vállalt a rászorulóknak közötti szolgálatból. A lelkipásztor-szerkesztőnek az is kedvére volt, ha a cikkekért adható honoráriummal egy-egy szorult élethelyzetben lévő szerzőnek segíthetett.³⁶

A felelős szerkesztő a korabeli református közélet legtekintélyesebb és legaktívabb szereplői közül válogatta munkatársait. Csak hogy néhányat említsünk a legjobban csengő nevek közül: a kiadóhivatal vezetését például Biberauer (Bodoky) Richárd lelkipásztor, a Bethesda-kórház vezetője és a hazai diakonisszaszolgálat egyik megteremtője vállalta, a helyettes szerkesztő Kiss Sándor budapesti egyetemi lelkész lett, a főmunkatársak között pedig ott látjuk Áprily Lajos költőt, Czeglédy Sándor bibliafordítót vagy éppen Kákicsi Kiss Gézát, az Ormánság szociográfusát. A szerzők

³² A Magyar Református Munkásszövetség, *Református Élet*, VI. évfolyam, 1. szám, 1939. január 1., 6. szerintem 1939/1, 6.

³³ Például MURAKÖZY Gyula: A Magyar Evangéliumi Munkásszövetség indulása, *Református Élet*, VII. évfolyam, 34. szám, 1940. szeptember 28., 1–2.

³⁴ Kiss: Muraközy, 597–598.

³⁵ Uo., 592–593, 595.

³⁶ KOVÁCS: i. m., 206.

között ott van Bereczky Albert lelkipásztor, Szabó Imre esperes és a későbbi püspök, Révész Imre, vagy a neves ifjúsági lelkész, Dobos Károly neve.³⁷

Gergely János és családjának szép története

Az újság ezzel a sokszínű – sőt még jóval sokszínűbb – gárdával fogékonnyá tudott válni a korabeli magyar társadalmat leginkább érintő kérdésekre, így lapszámainak tallózva rendszeresen felbukkan témái között például a katolicizmus és a protestantizmus viszonyát feszegető felekezeti kérdés, intenzitását és kiegyensúlyozottságát tekintve ugyan változóan, de tagadhatatlanul megjelenik a hasábokon a kor két nagy totalitárius ideológiájához, a kommunizmushoz és a nemzetszocializmushoz való viszony is, továbbá a szerkesztőség beszáll a népi és az urbánus íróknak a korszak kulturális életét meghatározó vitájába is. A legmarkánsabban megjelenő tematika azonban – sokszor az előbbiektől sem függetlenül – egyértelműen a szociális kérdés, annak főként a parasztságot és a munkásságot érintő alkérdései. Bárhol csapjuk is fel a tizenegy évfolyam összefűzött számait, nem kell keresnünk a témába vágó cikkeket, mert vagy rögtön, de egyet-kettőt lapozva biztosan szembejönnek velünk.

Azt, hogy a *Református Élet* miként mutatott be és karolt föl egy-egy problémát, miként járta körbe azt, miként tárta az olvasók elé, illetve miként mozgósította őket a közös megoldás érdekében, Gergely János földműves esetén mutatjuk be az alábbiakban.

Programadás: új honfoglalás

A *Református Élet* a Gergely család ügyének felkarolása előtt mindössze egy hónappal közölt – nyilván nem először és nem utoljára – a földkérdést feszegető és annak enyhítésére szolgáló egyházi erőfeszítéseket bemutató, a probléma teológiai összefüggéseire is utaló cikket. A szerző megjelölése nélkül megjelent írásnak³⁸ már a címe is új honfoglalásként definiálja a telepítést³⁹, majd mindjárt az első mondat is leszögezi: „Földnélküli magyar családokat földhöz juttatni, belegyökereztetni ebbe az ezeréves hazába – ez új magyar honfoglalást jelent.”

A cikk elsőként megemlékezik a nyolcgyermekes Szolnok Imre földművesről, akinek a *Református Élet* – az olvasók adományainak jóvoltából – Somogyban földet vásárolt. „Aki csak egy pengőt adott erre a célra, már lelkiileg hozzákapcsolódik a telepítés nagy ügyéhez” – lelkesít az írás.

³⁷ ABLONCZY: i. m., 1212–1213.

³⁸ A telepítés – az új honfoglalás és a református társadalom, *Református Élet*, VI. évfolyam, 51. szám, 1939. december 23., 5.

³⁹ A dolgozatunkban tárgyalt időszak telepítési mozgalmának hívei úgy vélték, a sokgyermekes szegény-paraszti családok sanyarú helyzetén úgy lehet segíteni, ha az ország más, jellemzően egykézű és így szabad földkapacitással rendelkező vidékein, kedvező kölcsön vagy adományozás révén, földtulajdonhoz juttatják őket.

Ezután Balassa Józsefet, a Magyar Református Szeretetszövetség helyettes igazgatóját kérdezi az újságíró. Kiderül, hogy a szövetség az elmúlt években 140 család 969 tagját segítette „jobb életfeltételek közé”, közöttük elsősorban földműveseket, mesterembereket és szolgaleányeket, főként egykézű vidékeken.

Péter Zoltán a Debreceni Református Kollégium ifjúságának – a kormányzó által is támogatott – kezdeményezéséről ad számot. A kollégiumi igazgató nyilatkozatában egyenesen „a legidősebb magyar kérdésnek”, nemzeti sorskérdésnek nevezi a telepítés ügyét.

„A debreceni ifjúság arra sürget, hogy csak önkéntes áldozat magunkra vállalásával segíthetünk a tornyosuló bajokon. Határozott cselekvéssel fel kell fokozni a nemzet energiáit az elesett, de felemelhető néposztályoknak a nemzet öntudatos, magabíró, áldozni kész tagjai sorába léptetésével. Ma már az egész magyar társadalom felébresztésére törekszik ez a fiatalság”

– fejtegeti az intézményvezető, hangsúlyozva: a debreceni kezdeményezés nem könnyoradományt ad, hiszen nem akarja kiölni a rászorulókból a még bennük lévő önértetet, hanem visszatérítendő kölcsönt, amelynek segítségével talpra állhatnak, önálló kisbirtokosokká lehetnek. Elárulja, eddig hat alföldi családot telepítettek le a Dunán túlra, ezek további sorsát a kollégium ifjúsága figyelemmel kíséri.

Péter Zoltán végezetül programjuk tanulságait is megosztja a református közvéleménnyel. Ezek szerint

- a földkérdés rendezése nem lehet a napi politikai csatározások tárgya, és nem szabad csak a kormányzat erőfeszítéseire támaszkodnia;
- úgy kell rendezni a földkérdést, hogy össze kell kötni „a magyar célú telepítéssel”, azaz az egykézű vidékek betelepítésével;
- gondoskodni kell a telepítésben részt vevők lelki felkészítéséről, hiszen a kívánt cél csak „Istenben bízó, nemes lelkületű” családokkal érhető el.

A karácsonyi lapszámban megjelent cikk megfogalmazója a telepítés ügyét végezetül, mint karácsonyi munkát és szolgálatot helyezi az olvasó szívére, kiemelve az ünnepi történetnek azt az aspektusát, amely szerint a bujdosó és vándorló család végül menedékre, otthonra talál.

„Aki kér, kap...”

Gergely János és családja történetét 1940 januárja végétől követhetjük nyomon a *Református Élet* hasábjain. A kistamási-sikotai Andrassy-uradalom hétgyermekes kanásza – Muraközy Gyula cikke szerint⁴⁰ – ekkor kopogtat be a budapesti szerkesztőség ajtaján. Az „alacsony termetű, szinte szúrós szemű, vidám, bátor arcú, nagy bajszú

⁴⁰ MURAKÖZY Gyula: Gergely János földet kér a Református Élettől, *Református Élet*, VII. évfolyam, 4. szám, 1940. január 27., 4.

magyar” frontharcos korából megmaradt zubbonyában, bakancsának sarkait össze-
verve, katonásan áll meg a felelős szerkesztő előtt, hogy segítségét kérje a „földreform
ügyében”. Elmondja, a *Református Élet* egy korábbi gyűjtésének sikere bátorította
arra, hogy segítséget kérjen: lenne kilenc hold föld a somogyi Kistamásiban, ame-
lyet 3500 pengőért meg lehetne kapni, de a hétgyermekes családnak csupán 560
pengőnyi jövedelme van évente. A gyors számvetés után nem is habozik Muraközy
Gyula, a következő sorokkal rögtön az olvasókhoz fordul:

„Nem fogjuk mi megoldani a földreformot azzal, hogy egy-egy családot
földhöz juttatunk, de aki csak 1 pengőt is erre a szent oltárra rätesz, ezzel
hozzákapcsolódik a nagy magyar kérdéshez. Egy-egy ilyen letelepített sok-
gyermekes család háza zeng és világít. Példaadás, hogy ez a társadalom szereti
a gyermeket, gondozza.”

A felelős szerkesztő kifejti, hogy Gergely János gyermekei mindnyájunkéi, a magyar-
ságei. Végül pedig megkérdezi a lap olvasóit, akarják-e, hogy a családnak földje legyen.
„Gergely János földet kér. Sok százezer család közül egynek tudnánk adni. Aki adni akar
neki, nyújtsa ki a kezét” – szólítják cselekvésre az embereket a cikk utolsó mondatai.

A következő lapszám folytatja a történetet, és vonatkozó írásának⁴¹ már a címe is
eldöntött tényként hirdeti, hogy a lap földet vesz a somogyi kanásznak. „A Reformá-
tus Élet olvasói megmozdultak. [...] Naponta érkeznek a pénzutalványok hozzánk”
– tudósít meglepődöttséggel a mostani cikket csak monogramjával jegyző felelős
szerkesztő. Az írás után pedig név szerint közlik az adományozók névsorát, illetve a
felajánlott összeget. És így megy ez aztán heteken, hónapokon át, a nyilvánosság előtt
mindig pontosan számot adva a gyűjtés állásáról.

Az összeállítás adományozói levelek lelkesítő részleteit is közli: „Tízszeresen sze-
retném, ha az egyke és egy se, fajtánk egyik legnagyobb veszedelme elmúlna.” „Sze-
gény tisztviselő vagyok [...] Ha újra lenne másik ref. Gergely János, újra küldenék.”
És helyet kap Gergely János maga írta versikéje is, amelyben „nem a verstani szabá-
lyok fontosak, itt a szívek rímelnek”:

„Gergely János testvér hét gyermeknek apja,
Sikotáról jött fel szegény istenadta,
Földért könyörög, mert úgymond, nagy a család,
Sajátján szeretne aratni már búzát.

Szánjuk meg hát őket, Mariskát, Ilonkát,
Jánost, Miklóst, Julist, Irénkét, Piroskát.
Nyújtsuk ki a kezünk, kinek van jó szíve.
Testvérek, az Isten megfizet majd érte.

⁴¹ M[URAKÖZY]. Gy[ula].: A Református Élet földet vesz Gergely Jánosnak, *Református Élet*, VII. évfolyam, 5. szám, 1940. február 3., 3.

Sokat nem adhatok, mert én szegény vagyok,
De egy pengőt mégis szívesen áldozok.”

Muraközy Gyula végül ebben a cikkében is hangsúlyozza, hogy néhány család megsegítésével a *Református Élet* olvasói nem fogják tudni megoldani a földkérdést. Ugyanakkor leszögezi: Gergely Jánosék ügye az átfogó országos földreformot sürgető szimbolikus ügy, amely „kicsi szent lángot” gyújtott a magyar közvéleményben, és amely kis láng „világít, áttüzesíti a százazreket”, ráébresztve őket az egymás iránti felelősségükre.

A február és március folyamán hétről hétre egymást követő pusztá adományozói listák után legközelebb a márciusi utolsó az⁴², amely közlékenyebb: ebből nemcsak az derül ki, hogy már összegyűlt 2500 pengő, hanem az is, hogy a szerkesztőség megtette a szükséges intézkedéseket a föld megszerzésére. A lap készítői reményüknek adnak hangot, hogy pár héten belül beszámolhatnak az eredményről, és Gergely János már a saját földjén kezdheti meg a tavaszi szántást.

Erre szűk két hónapot kell várni, az adásvétel sikeréről a májusi utolsó lapszám⁴³ számol be. Az írás fényes győzelmi jelentésnek nevezi a hírt, Gergelyék földhöz jutásának tényét pedig jelképnek és tanításnak. Jelképnek azért, mert a lap szerint a társadalom lelkében élő látást tükrözi, amely szerint magyar családok tízezrei fogják megtalálni „otthonukat, kertjüket, barázdájukat” a magyar földben. Tanítás pedig azért, mert nem állami rendelkezés, nem földbirtokosi kegy, hanem a magyar református társadalom összefogása, azaz adakozók százainak, közöttük szegény és sokgyermekes családoknak az egypengősei és ötvenfilléresei juttatták földhöz ezt a családot.

A cikkből megtudjuk, hogy a földön nem mellesleg ház is áll, amelybe a család haladéktalanul beköltözhet, valamint az a nem elhanyagolható tény is kiderül, hogy a szerkesztőség a földvásárlás folyamatának lebonyolításával a helyi lelkipásztort bízta meg. Ebből pedig arra következtetünk, hogy Gergelyék nemcsak az ország reformátusságára, hanem a helyi gyülekezetre is számíthattak helyzetük rendezésében.

Gergely János, hitvese és csemetéi végül a nyári munka dandárjának vége felé, az első őszi lapszámban állnak elénk. Muraközy Gyula személyesen utazik le a somogyi – ma már baranyai – Kistamásiba, hogy egész oldalas riportban⁴⁴ számoljon be olvasóinak az összefogás gyümölcseiről. „Kimondhatatlan öröm költözött családomba, mikor olvastuk, hogy a *Református Élet* letelepíteni kíván bennünket és ezzel megvált az örökös szenvedéstől” – idézi a cikk a családfő hálaadó levelét is. Kiderül, hogy a földvásárlás díját a család a *Református Élettől* kamatmentes kölcsönként kapta, amelynek felét öt, a másik felét tíz év múlva a lap elengedi, ha Gergely János ellen ez idő alatt „sem egyház, sem haza elleni cselekedetért semmiféle panasz nem adódik.”

Ezt követően a szerző néhány sorban bemutatja előbb a falucska életterejét veszített, egykéző reformátusságát, és ezzel szemben az élettől és a lehetőségektől duzzadó

⁴² Gergely János földje, *Református Élet*, VII. évfolyam, 13. szám, 1940. március 30., 3.

⁴³ Gergely Jánosnak földet vásároltunk, *Református Élet*, VII. évfolyam, 21. szám, 1940. május 25., 2.

⁴⁴ MURAKÖZY Gyula: Gergely János, a honfoglaló, *Református Élet*, VII. évfolyam, 31. szám, 1940. szeptember 7., 3.

Gergely-portát: a bokáját keményen összeverő obsitos baka, az éppen a cséplőgép mellől ellépő parasztember, a „honfoglaló” áll elénk, és egy-egy félmondatban sorra megismerjük a „hadseregét”, azaz a hét gyermeket is, akiket szüleikkel együtt az írást illusztráló fotón is megcsodálhatunk. Kiderül az is, hogy a család a szatmári Szamoszszegről kerekedett föl az előző esztendőben, hogy a kilátástalanságból valamiféle kiutat keressen a Dunántúlon.

A beszámoló a *Református Élet* sok száz adakozója közül jó példaként ismét kiemel egyet: egy jegyespárt, akik karikagyűrűjüket csak nikkeltől készítették el, hogy az arany árát Gergelyék földjére fordíthassák.

A cikkíró Kistamásiban egy régi ismerőssel, Szolnok Imrével is találkozik. Az ugyancsak Szatmárból települt nyolcgyermekes parasztember a szomszédos településen kapott két évvel korábban földet és házat a *Református Élet* olvasóinak jóvoltából. A családfő beszámol arról, miként áll a gazdasága, és hogy nemcsak ő, hanem két felnőtt fia is katona. Kiderül az is – Muraközy Gyula figyelmét nem kerülheti el –, hogy a feleség betegeskedik. A lelkipásztor ezért meghagyja, hogy helyi kollégái nézessék meg az asszonyt orvossal, a költségek felől pedig ne aggódjanak, mert a *Református Élet* vállalja érte a kezességet.

Végezetül, az utolsó bekezdésekben, az egykezés „ragályos betegségének” is oda-vág a cikkíró, amikor a kistamási gyülekezet kurátorának édesapját idézi. Az öregember, revideálva korábbi nézeteit, vallomásaiban rámutat: nem igaz, hogy az egykének a jobb sors hiánya lenne az oka, hiszen „ott hiányzik a gyerek, ahol van vagyon”, Muraközy pedig a feladott labdát egy pillanatig sem habozik lecsapni. Nyers őszinteséggel, név szerint sorolja fel a kihalóban lévő családokat, a munkáskéz nélkül maradt, örökös nélküli gazdaságokat, és megjegyzi, hogy ezzel a kipusztulóban lévő faluval szemben Szatmárban sok gyermek születik, akik cselédsorban kénytelenek tengetni az életüket. „Nem lehetne ezt a falut benépesíteni?” – szegezi neki a kistamásiaknak és az olvasóknak is a kérdést a szerző, hogy végül meg is válaszolja azt:

„Ha csak öt családot hoznánk ide, egyszerre harminc, negyven gyerek, magyar gyerek magyar éneke hallatszanék. A telepítések sikerülnek, ha gondolkunk rájuk továbbra is, ha megválogatjuk a telepéseket. Lehetne itt egy nagy és áldott munkát végezni. [...] a vonatablakból visszanézve még mindig a tízéves Gergely Miklóst látom magam előtt. [...] fejébe bele van csapva egy régi katonasapka. Vigyázállásba merevedett. Fejét magasra tartja. A jövőbe néz. A határőr. A mi kicsi katonánk. Honfoglaló. Ha negyven ilyen »Gergely Miklós« bevonulna Kistamásiba, akkor az élet indulója zengene ott.”

Megrostált közösség

A család boldogságát bemutató cikkekre érkező olvasói reakció⁴⁵ sem kevésbé tanulságos. Egy debreceni asszony, a korabeli állam mulasztásaira is utalva, a „zsugoriakat, a köszívűeket, a részvétleneket, az adakozni semmi áron nem akarókat” ostromozza. De mondandójának mégsem ez a lényege: azt javasolja, emeljék meg az újság előfizetési díját, és az így befolyó összegből hozzák létre „a *Református Élet* faluját”. Magáért beszél az is, ahogy a lapról és olvasótársairól vall:

„Itt fekszik előttem kiteregetve legjobb és leghűbb barátom: a »Református Élet«. Megindulásától [...] kedves vendégem. Sok terv, sok elhatározás magvát hintette már el lelkemben, amelyek közül azonban, de sok, csak megvalósíthatatlan szép álmom maradt. [...] Nem hinném, hogy sok akadna olyan előfizetője a lapnak, aki a telepítés céljaira [...] felemelt előfizetési díjat ne volna hajlandó vállalni. Ennek a lapnak előfizetői már megrostált emberek, kiválogatott reformátusok, akik komolyan veszik Megváltójuknak az egymás terhének hordozásáról, a valódi sáfárságról hirdetett tanításait. Ennek a lapnak olvasói lelkükbe vették az »éheztem és ennem adtatok« komoly igazságát.”

Egyéni felkészültségekből közösségi tudás

Horányi Özséb a kommunikációra, mint participációra tekintő modelljének⁴⁶ szóhasználatával élve megállapíthatjuk: a szerkesztők a lap hasábjain azt a releváns felkészültséget igyekeztek kialakítani, illetve megosztani, elérhetővé tenni olvasóik és rajtuk keresztül az egyház tágabb közössége, sőt lehetőség szerint a magyar társadalom egésze számára, amely nélkülözhetetlen volt a korabeli egyház és társadalom problémáinak felismeréséhez és megoldásához.

A lap készítői mind-mind egyéni felkészültségeiket tették egymás számára elérhetővé és kristályosították közös felkészültségé máz az egymás között folytatott baráti, vagy éppen a szerkesztőségi megbeszéléseken, mint – Horányi Özséb megfogalmazásával élve – a problémafelismerés és -megoldás megannyi színterén.⁴⁷ Egy szerkesztőség általában így működik, de Ravasz László visszaemlékezései is egyértelműen jelzik, hogy a lap szerkesztői barátokként tekintettek egymásra, szellemi műhelyt alkottak, ő pedig becsülte felkészültségüket, amely folyamatosan a lap olvasóinak közös – de végső soron mégis az egyéni cselekedetekben megnyilvánuló – felkészültségévé válhatott.

Hangsúlyozzuk, és ezt az idézett olvasói levelek is tanúsítják, hogy ez a kommunikáció nem volt egyirányú, hiszen a lap hasábjain az egyháztagok – köztük nem mel-

⁴⁵ NAGY Sándorné: „Meg kell valósítani az újabb magyar honfoglalást”, *Református Élet*, VII. évfolyam, 33. szám, 1940. szeptember 21., 6.

⁴⁶ HORÁNYI Özséb: A kommunikációról, in BÉRES István – HORÁNYI Özséb (szerk.): *Társadalmi Kommunikáció*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 22.

⁴⁷ Uo., 23.

lesleg a gyülekezeti lelkipásztorok – is megoszthatták véleményüket, tapasztalataikat, javaslataikat. Ezt a tényt azért kell kiemelnünk, mert megállapítható: így lett a tágabb közösség minden egyes tagjának egyéni felkészültsége közösen és kölcsönösen elérhető, azaz a *Református Élet* ettől lett valódi kommunikációs színtér. Itt jegyezzük meg: nyilvánvalóan a problémafelismerés és -megoldás színtérének kiszélesítését kínálták a lap hasábjai mellett a szerkesztőség szervezte sajtónapok és konferenciák is.

Mindez a gyakorlatban úgy működött, ahogyan azt Gergely Jánosék történetén keresztül is láthattuk. A róluk szóló cikkekből gyönyörűen kirajzolódik előttünk a *Református Élet* kommunikációs stratégiája. A lap teológusai örök érvényű teológiai tételeket alkalmaznak egy általános probléma körülírására, majd az újságíró kimegy a terepre, hogy riportban mutassa be azt, miként van jelen ez a probléma a konkrét ember életében. Ahogy természetesen megmutatja azt is, milyen jó példák léteznek a probléma megoldására. A szerkesztők mindeközben folyamatosan cselekvésre buzdítanak, rámutatva, miként tudja akár az olvasó is betölteni a cikkben megmutatott hiányokat. Végül pedig beszámolnak a probléma megoldásáról, bemutatva nemcsak azt, hogy az eredmény miként hatott arra, akin segítettek, hanem azt is, miként hatott arra, aki segített.

A Ravasz-féle egyházi reformban tehát – eleinte annak tárgya-, aztán eszközeként – a református sajtónak is fontos szerep jutott. A püspök és munkatársi köre jól ismerte fel, hogy a széttöredezett egyház a reformatori és krisztusi értékeket nem tudja hitelesen közvetíteni a magyar társadalomban, széttöredezett sajtója pedig nem alkalmas arra, hogy a református egyház híveit felkészítse e társadalmi küldetés teljesítésére. Úgy vélték, szükség van egy országos terjesztésű, legalább hetente megjelenő néplapra, amely jól reprezentálja a református egyház egységét, hitvédelmi feladatokat is ellát, és közvetíteni tudja a református egyháztagság felé a hivatalos egyház mondanivalóját a magyar társadalmat érintő legfontosabb kérdésekben.

Ez lett volna az 1934-ben elindított *Református Élet* feladata, de küldetését – főleg mert alacsony példányszámban jelent meg, illetve mert az értelmiség lapja maradt – nem tudta teljesíteni, igazából nem vált meghatározó orgánummá még csak az egyházban sem, nemhogy a magyar közéletben. Az újságot életének ebben a szakaszában Ablonczy Balázs ugyan a református értelmiség heti szemléjének nevezi, de véleményem szerint kis túlzással a református defenzíva lapjának is hívhatnánk. Szemben azzal a telitalálatos meghatározással, ahogyan Ablonczy működésének második szakaszában, 1940-től jellemzi az orgánomot: a budapesti református önépítés lapja, amely már példányszámában, de természetesen tartalmában is híven tükrözte egy egyre progresszívebbé váló közösség jelenlétét és az emberekért végzett szolgálatát.

A fővárosi és a korabeli agglomerációhoz tartozó református gyülekezetek – 1927 és 1941, illetve 1922 és 1947 között tizenhárom, illetve huszonnégy – összesen harminchét templomot építettek. Ez azt jelenti, hogy a fővárosi reformátusság addigi körülbelül kétszáz éves történetének tizedrésze alatt épült a napjainkban is álló templomok több mint ötven százaléka. Történt mindez annak ellenére, hogy a korszak kellős közepén beköszöntött a világgazdasági válság, majd a közelgő háború

szele nyomta rá bélyegét a gazdaságra. Kósa László egy tanulmányában a kiugró fejlődést, gyarapodást, hangsúlyozva megállapítja, hogy mindez aligha valósult volna meg vallási ébredés nélkül.⁴⁸ Hozzáteesszük: nemcsak templomok, más intézmények is épültek, közöttük épp a háború éveiben a Lónyay utcai gimnázium monumentális épülete. Mindezek mellett pedig még arra is volt lelki erő, hogy missziós és diakóniai programok sora induljon el. Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a budapesti református emberek valós igényeire, gondjaira valódi válaszokat adott az egyházuk. A *Református Élet* pedig ezekről az előremutató kezdeményezésekről tájékoztatta közönségét, az emberek segítségét és támogatását kérve a munkához, nem mellesleg megadva nekik a bekapcsolódáshoz szükséges lelki és szellemi muníciót, a már említett felkészültséget.

Bár elismerjük, első tekintetre akár úgy tűnhet – és a kortársak közül jó néhányak bizonyára úgy is tűnt –, hogy az országosból fővárosivá válás visszalépést jelentett az eredeti célokhoz képest, valójában ez a területi visszahúzódás teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy a *Református Élet* valóban meghatározó orgánummá váljon. Ravasz László és csapata felismerte, hogy a világvárossá váló Budapestnek és a vidéknek merőben mások a problémái, és hogy egymás bajaival nem tudnak igazán mit kezdeni. Ezzel együtt az egyházi vezetőség ráértett: ahhoz, hogy a református egyház igazán meghatározó tényező lehessen a trianoni békediktátum után vízfejűvé váló ország életében, elsősorban a fővárosban kell meghatározóvá és megkerülhetlenné válnia. Itt fontos megjegyezni, hogy a megújult lap ráadásul sem a vidék gondjai iránti érzékenységet, sem vidéki olvasóit nem veszítette el teljesen, tehát a vidéki értelmiségre, a vidéki lelkipásztorokra minden bizonnyal az 1940-nel kezdődő időszakban is hatott. Erre a feltételezésre a példányszámadatokat vizsgálva juthatunk: míg az első hat évben négyezer körüli előfizetőt tartottak nyilván országszerte, addig az utolsó öt év kezdetben harmincötezer, az időszak végére több mint ötvenezer előfizetője között legalább háromezer vidékiről tudunk, tehát az újság 1940 előtt és után is közel azonos számú lélekhez juthatott el a fővároson kívül.

⁴⁸ KÓSA László: Bevezetés: Reformátusok kisvárosban – nagyvárosban – világvárosban, in Uő.: *Reformátusok Budapesten 1.*, 21.

Abstract

The Weekly ‘Református Élet’ as the Communication Channel of the Social Messages of the Reformed Church

WWI was followed by a brand-new world in the whole of Europe and Hungary within, the latter losing two-thirds of its territory. The changes within society, the growing popularity of totalitarian ideologies, the world economic crisis and, marking the end of the period, WWII with all its terrors presented a challenge to countries and churches alike. The Hungarian Reformed church community had to find adequate answers to vital issues of the nation and the society – also in its own interest. Bishop László Ravasz, unquestionably the greatest Reformed church authority at the time established a modern communication platform for raising questions and finding answers. This study discusses how this platform, the weekly ‘Református Élet’ was founded and enabled individual ministers’ and lay church members’ competencies to add up and form the competence of the whole Reformed community, which as a result was able to face the troubles to come.

1920. Újszászi zarándokok csoportja. (Forrás: Fortepan, képszám: 44902.)

Szalay László Pál

KÖZÖSSÉGI MÓDIK EGY VIDÉKI GYÜLEKEZETBEN – TEREMTÉSVÉDELMI ASPEKTUSBÓL

Szükségszerűség vagy hiábavalóság?

Minden szövegnek vezetnie kell valahová. Az első mondat, ha papírra kerül, feltételezi, hogy van kimenete. Magától értetődő dolog, amiről írnom kell, mégis a célra tartás bizonytalan. Azt kell megfogalmaznom, amit napi szinten, úgymond rutinosan végzek. Milyen módon épült/erodálódott a telkibányai közösség. Mégis gátat érzek magamban, és sok kétséget kell legyőznöm az íráshoz. Nem azért, mint ha nem lenne mit mondanom, inkább azért, mert szeretném megtalálni magamban az okot, amiért begépelem. Kisdobos élményemhez hasonlít a mostani lelkiállapotom. Sportnapot tartottak az iskolában, akadályverseny szerveződött és különböző állomásokon kellett keresztül haladni. Az egyik ilyen teljesítendő feladat a céllovászat volt. Amikor megláttam, végtelen bizonytalanság fogott el. Soha nem volt a kezemben fegyver. Idegenkedtem tőle. Minden, ami képes pusztítani, borzongást vált ki belőlem a mai napig. Milyen agyrém, hogy fegyverek ellen fegyvert állítunk szembe. Láttam, milyen jól lőnek az osztálytársaim. El is találják, amit kell. Alig vártam, hogy túl legyek rajta. Az én akcióm teljes sikertelenséggel zárult. Háromszor vagy ötször lehetett elsütni a légpuskát, de a felállított dobozok egyike sem bucskázott alá. Hiába próbáltam korrigálni, se a féltérdre ereszkedő testhelyzet, se a jéghideg ravasz nem szolgálták múltó dicsőségemet.

Furcsa, hogy eljutottam arra a pontra, amikor óvatos vagyok a kijelentésekkel. Nem látom tisztán, hogy az ok-okozat vajon azok szerint a törvényszerűségek szerint alakult-e, ahogy azt pályakezdőként elgondoltam. Másfél évtizedig úgy véltem, hogy szükséges leírni, rögzíteni a közösség működését. Hittem benne, hogy a folyamatokat a leírtak által együttesen átgondolva, egymásba fűzve, tovább osztva egyfajta gondolati keretet létesítünk,

ami erősíti azt a kohéziót, ami az ott élő embereket közösségé formálja. Tehát amikor klaviatúrát ragadtam, nem az örökölt hagyás volt az elsősleges célja az írásnak, ahogy Benke István ny. bányamérnök egy alkalommal az istentiszteletről távozóban megfogalmazta: „Telkibánya jelenkori történelmét írjátok a Bányai Harangszóban.” Sokkal inkább a jelenben szerettem volna vele kiváltani valamiféle építő, mozgósító, egységesítő hatást. Amikor írok vagy szólok, az dinamizálja a gondolataimat, hogy az eszméből cselekvés lesz. Nem holt betű/szó, egy vakvágányra tolt szerelvény mélyén. A Szentírás figyelmeztet arra, hogy a vezetőnek irányt kell szabnia a közösségnek. Viszont, ha nincs valós cél, nincs jól körülhatárolt beveendő vár, akkor az erők és a cselekvésre kész emberek elszivárognak vagy felszívódnak. „Ha pedig vak vezet világtalant, mind a ketten gödörbe esnek.” (Mt 15:14b) Az iránytalanság, tétováság veszélyére figyelmeztető másik locus classicus pedig Pál apostoltól így hangzik: „Ha pedig a trombita bizonytalan hangot ad, ki fog a harcra készülni.” (I. Kor 14:8)

Amikor a betűvetéshez kezdek, az a dilemma lesz úrrá rajtam, hogy 1. mi az, amit még nem mondtam el a közösséggel kapcsolatban? Mi az, ami nem ismétlés, tautológia? Mi nem jön ki még az olvasó könyökén? 2. Mi az, ami senki másban fel sem merült a történesek kapcsán csak saját tévképzeteim víziója? 3. Mi jogosít fel arra, hogy bármit mondjak erről? Mitől vagyok képes hiteles értelmezést adni, miközben nehéz/lehetetlen kívül maradni organizátorként az eseményeken?

1. Visszagörgettem a publikációs listámat és megnéztem, hogy a telkibányai szolgálatunkról az első cikkek 2005-ben jelentek meg a *Reformátusok Lapjában* és a *Sárospataki Református Lapokban*.¹ 2007-et az egyházunk a közösségek éveként aposztrofálta, és a 365 közösségi nap egyikén, pontosan augusztus 22-én tarthattam Budapesten, a Doktorok Kollégiuma egyik szekciójában előadást Magány kontra közösség címmel. Ebben összefoglaltam az elméleti látásomat a közösség kérdéséről, amikor egyszerre működtem közre a gyülekezetünk életében és a helyi, környékbéli közösségfejlesztés elindításában. Az utóbbi merőben más gyűjtőponttal rendelkezett, mint ahogy a gyülekezeteink épülete szerveződött. Hovanyecz Lászlónak, a Tekintet felelős szerkesztőjének jóvoltából, az előadás nem kallódott el, hanem 2009-ben megjelent.² Nem kitérve minden mozzanatra, de a közösségépítés szempontjából összefoglaló anyagként jelent meg az ifjúság körében végzett munkánk vázlata 2017-ben. Egy új alkalom bevezetésének (*Messy Church*) a hozadéka volt ez az összefoglaló, amit a reformatus.hu oldalon lehet olvasni, Fiatalok a jövő gyülekezetéért címmel.³ A legrészletesebb beszámolót a gyülekezet életéről, szervezéséről 2017 őszén fogalmaztam meg Csorba Dávid felkérésére. Ezt nevezhetjük egyfajta látletnek is, minden nyűgével és örömeivel együtt, amit a *Sárospataki Füzetek* vett gondozásba.⁴

¹ SZALAY László Pál: Északi kalandozás testvéreinknél, *Reformátusok Lapja*, XLIX. évfolyam, 37. szám, 2005. szeptember; Uő.: Telkibánya – Bangor retúr, *Sárospataki Református Lapok*, LVIII. évf. 3. szám, 2005. október.

² SZALAY László Pál: Magány kontra közösség, *Tekintet*, 22. évfolyam, 2009/1, 94-104.

³ SZALAY László Pál: Fiatalok a jövő gyülekezetéért, *reformatus.hu*, 2017. 05. 08. URL: <http://reformatus.hu/mutat/13641/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

⁴ SZALAY László Pál: Tizenhárom év szolgálat Telkibányán, lelkipásztori olvasatban, *Sárospataki Füzetek*, 21. évfolyam, 2017/3, 117-130.

2. Nagyon nehéz helyesen megítélni az adott szituációkat. Nem csak távoli, át-
tételes kapcsolatoknál van ez így, hanem akkor is, amikor közvetlen benne állunk
valamiben. A kommunikációnak az a közege, amivel egymás tudomására hozzuk
a dolgokat, rendkívül távol áll a gondolatolvasástól. Teológus koromban a diákok
egy része felháborodott azon, hogy kik kerülhettek be a lelkészképzés szentélyébe.
A teológia akkori spirituálisát, Nagy Antal Mihályt szembesítették ezzel, hogy a
felvételi bizottság rossz döntéseket is hozott. A válasza erre a következő volt: „Nem
kaptuk a lelkek megítélésének kegyelmi ajándékát.” A gyülekezet életében a pillanat-
nyi benyomások, hangulatok nagyon csalókák. Könnyen tovább tudjuk gondolni
egy-egy alkalom sikerét vagy sikertelenségét. Érdemes az embernek az előfeltevéseit,
indokait és motivációit időről időre felülvizsgálni. Közelebb kerültek-e a célok? Mő-
göttem vannak-e még, akikkel elindultam? Nem kopott-e meg az Isten szavára való
figyelem? Nem a rutinok vették-e át a kormányt? Nem vetődtünk-e árnyékokra a nagy
elrugaszkodásnál? 2012-ben pályáztunk először az Ökogyülekezeti Díjra. Ekkor volt
Magyarországon meghirdetve a teremtésvédelmet komolyan vevő keresztyén közös-
ségek számára a Cím és a Díj. A pályamunkának a következő címet adtam: Vidéki
parókia kilátással. A dolgozat címe is, zárása is visszaadja azt a reményteli jövőképet,
amit az előző esztendőök sugalmaztak:

„Közel van az ember a földhöz, ha mélyen meghajol érzi, innen vétetett. Felegye-
nesedve és az égre tekintve a lélek spirál felfelé vonzza. A teremtő Isten dicsérete a
földbe vesző és az ég felé ki-kikacsintó ember belső békéjét, sorsának egyetemes rendjét
hozhhatja el. Ennek a megvalósításának az édes vágyától hajtva teszünk most esküvést,
hogy mind azt a jót, amit a teremtett világból Isten dicsőségére megismertünk, el nem
hallgatjuk, hanem hálaadással mindenkinek átadjuk. Így legyen!”

A 2015. szeptemberében beadott pályázat címében és tartalmában is reflektál
az előző anyagra és sokban korrigálja a korábbi feltevéseket. A *„Hegyen épült paplak
realistább víziókkal”* c. dolgozat második fejezetében ez is olvasható:

„Alapvetően azt feltételeztük, hogy a gyülekezet büszke lesz és öntudatában
megerősödik az Ökogyülekezeti cím és díj elnyerésével. Motiváló tényezőnek gon-
doltuk, méghozzá az egyéni életvezetésüket tekintve. Azonban a gyülekezet elége-
dett volt a régi, szimpla egyházi életével, s most ezt valami megzavarta. Nem hittük
volna, hogy ellenkező hatást érünk el ennek a „rég-új” felfogásnak az integrálásá-
val. Skóciában azok a gyülekezetek pironkodnak, akik még nem tettek a teremtés-
védelem ügyéért. Nálunk ez fordítva lenne? Esetleg az hat ijesztően, hogy ökogyü-
lekezetnek lenni nem csak kiváltság, de feladatokkal is jár? Fel kell nőnünk hozzá?”

3. Jézus az örökségen marakodó testvérpárnak így szólt: „Ember, ki tett en-
gem bírónak vagy osztónak közöttetek?” (Lk 12:14) Nem érzem feljogosítva magam
arra, hogy ítéletet alkossak. Se összehasonlítási alapom – nem éltem lelkészként
máshol –, se időbeli távolságom nincs a történésektől. Ítéletet, értékelést az eljő-
vendő mond felettünk, kinek saruja szíját sem vagyok méltó érinteni. A szószerk,
a szóvivő, a beszélő, az úgy hivatalos képviselője szemszögéből látom, élem meg a
gyülekezet épülését/erodálását. Annyi különböző féle kép él a gyülekezet tagjai-

ban a telkibányai reformátusságról. A régi élet képei melyek fátyolosan, barnított kópián, lassított felvételnként keverednek a jelen fájdalmasan rohanó, kiüresedő életérzésével. Minden korosztálynak más lehet a lelkeszideálja, eltérő kegyességű és tartalmú igehirdetéseken cseperedett a hite. Mindenki mást értékel, akceptál a gyülekezeti, lelkipásztori szolgálatban. Mindenkinek más mennyiségű/milyen-ségű hajtóanyagra, lelki öblögetésre, bűnbánatra, elcsendesedésre van szüksége. Nem kívánok mindent a viszonylagosság kategóriájába utalni, de mindenképpen hordozom magam a segédlelkési évem egyik beszélgetését Győri István profesz-szor úrral. Valószínűleg kereste azokat a gondolatokat, muníciókat, amiket a lelké-szi szolgálat értelmezése és az önértelmezés folyamatában segítheti a gyülekezetbe indulókat. Az volt a tézise, hogy a lelkési munkát nem lehet úgy értékelni és úgy tekinteni, mint egyéb más hivatást. Nincsenek benne olyan jellegű összehason-lítható mértékegységek, mint mondjuk a futószalagon legördülő késztermékek esetében. Ezzel azt akarta elültetni bennünk, hogy ne a világ mennyiségcentri-kus gyakorlatát akarjuk a saját hivatásunkra erőszakolni. Jelen esetben azt mond-hatnánk a számok tekintetében, hogy a gyülekezet választói névjegyzékben és a templomban kevesebben vannak, a halotti anyakönyvben és a temetőben pedig többen, mint 15 évvel ezelőtt. Ha az anyagi forrásokat vizsgáljuk, mert ugye ott is számokkal dolgozunk, azt jelenthetjük, hogy lényegesen több pénz áll a gyüle-kezet rendelkezésére a pályázati forrásoknak köszönhetően, mint korábban. Ha a gyülekezet alkalmazásában állók létszámát nézzük, ott is határozott növekedés tapasztalható. Ha a heti rendszerességű alkalmak számát próbáljuk megolvasni, akkor ott az általános iskola megszűnése nagyban billent a mérlegen. Az pontosan 8 alkalmat jelent és a kisifi kiesését. Az eredmények nem jogosítanak fel arra, hogy valamiféle mintát adjak, inkább most csak krónikásként ejtenék sebet a papíron.

Csillagok együttállása

Ennyi előfeltevés és tiszteletkör után lássunk olyan konkrétumokat, melyek a kö-zösségépítés mikéntjét regélik el. Gyakran nehéz visszakövetni, hogy mi minek a következménye. Vannak látens, a háttérben meghúzódó tényezők. Viszont ebben az esetben igen konkrét és direkt történések indították el a teremtett világ iránti felelősség felélesztését a közösségben. A teremtésvédelem közösségépítő hatásának első szárnypróbálgatásai 2010-ben történetek meg Telkibányán. Öt közvetlen és közvetett hatást veszek számba, amelyek közrejátszottak az úton való elindulásban.

1. Telkibányán egy nagyszerű általános iskola működött, aminek az igazgatója Bereczky Béla rendkívül erős elköteleződést mutatott a fenttartható közösségek irá-nyában. Először az Ökoiskolák Hálózatahoz csatlakozott a mozgalom magyarorszá-gi elindulásakor, majd később pedig hivatásos közösségfejlesztővé képezte magát és a pedagógusi munkát erre váltotta fel. Ezzel az ökológiai és közösségi szemlélettel alakította a rá bízott iskola mindennapjait. Számára nem csak megoldandó felada-tot jelentett az iskola szervezése és a tanítás, hanem azt kívánta sugározni az iskola

körül szerveződő munkatársak, pedagógusok, diákok, szülők, nagyszülők felé, ami a személyes életvezetési meggyőződése. A helyi általános iskolával és Bereczky Béla intézményvezetővel mind hivatalos formában, mind pedig magánemberként szoros együttműködésre törekedtünk.⁵

2. Telkibánya olyan környezeti adottságokkal rendelkezik, amelyek a legkeresettebb turisztikai célpontok közé emelik. A Károli család ideköltözésével a 30-as évek derekára egy 100 szolgáltatóból álló falusi vendéglátó brand épült ki, amit mintaprojektként reklámoztak és másoltak más települések.⁶ Ez fejlődik, épül, szépül a mai napig. Az itt élők viszont talányosan kérdezzetik, hogy vajon miért jönnek ide a turisták? A helyiek számára ez a csodálatos vidék inkább az elzártságot, a rossz utakat, a leszakadást, az alacsony béreket, a kiszolgáltatottságot jelenti. A hegyek, az erdők, a patakok nem a gyönyörködtetés, a regeneráció biztosítékai, hanem a gomba, a nyersanyag, a tűzifa, a vad, a hal lelőhelye, amelyek az élet fenntartását szolgálják. A környezeti adottságok teremtettségének csak az egyik orcája fedte fel magát az itt élők előtt.

3. 2008 őszén olvastam a *Lelkipásztor* c. Evangélikus Lelkész Szakfolyóiratban Gáncs Péter tollából a szándékot, hogy be szeretnék vezetni gyülekezeteikbe a teremtésünnepet. Ezt erősítendő egy biblikus, teoretikus, és egyben praktikus teológiai tanulmányt adtak közre Lukas Vischertől. Mély nyomot hagytak bennem és nagyon megszívlelendőnek találtam sorait: „Amikor mostanában az ökológiai felelősségről van szó, könnyen kialakulhat az az érzés, hogy ez egy új és ráadásul politikai feladat. Még mindig sok keresztyén előtt nem világos, hogy itt a keresztyén hittel kapcsolatos felszólításról van szó. Isten megtagadásával egyenértékű az, ahogyan ma a teremtés ajándékait kezeljük.”⁷

4. 2010 tavaszán a *Zempléni Múzsában* olvastam Tusnád László írását *Lélek-fények* címmel. Az olasz nyelv avatott szakértőjét, az irodalomtudomány kandidátusát sokszor hallgattam a Doktorok Kollégiumán és ezért különleges figyelmet szántam ismertetőjének. A Záradék című ifjúsági regényről így írt:

„a jövő igazi nagy biztosítéka az, hogy a természet és az ember meghasonlása véget ér. A világ új rendje érkezett el. A Mindent Mozgató a cselekvést, a tettet az emberre bízta, ráruházta, hogy a teremtés műve általa folytatódjék, de az ember a Gonosz rabja lett. Hosszú ideig nem volt, aki az élet menetét visszaterelné, visszavezérelné a helyes útra. Az ember boldogtalan, mert felbontotta azt a szövetséget, amely közte, a növények, az állatok és a különféle anyagok között valaha létezett, a kizökkent világban végre rendet kell teremteni, mert immáron a pusztulás jelei mutatkoznak.”⁸

⁵ BEREZKY Béla: Aranygombos Telkibánya – közösségfejlesztő szemmel 2005-2007, *Parola* 2007/3, 3-13.

⁶ KÁROLYI SZÉCHENYI Ilona, Gróf: *Kileng az inga – Egy arisztokrata festőművész emlékiratai*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2005, 53-56.

⁷ VISCHER, Lukas: Gondolatok a teremtésünnep bevezetésének javaslatáról, *Lelkipásztor*, 83. évfolyam, 2008/8-9, 325.

⁸ TUSNÁDY László: Lélek fények, *Zempléni Múza*, 10. évfolyam, 2010/1, 93.

5. 2010-ben 20 temetés volt a gyülekezetben. Ebben az évben született első lányunk Zádorka. A feleségemmel eddig a szolgálatokat megosztottuk egymás között, de ebben az évben már egyedül vittem az ügyeket. Sok volt a léleknek a 20 gyászszertartás. Nyomasztott ez a sok-sok veszteség a gyülekezetben, akiket nem lehetett pótolni. Ez egy kis közösségben még erősebben érezteti hatását. A halálra egyetlen felelet látszott értelmesebbnek, ha szembe állítjuk vele az életet. A teremtett világ pezseg az élettől. Erre koncentrálni igyekeztünk a folyamatos gyász csapdájából kikeveredni. A teremtés azt üzeni, hogy Isten szereti az életet és annak a pártján áll. Jézus Krisztusban ezt az igazságot újra megerősítette, felfrissítette és kiterjesztette az örök élet tartományába.

Az első szárnypróbálgatás 2010 őszén, még egy kombinált alkalomként lett meghirdetve. A „*Hittem, ezért írtam!*” sorozat égisze alatt Teremtés ünnepét ültünk. Mind a két kezdeményezésnek megvolt a létjogosultsága és a későbbiekben hol önállóan, hol újra párban töltötték be közösségépítő szerepüket. Az első Teremtés ünnepének programja három elemből állt. Nyíri Péter bemutatta a Záradék c. ifjúsági regényt.⁹ Kis-Gergely Márton szólaltatott meg kobo, citera és énekhangon olyan egyházi énekeket, amelyekben kifejezésre jut, hogy a teremtett világ miképp magasztalja Alkotóját. Végül bemutattuk azokat a pályaműveket, amelyet a helyi iskolás fiatalok készítettek. A három témakörben (Isten igéje a természetben, Ilyen volt – ilyen lett, A hely, ahol élünk) 28 pályamunka született.¹⁰

A kezdeményezés nem maradt visszhang nélkül. Három különböző helyről érkezett pozitív megerősítés. Bereczky Béla iskolaigazgató fejezte ki tetszését, mondván, hogy ez beillet volna akár egy ökoislolai programnak is. Dr. Viczián István geológus, a Pasaréti Református Gyülekezet presbitere, az MTA köztisztületi tagja levélben gratulált és felajánlotta segítségét a további munkában. A harmadik megkeresés a Károli Gáspár Református Egyetem lelkészétől, dr. Kodácsy Tamástól érkezett. Ő is üdvözölte a kezdeményezést és szövetségesnek kért fel egy országos hálózat elindításához. Meglepő és váratlan volt ez a többszörös igen, egymástól független irányokból. Valószínűleg ez a próbálkozás egy lett volna a hosszú sorban, és elsüllyedt volna Telkibánya napi valóságában, ha ilyen erejű szellemi haderő nem sorakozik fel mellette. Mondanom sem kell, hogy mind a három irányból a mai napig fennáll a támogatás és a teremtésvédelem ügyének közös képviselője. Mi több, ez a kezdet csak tovább bontakozott, fejlődött és kiteljesedett.

Fogás a teremtésvédelem közösségi ügyé tételén Képzések, publikációk, tanulmányutak

Első megközelítésben szerettem volna jól csinálni, amivel foglalkozom. Egy hosszú tanulási folyamat kezdődött el. Egyáltalán nem éreztem úgy, hogy pontosan tudám,

⁹ NYÍRI Péter: *Záradék – Az ezüstoffonál legendája*, Sopron, Edition Nove, 2009.

¹⁰ SZALAY László Pál: „Erdők, hegyek, völgybe metszett terek, hirdetik, hogy alkotójuk nem az ember lehetett” – Teremtés Ünnepe Telkibányán, *Reformátusok Lapja*, LIV. évfolyam, 42. szám, 2010. október 17.

miben más a keresztyén környezetvédelem, mit a világi. Néhány epizódját villantom fel a hosszú sornak, ami segítségemre volt, hogy felvértesszem magam a témában. Akkor tudom biztos módon képviselni az ügyet és aktivizálni az embereket, ha mélysegeiben tisztába jövök a zászlóra tűzött üggyel.

A Magyarországi Református Egyházat képviselve harmadmagammal 2011-ben Skóciában jártam, ahol a kinti Ökogyülekezeti Mozgalom képviselőivel és gyülekezeteivel találkoztam. Közelről szemlélhettem, hogy ahol már egy évtizede foglalkoznak a teremtésvédelem ügyével, hová voltak képesek eljutni.¹¹ Ugyanebben az évben a *Ma & Holnap* – A fenntartható fejlődés lapjának vallási rovatvezetője lettem és egy új rovattal is gazdagítottam a lapot. 2012-ben Scodnik Kinga laptulajdonos felkért, hogy egy készülő riportkönyv munkálatait segítsem, ami létrehívásának az inspirálója jómagam lehettem. A *Zöldellő Egyház – Nyolc vallás a jövőért* c. könyv szakmai lektorálását végeztem, valamint a bevezető bibliai, irodalmi elmélkedést írhattam meg.¹² Turcsány Péter írótól meghívást kaptam a XI. Kárpát-medencei Keresztkötődések Konferenciára, hogy az egyházak ökotörekvéseit ismertessem a kormányzati résztvevőkkel.¹³ 2013-ban a *Confessio* tematikus számmal jelentkezett (Felelősségünk a teremtett világért), ahová egy átfogó ökoteológiai esszét készítettem.¹⁴ 2014-ben Észak-Írországból találkozhattam a belfasti Fitzroy Presbyterian Church öko-menedzsmentjével és tapasztalatot cserélhettünk egymással.¹⁵ 2015-ben a Barankovics Alapítvány egy szociáletikai könyv elkészítését határozta el. A könyv szerkesztői, Birkás Antal és Bekefy Lajos felkértek, hogy a *Gondoskodás a környezetről, klímaválság, ökoetika* c. fejezetet Loksa Gábor egyetemi tanárral együtt készítsük el.¹⁶ 2016-ban pedig bemutattuk egyrészt a Fasori Evangélikus Gimnáziumban és természetesen Telkibányán is.¹⁷ 2016-ban előadhattam a Magyar Földtani Társulat Vándorgyűlésén¹⁸ és abban az esztendőben az országos Ökogyülekezeti Konferencián is ökoteológiai expozét tarthattam.¹⁹

Hosszan lehetne sorolni, hogy milyen kisebb-nagyobb felkérések, lehetőségek segítettek a folyamatos önképzésben. Ezek a kapcsolatok és ajtók, melyek megnyíltak,

¹¹ SZALAY László Pál: Zöldellő egyház, *Ma & Holnap* – A fenntartható fejlődés lapja, 11. évfolyam, 2011/2, 79-82.

¹² MILTÉNYI Kinga – DORÓ Viktória – DÉKÁNY Zsolt (szerk.): *Zöldellő Egyház*, Kisoroszi, Gandara Kft., 2013.

¹³ TURCSÁNY Péter (szerk.): *Nemzetek, nemzetiségek, vallások*, Pomáz, Kráter Kiadó, 2012.

¹⁴ SZALAY László Pál: Hittel fordulva a kék bolygó felé, *Confessio*, 37. évfolyam, 2013/2, 39-50.

¹⁵ SZALAY László Pál: A mi felelősségünk, *tirek.hu*, 2013. 12. 16. URL: <http://tirek.hu/hir/mutat/36502/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

¹⁶ BIRKÁS Antal – BEKEFY Lajos (szerk.): *Napjaink dilemmái – Protestáns válaszok*, Budapest, Barankovics István Alapítvány, 2015.

¹⁷ SZALAY László Pál: Misszió, tudomány, művészet, *tirek.hu*, 2016. 07. 25. URL: <http://tirek.hu/hir/mutat/39827/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

¹⁸ SZALAY László Pál: A tejjel és mézzel folyó föld – közelítések a bibliai jóléthez, in UNGER Zoltán (szerk.): *Föld és Ég*, II. kötet, Budapest, Magyar Földtani Társulat, 2017.

¹⁹ SZOTÁK Orsolya: Hit és teremtésvédelem, *reformatus.hu*, 2016. 11. 23. URL: <http://reformatus.hu/mutat/13068/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

mindig tartogattak valamit a telkibányai közösség számára. Tehát egy tágabb közösségi beágyazódást szolgáltak, és közvetlen helyi visszacsatolással jártak.

Teremtés ünnepének bevezetése

A közösség számára egy új alkalmat vezettünk be, ami korábban még nem volt. Ezzel nyertünk egy ünnepet, amikor újra összejönnek a hívek. 2010 őszétől mind a mai napig tartjuk. Egyetlen évben sem maradt el. Sőt, sikerült az egy estés programot több esetben kitolni. Olyan Teremtés hete is összeállt, amikor öt külön programot ajánlhattunk az érdeklődőknek. A programokkal sikerült megszólítani a pedagógusokat, más felekezethez tartozókat, a fiatalokat és a közeli települések lakóit. A szervezett alkalmakon helyett kapott zenés est, koncert, előadás, termékbemutató, kirándulás, pályázat és annak bemutatása, vetélkedő, könyvbemutató stb. Olyan közismert személyek is megfordultak a Teremtés ünnepén Telkibányán, mint Szabó Balázs, aki a 2018-as Prima Primissima díjátadón eljátszhatta a Bájoló c. dalát, vagy mint Kiss Benedek Máté, aki 2016-ban a Virtuózok komolyzenei tehetségkutató dobogója volt. A Teremtés hetével átlagosan 50-80 embert tudtunk mozgósítani, 2018 őszén az egy napos alkalmon kb. 130-an voltunk együtt.

Gyülekezeti pályázatok kiírása

2010-től folyamatosan írtunk ki pályázatokat vagy bekapcsolódtunk valamilyen kiírt ökögyülekezeti felhívásba. A pályázat képes még inkább bevonni az embereket a feltárni kívánt kérdéskörbe és ráveszi őket arra, hogy elgondolkodjanak a problémán saját megoldásokat keresve. Úgy tapasztaltuk, hogy erős aktivizáló hatással bír, és ezen keresztül jóval többet foglalkoznak az adott témával, mint ha csak egy szervezett alkalmon vennének részt.

A következő hívószavakkal hirdettünk meg nyilvános pályázatokat: 2010-ben *Isten igéje a természetben*, 2011-ben *Környezettudatos életmód és a Biblia útkeresztés-dése*, 2012-ben *Jézus és a víz találkozása*, 2014-ben a Szepsi Csombor Márton Általános Iskolával közösen *Tavaszzvarázs* fotópályázat, 2015-ben a *Kérékpáros prédikátor* került sorra. Az első pályázat csupán a településre koncentrált. Az iskolás gyermekek készítettek pályamunkákat, de már akkor megmutatkozott, hogy mennyire színes, változatos feldolgozások születnek. Rajz, mese, vers, esszé feldolgozásokban érkeztek az első művek. A 2011-es kiírás fantasztikus meglepetéseket hozott. Már nem csak helyből, hanem az ország, sőt a Kárpát-medence különböző szegleteiben élőket szintén megihlette ez a téma. S lassan már több külsős pályamunka érkezett, mint helyi. Történt ez annak ellenére, hogy olyan óriási díjakat nem tudtunk felajánlani a résztvevőknek.

Álljon most itt emlékeztetőül néhány idézet a pályázatra beadott munkákból:

„Ő alkotott téged és engem is. Hegyet, völgyet, dombot, tengert is. A folyókat, erdőket és a szép mezőket. Hat napon át alkotott, a hetediken megpi-

hent. Tudjátok-e mi lett ezzel a szép világgal? Megvan-e még most is, vagy csak a múlté már? Megvan az még most is, csak lepel fedi.”²⁰ – így hangzott egy gimnazista diák gitáros dalának részlete, amit a pályázatra írt, aki időközben Károli Gáspár Református Egyetem teológus hallgatója lett.

„Mindenki számára világossá válhatott tehát, hogy nagy feladatunk van, amit az Isten segítségével meghozott, jó döntéseink által, talán meg is valósíthatunk. Akkor talán nyugodtabbak lehetünk a mi kis bolygónk, szeretteink jövője felől. Talán állhatunk majd zöld lombú fák árnyékában, hűsölhetünk tiszta vizű patakokban, és talán generációk ezrei nőhetnek fel úgy, hogy saját érzékszerveikkel tapasztalják meg mind azt a számtalan gyönyörűséget, amit nekünk még módunkban állt megcsodálni, és megőrizni számukra.”²¹

Ezekkel a gondolatokkal zárta esszéjét a gyülekezetünk egyik aktív felnőtt tagja, aki azóta már presbiteri tisztséget tölt be a közösségben.

„Kegyelmes Jó Atyám. – suttogeta John. – Adj vizet szomjazó gyermekeidnek. Ha mocskos, nekünk az is jó. Ha csak egy csepp, nekünk megfelel. Itasd meg báránykáidat Drága Jó Édes Atyám. De ne a mi akaratunk legyen meg, hanem a Tied... Ámen. – az Áment mindenki közösen mondta. Majd fáradtan kidőltünk, ki a fára, ki a földre. A szárazság már kaparta a torkom. Az erdő mélyén vagyunk... egy kiszáradt erdő mélyén. Még lennének fák, akkor a régi ősi módszerrel kicsavarhatnánk belőlük a levét. De az összes fa száradt, és korhadt. Órákig tartó nyöszörgés és lihegés után, egyszer csak Jason felkapta a fejét. Kérdőn néztünk rá.”²²

Hasonló gondolatok vonulnak végig, mind a 9 sűrűn teleírt oldalon, egy 14 éves diáklánynak az elbeszélésén. Ezzel az írásával a *Szöveggyár Műút* szervezésében tartott irodalmi táborra nyert meghívást.

A pályázatok között megtaláljuk a végidők muzsikáját, amit számítógépen komponált meg egy fiatal, aki azt a végszót tette hozzá: „*Ilyen zenék fognak szólni majd a rádióban*”. Egy másik csapat a végidők divatját hozta össze szemétből és próbababán állította ki. Indoklásukban így érvelnek:

„... a végidőkben nem lesz alkalmas anyag a ruhák készítéséhez. A pusztuló természet már nem tudja biztosítani a szükséges anyagokat a divat újításához. De a női nem megőrizte alapvető tulajdonságait – a hiúságát – és továbbra is törekszik arra, hogy a „rongyok” helyett divatosan öltözködjön. Minden rendelkezésre álló anyagot felhasználnak – nem szégyellve a kukák tartalmának felderítését. Felhasználják a régi maradványokat, hulladékokat és abból próbálnak divatot teremteni.”²³

²⁰ CZIKÓ Györgyi: *Mi lett veled?* (gitáros dal), kézirat, 2011.

²¹ KOVÁCS Zsolt: *Az elképzelhetetlen*, kézirat, 2011.

²² MAGYAR Dorottya: *Az elveszett bárány*, kézirat, 2011.

²³ TURI Helga – KUTI Dominika: *Végidők divatja*, kézirat, 2011.

A pályázatok bevonták a helyi fiatalokat és felnőtteket, megmozgattak pl. hajdúnánási és encsi diákokat, amatőr és hivatásos írókat. A *Jézus és a víz találkozása pályázatra* még Miskolcra gimnáziumi tanárok is nyújtottak be prózát, illetve kaptunk Budapestről egy videoklipet a víz felbecsülhetetlen értékéről. Külön közösségépítő eredményként tekintettünk arra, hogy a pályázatok kiírásánál, elbírálásánál több esetben sikerült bevonni a helyi iskola pedagógusait is.

A másik különösen is mozgósító pályázati terep az Ökogyülekezeti Tanács által kiírt „*Nézzétek az ég madarait*” komplex pályázat, ahová a gyülekezetünk benevezett. 2013-ban és 2014-ben nagyon lelkesen foglalkoztunk gyülekezeti szinten madáretető készítésel. Gyermek és felnőttek egyaránt nekiláttak ennek az elfoglaltságnak. Nagyon sok alkalommal jöttünk össze tervezni, alapanyagokat összeszedni, barkácsolni, festeni. Az első évben kb. 10-en ügyködtünk rajta²⁴, a második évben pedig ennek a dupláját értük el.²⁵ Az országosan meghirdetett versenyben 2013-ban a második, 2014-ben pedig az első díjat hoztunk el a projektünkkel.²⁶ A 2014-es tevékenységünkéről kisfilm készült, amit bemutattak a díjátadó alkalmon.²⁷ A beérkezett pályázatok és a gyülekezet madáretető projektjei mind feltöltésre kerültek a gyülekezet honlapjára, ami a Tiszáninneni Református Egyházkerület hivatalos honlapjának (tirek.hu) az oldaláról érhető el.

Gyümölcsfák a papkertbe program

A Jövő Nemzedékének Országgyűlési Biztosának a honlapján az utolsó sajtóközleménynek ez a címe: Az első evangélikus gyümölcsöskert átadásáról.²⁸ Azóta ez a pozíció megszűnt, de Fülöp Sándor terve akkor elindulhatott és mára több mint 160 kert létesült ebből a kezdeményezésből. Ezek közül az egyik a telkibányai református parókia udvarán lett kialakítva.

Molnár Sándor lelkipásztor elődünk rengeteget küzdött az elvaduló parókiaudvarral. Mások elbeszélései szerint többször Nagy Pál akkori gondnokkal kettesben kaszáltak. Sajnos ebben mi is szereztünk tapasztalatokat. Azt, hogy mennyire hiányoztak a feltételek a zöldterületek karbantartásához, jól illusztrálja, hogy az első presbiteri ülésünkön felrőtták, hogy az elődünk az egyház pénzén vásárolt egy 10.000 Ft-os, elektromos fűnyírót. Az a gép maximum a ház előtti udvar lenyírására volt alkalmas, de semmi egyébbe. Ezen a gépen kívül 2004-es ideköltözésünk idején semmilyen kertészeti eszközzel nem rendelkezett a gyülekezet.

²⁴ Kovács Zsolt: Felelősség és gondoskodás, *tirek.hu*, 2012. 12. 18. URL: <http://tirek.hu/hir/mutat/35167/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

²⁵ SZALAY László Pál: Madáretető a mindennapi betevőnek, *tirek.hu*, 2014. 02. 20. URL: <http://tirek.hu/hir/mutat/36734/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

²⁶ SZALAY László Pál: Mértéktartó konferencia Budahegyvidéken, *reformatus.hu*, 2014. 05. 05. URL: <http://reformatus.hu/mutat/9601/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

²⁷ CSONTOS Marianna: Nézzétek az ég madarait (kisfilm), URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=69&v=uqP-O-5qWcrc Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

²⁸ Sajtóközlemény – Az első evangélikus gyümölcsöskert átadásáról, *jno.hu*, 2011. 12. 06. URL: <http://www.jno.hu/hu/?&menu=sajt2011&doc=sajto-111206> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

A mi lelkési szolgálatunk alatt, abban következetes volt Mecsei Mihály gondnok, hogy a temető kaszálása után a még kitartó kaszásokat beirányította a parókia udvarára és lekaszáltatta velük. Ezt évente kb. 2- 3 alkalommal történt, ami a temetőkert és az udvar rendbetartásához édeskevés volt. A temetőkert körül több mint fél kilométernyi kerítés húzódik, a parókiaudvar is hasonló méretekkel bír, majdnem egy holdnyi terület. Mindkettő egyenetlen, nagy szintkülönbségekkel, önjáró fűnyíróval nem gondozható. Az évek során próbáltuk az udvaron felhalmozódott sítet, szemétkerakokat, kiszáradt fákat, kiöregedett gyümölcsöst rendezni. Nagyon nehezen ment. Akkor indult be egy kicsit, amikor kihirdettük, hogy őshonos gyümölcsöst telepítünk a kertbe. Erre a felhívásra két alkalommal is összejöttek többen tereprendezés címszó alatt. Így már fogadóképessé lett a kert, hogy csemetéket ültessünk.

A történetet többször lejegyeztem, legutóbb 2017-ben jelent meg rövidebb változatban a Gyümölcsész fajtaismertető c. kiadványban.²⁹ A teljes változat pedig a 2019 februárjában bemutatott Telkibányai Református Bulletinben kapott helyet.³⁰ A közösség építése szempontjából maga a kert és annak feladatai, illetve a keretszerződésben vállalt kötelezettségek egy kis csapatot tudnak mozgósítani. Így a kert rendben van tartva és várjuk, hogy termőre forduljanak a fácskák. A kert rendezettsége egy szép bizonyosságtétel kifelé. Amikor a vágyott állapotot elértük a kertben, megkérdezték az idegenek, hogy új lelkész van? Eljutottunk oda 2013-tól, a telepítés időpontjától, hogy amikor 4 éves lett a gyümölcsös, már lelki alkalmat is szervezhettünk a helyszínre. Mi több, olyan esztétikus, időtálló táblák, lelki olvasmányok kerültek ki, melyek elmélyedésre, gondolkodásra, imádságra indítják az arra járókat. Az évenkénti, tavaszi, nyári gyümölcsész képzésekre mindig van egy kis csoportnyi jelentkező, akikkel elkirándulunk Tápíószelére, a Növényi Diverzitás Központba. 2017-ben a „Legszebb gyümölcsöskertek” versenyben a telkibányai parókiakert különdíjas lett. 2018-ban pedig a „Gyümölcsfák a papkertbe” program egésze a nemzetközi Roman Juriga díjban részesült, amit az Európai Keresztyén Környezetvédelmi Hálózat (ECEN) ítelt oda.

Testvérgyülekezeti kölcsönhatások

Az Ökögyülekezeti Mozgalomnak, a teremtésvédelmi elkötelezettségnek nagyon sokféle hatása és hozadéka van. Mondhatjuk, hogy ezzel együtt lecseréltük a fénymásolópapírt újrapiapírra, vagy az alkalmainkon figyelünk, hogy ne műanyag pohárból szolgáljuk fel a háziszörpöt, de olyan mérvű változás is bekövetkezett, ami a kapcsolati hálónkat befolyásolta pozitívan. Kialakult egy testvérgyülekezeti kapcsolat egy magyarországi közösséggel. Már két határon túli kapcsolatért hálát adhatott a közösség, de most sike-

²⁹ SZALAY László Pál: A reménység gyümölcsfái Telkibányán, in SZABÓ Tibor – VERES Emese (szerk.): *Gyümölcsész fajtaismertető*, Tápíószele, Növényi Diverzitás Központ, 2018, 217-218.

³⁰ SZALAY László Pál: A reménység gyümölcsfái Telkibányán, *Telkibányai Református Bulletin*, Időszakos Kiadvány, 2019. február, 11-12.

rült a teremtésvédelem közös indítékával Hajdúnánást összekötni Telkibányával. Ezzel újabb alkalmak és találkozások jöttek létre mind a két gyülekezetben. Éves szinten 1-2 új alkalmat jelentett a kezdeményezés, amely hajdúnánási részről Kocsis Áron beosztott lelkész erőfeszítéseinek köszönhető. Ez a kapcsolat projektnapokkal, kirándulásokkal, táborozásokkal, gálaműsorral, vendégszolgálatokkal színesítette a gyülekezeti életet.

Az észak-írországi testvérgyülekezeti kapcsolatba is új lendületet vitt az ökológiai gyülekezeti irányvonalunk. Egyrészt a Telkibányán tartott bibliai táborok témáját igyekeztünk ebbe az irányba vinni. 2011-ben keresztyén ökológiai tábort tartottunk Csodálatos teremtség címen, amin több mint 100 fiatal vett részt.³¹ 2012-ben szintén nagyvolumenű nyári tábor szerveződött az észak-írországi testvérgyülekezettel, ami két témát is feldolgozott. Egyrészt az olimpia kapcsán a bajnok szó bibliai értelmét, másrészt pedig az újra becsempészett teremtésvédelem gondolatát dolgoztuk fel. A bibliai hét összefoglaló címe „*Ajándékba kaptad...*” lett. A cím a világunkhoz való viszonyulásra és a 10 éves testvérgyülekezeti kapcsolatra is utalt.³²

Mégis a legnagyobb eredményként azt a 2015-ös bangori székhellyel megrendezett Európai Unió támogatással megvalósult tábort tartom, ahol 21 telkibányai és 20 bangori fiatal foglalkozott 10 napig ökológiai kérdésekkel. A *mi felelősségünk* című projekt már nem csak a telkibányai gyülekezet gondolkozásában hagyott nyomot, hanem az észak-írek szintén elhatározták, hogy komolyabban fogják venni a saját gyülekezetükben a bolygó állapotára vonatkozó teendőket és tanításokat. Nem csak mi tanulhattunk a szigetországi testvérektől, hanem ők is tőlünk.³³

Elhalkuló fohász

Szeretném valahogy úgy berekeszteni a leírtakat, mint amikor egy zongoradarab utolsó hangja fokozatosan elveszíti erejét, s végül szertefoszlik. Mindezt viszont nem hiányként tapasztalja a hallgatóság, hanem teljességek közeli állapotba jutnak. Valahogy úgy, ahogy Anna fohászkozott Sílóban, bár az ajka mozgott, de csak az Úr hallotta könyörgését és teljesítette kérését. Talán csak Ő előtte lenne helyén mindez, amit ide körmöltem. Ő érzi, ismeri a szolgálat indíttatását, a szavak mögött meghúzódó tetteket, a gondolatok, imák, izmok megfeszülését, a résztvevők fogékonyságát és a teremtésvédelem jövőbeni foganatját. Töredékesnek, vázlatosnak, énközpontúnak, néhol terjengősnek, aránytalannak érzem, ami kikíváncozott belőlem. Ezzel együtt tudom, hogy helye van ezeknek a soroknak. Egyre több műhely/egyetem vizsgálja az egyházak és az ökológia kapcsolatát, adja ki szemináriumi, szakdolgozati, doktori ku-

³¹ SZALAY László Pál: Wonderful Creation, *reformatus.hu*, 2011. 06. 23. URL: <https://reformatus.hu/mutat/wonderful-creation/?flavour=full> Utolsó letöltés: 2019. 03. 08.

³² SZALAY László Pál: Ajándékba kaptad ifjúsági tábor Telkibányán, *tirek.hu*, 2012. 07. 25. URL: <http://tirek.hu/hir/mutat/34613/> Utolsó letöltés ideje: 2019. 03. 08.

³³ SZALAY László Pál: *A mi felelősségünk*, URL: <http://tirek.hu/hir/mutat/36502/> Utolsó letöltés ideje: 2019. 03. 08.

tatási iránynak. A kevés elérhető publikáció nem segíti a kiegyensúlyozott elemzést. Az egyházi körökben, főként az értelmiségiek között növekszik az információéhség a teremtésvédelem kérdésköre iránt. Azt is megkockáztatom, hogy ez a leirat valamiféle kiindulási pontként szolgál azok számára, akik megpróbálnák a gyülekezet-szervezés zöld módját. A leírt felsorolás bármily hosszúnak is tűnik, hiányos. Nem írtam a Föld napjáról, az Adj egy pihenőórát a Fölnek kezdeményezésről, a Párizsi Klímacsúcshoz kapcsolódó kerékpáros zárandoklatunkról, patakmedertisztításról és az ökoistentiszteltről. Pedig ezek úgyszintén a teremtésvédelem közösségsszervező, aktivizáló hatását példázzák. Mindegyikükben ott morog az érzékenyítés szándéka, az Alkotó iránti hódolat és a megőrzés, regenerálás mozdulata. Egyetlen feltétel legyen mindenkor szem előtt az ökögyülekezeti közösségsszervezés folyamatában, hogy lelki megalapozással fogjunk hozzá. Soha ne legyen öncélú, földhöz ragadt indokokkal kitámasztott a kezdeményezésünk, hanem helyezzük mindig vertikális síkra. Az egyház, a gyülekezetek tetteinek igazgatója az Istenre való figyelés, majd a vele együtt történő cselekvés legyen. Mózes megfogalmazásában: „Ha nem jön velünk a te orcád, akkor ne is vigyél tovább bennünket!” (II Móz 33:15) Újszövetségi olvasatban: „...a Fiú önmagától semmit sem tehet, csak ha látja, hogy mit tesz az Atya; mert amit ő tesz, azt teszi a Fiú is, hozzá hasonló módon.” (Jn 5:19) A keresztyén ökológiát, a teremtésvédelem gyakorlatát nem emberektől, hanem közvetlenül a Szentírás útján az akaratát kinyilvánító Istentől kell tanuljuk. A licenc, a szándékaink érvényesítése, ne az általános megbecsülésből, a háttértapsból, a megsüvegelésből, a díjából táplálkozzon, hanem egyenesen fölülről, a legfelső boltív akusztikáján formálódva: „Te vagy az én szeretett Fiam, benned gyönyörködöm.” (Mk 1:11)

Abstract

Community Ways in a Rural Congregation from the Aspect of Creation Protection

In the Reformed Church of Hungary, the rediscovery of the protection of God's creation started in an organized form in 2011. One of the first flagships where this work started, was the Reformed Church of Telkibánya. The congregation has joined the Eco-congregation and organizes its everyday life around eco-consciousness. In the last 10 years the community has put a great emphasis both on the physical realization of it and the spiritual sensitization of the people. Many factors had to be present to make it really part of the congregational life and not only an infatuation. It is a special part of the community developing how the environmental protection in the congregation addresses the inhabitants of the village and the surrounding area. The community and the pastor have learned how to become an eco-congregation. New occasions have been introduced for this. The church building and the garden of the parish have been rehabilitated. A public-orchard has been planted. Applications were organized, for which not only local people joined, but there were applicants from the different parts of the country. The attitude shaping and the spiritual attitude modification is organized on different levels. The effects of the creation protection program have generated measurable changes in the community.

Makay László

KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS

Ülök a lelkészi hivatalban és nézek ki a 31-es főútra nyíló ablakon. Dübörögve mennek el autók, kamionok. Néhány diák sétál hazafelé a járdán. Újabb percek, órák, napok teltek el az íróasztal mögött, szervezéssel, hittanórás készüléssel, temetési adatfelvétellel. Immár évek óta. Hirtelen rádöbbsentem, hogy fáradt vagyok, sőt mi több. Kedvetlen. Hivatalnok és rendezvény-szervező vagyok? Megint itt felejtettem magam a hivatalban, miközben a gyülekezet tagjai rám várnak, hogy meglátogassam őket? Nem is beszélve a családomról. Mi történt? Hogyan változtassak ezen? – tépelődtem magamban. Imádkozz és dolgozz – jutott eszembe. Így is tettem. Leírtam, hogy milyen gyülekezetben szeretnék élni és igyekeztem megfogalmazni magamnak, hogy ezért mit tehetek.

De hogy is jutottam idáig? Missziói lelkészi megbízatást kaptam 2005-ben, fiatal lelkipásztorként beosztott lelkészi szolgálat után. Az új szolgálati hely egy Budapest vonzáskörzetében lévő kisváros és a hozzá tartozó két falu volt. Az itteni református gyülekezeteket kellett újraépíteni. Mindhárom településen kisebbségi helyzetben voltak a reformátusok, a kisvárosban odaköltözésünk idején fejeződött be az új templom, parókia és közösségi termek építése. Tucatnyi idős, egy kisgyermek és alig néhány fiatal felnőtt alkotta az első időkben a gyülekezetet. Az építkezés ideje alatt környékbeli lelkipásztorok látták el az igehirdetési és egyéb szolgálatokat. Újraépíteni a gyülekezetet esetünkben annyit tett, hogy közösséget kellett teremtenünk. Tizenhárom év után új utakra léptünk és egy virágzó, életteli gyülekezetet hagytunk az utódunkra, aki immár nem missziói, hanem anyagyeházközösség lelkipásztora lesz, hívó presbitériummal, sok önálló csoporttal és szolgálattal.

Feleségemmel, aki rengeteget tett azért, hogy idáig eljussunk, úgy fogalmaztuk meg, hogy jelen szeretnénk lenni a gyülekezetünkben, a településeken is. Jelen lenni számunkra

azt jelentette, hogy elérhetőek, megközelíthetőek és megismerhetőek vagyunk keresztyénként, családként, egyénként.

Odakerülésünk előtt sokat tépelődtünk, imádkoztunk, ábrándoztunk és gondolkodtunk. A valóság sok esetben felülírta ezeket a terveket, megszüntette a félelmeket, rávilágított hiányosságokra, új utakat mutatott. A kegyelemnek köszönhetően ébredtem rá az előbbiekben leírt állapotra és helyzetre. Ekkortól kezdtem tudatosabban és többet imádkozva azon gondolkozni, hogy miért vagyok ott abban a gyülekezetben, újraalkotva és újragondolva a lelkesi szolgálatomat. Így jött létre először egy magam számára megfogalmazott vízió arról az előbb említett, élhető gyülekezetről. Ez az eleinte személyes vallomás bővült az évek során gyülekezeti jövőkép dokumentummá, amely a presbitériummal és a munkatársi közösséggel sokszor átbeszélte, átímadkozott, vitatkozott és viszonyítási pontként is definiálható. A közösségépítés a hinni, élni, tanítani gondolatai köré csoportosult a missziói parancs alapján.

Hinni, tanítani, élni.

E három kulcsfogalom vezetett a közösségépítésben, ami egyúttal gyülekezetépítés is volt. Ezt az alábbiak szerint foglalom össze:

1. Gyülekezet megismerése

Időt kell adni egymásnak – ez az egyik fontos tapasztalat, amit újonnan gyülekezetbe került lelkipásztorként megtanultam. Hiszen bármennyire is fontos a vízió, ennél fontosabbak a ránk bízott emberek, e gyülekezet jelenlegi és leendő tagjai. Időt adni a gyülekezetnek és a lelki vezetőnek, hogy egymásra hangolódjanak, értem ezalatt azt, hogy a bibliai, teológiai, emocionális indíttatások mind egyértelműek lehessenek. Ez nem halogatást, a vélemény kozmetikázását jelenti. Sokkal inkább azt, hogy mindent, amit teszek a gyülekezet és a közösség építéséért, azt 1) a másik emberért, vagyis az ő lelki-szellemi fejlődéséért, hitbeli erősödéséért; 2) a szent és tökéletes Isten színe előtt teszem. Amiről itt szó van az az „összeérés”, amikor a gyülekezet az „én gyülekezetemmé” válik. Nem a birtokommá, hanem az életem szerves, mindennapi részévé. Érdemes a szociológiai adatokat is segítségül hívni, valamint figyelembe venni tervezés, kivitelezés során. Mire ad lehetőséget a település, mire nem? Ezeket a kérdéseket később tárgyalni fogjuk. Nyilvánvaló, hogy a személyes kapcsolatok kiépítése kulcsfontosságú, mind a lelkész és gyülekezeti tagok között, mind a gyülekezet tagjai között. Mi a helyzet akkor, ha a gyülekezet közelében, mondjuk így „holdudvarában” többen megtalálhatóak olyanok, akik csak valamilyen szintű személyes kötődéssel, de nem hitbeli elkötelezettséggel rendelkeznek? Miféle közösségépítés lehetséges ilyenkor? Ahogy Baranyay Csaba megfogalmazza: „Már az elején elmulaszthatatlan, hogy feltegyük a kérdést: mi a célom ezzel vagy azzal az ötlettel? A gyülekezetnek mely rétegét szeretném erősíteni egy

új csoport létrehívásával vagy egy új program szervezésével?”¹ Ezekre a kérdésekre igyekeztünk válaszolni az évek során.

2. Közös látás

Közösség nem épülhet fel anélkül, hogy az alapok ne lennének tisztázva és megerősítve. Egyértelmű, hogy a „szentek közössége”² bonhoefferi gondolat – azaz, hogy Krisztus a mindent meghatározó közép- és viszonyítási pont a közösségünket illetően – mind a mai napig érvényes, de ezt ugyanúgy tisztázni kell az adott gyülekezet számára, mint a lelkész számára. Tisztázni kell, hogy miért van ott a lelkész, miért van ott a presbiter és a gyülekezeti munkatárs és a gyülekezeti tag; kinek mi a feladata a gyülekezet egészében? Közösség nem csak akkor alakulhat ki, ha közös cél tart össze, hanem akkor is, ha a közösséggé válásban mindenki számon van tartva. Biblikus alapon, de nagyvonalú szeretettel kell megmutatni a Szentírás alapján, hogy a páli tanítás a test egészéről és a tagok sokféleségéről az 1Kor 12,12-27-ben olvasottak szerint ránk itt és most is érvényes. „Nagyvonalú szeretet” kifejezés alatt pedig azt értem, hogy türelemmel és szeretettel vezessük rá a presbitériumot, jelenlegi és leendő gyülekezeti munkatársakat, valamint az „egyszerű” gyülekezeti tagokat, hogy ők is ugyanannak a feladatnak megbízottjai, de saját karakterüknek megfelelően, hiszen „...Isten kegyelmi ajándékainak a felismerése minden gyülekezet elsődleges feladata.”³ Minden közösségi programot ennek kell alárendelni, legyen szó akár közös munkáról a templomkertben illetve bibliatanulmányozásról, vagy jótékonyági koncertről. Sokféle módon lehetőséget kell adni arra, hogy megerősödjünk elhivatásunkban, kipróbáljuk magunkat abban, hogyan tudunk biztonságtevők lenni. Jean Vanier gondolatai szerint, a közösségünk élő test, a valahová tartozás, valamint gyógyulás és még oly sok minden más helye.⁴ Ritkán hangoztatott, de nem elhanyagolható szempont a gyülekezeten belüli belmissziós célú és funkciójú alkalmakat tekintve az „otthonteremtés”. Ez számomra azt jelentette és jelenti, hogy az egyik cél az, hogy a gyülekezeti tag otthonosan érezhesse magát az alkalmakon, az épületekben, közösségi célú helyiségekben. Nem csak és feltétlenül komfortosságot, hanem biztonságérzetet kell kiépíteni a közösség tagjaiban, hogy majd képesek és hajlandók legyenek a szolgáló közösség tagjává válni. Erre csak akkor lesz hajlandó és képes valaki, ha sajátjának érzi a gyülekezetet. Gyülekezeti közösségépítés a számok és a látványos eredmények csapdája is lehet. Hiszen kérdéses, hogyan kivitelezhető a közösségépítés egy olyan környezetben, ahol nem ideálisak a feltételek, például egy előregedő gyülekezetben? Megfeleltethető-e a közösségépítés a gyülekezeti tagok megtartásával, lelki-hitbeli megerősítésével, megerősödésével? Emellett csak utalnék a látható és lát-

¹ SZABÓ Lajos (szerk.): *A Közösségépítő lelkész*, Budapest, Luther Kiadó, 2010, 222.

² BONHOEFFER, Dietrich: *Szentek közössége*, Budapest, Harmat, 1997.

³ BÜTÖSI János: *Gyülekezetépítés ma - Kennon L. Callahan: az eredményes egyház tizenkét kulcsa című műve alapján*. Szerk. és magyarországi vonatkozású jegyzetekkel ellátta: GAÁL Sándor, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2004, 10.

⁴ VANIER, Jean: *A közösség*, Budapest, Vigília, 1995, 30–76.

hatatlan egyházzal kapcsolatos sokféle véleményre. Jelen hivatkozott példánál el kellett döntenem, hogy szervezzek-e újnak mondható alkalmakat a maroknyi idős templombajárónak, vagy igyekezzem a vasárnapi istentiszteletet követő (sütemény melletti) közös beszélgetéseket olyan hangulatúvá és minőségűvé tenni, ami élményszámba is megy és lelki hasznót is jelent. Miféle közösségre juthat a gyermekkorától templomba járó, maga módján vallását megtartó, idős egyháztag és a közösségre éppen rátaláló, hittel ismerkedő fiatal felnőtt anyuka? Hívó és hittel ismerkedő, maga módján vallásos emberek találkozása lett az istentisztelet, illetve az azt követő „sütivasárnap” (havonta egyszer az istentiszteleti közösség a templomtérben közös étkezéssel és kávézással folytatódott). A látható gyülekezet lelki és hitbeli sokszínűsége öröm volt mindig is számomra, de a cél, hogy a templomba járók ne csak a látható közösségben érezzék jól magukat, hanem megtérés és elköteleződés révén a láthatatlan egyház élő tagjaivá legyenek.

3. Nagykorú hitre hívás és nevelés

Ez is célunk volt kezdettől fogva. Közös beszélgetések során mondhattuk el, hogy számunkra ez mit jelent, az egymás iránti bizalom, tisztelet kimutatásával és az Istennek történő engedelmesség révén. Önálló vélemény megkérdésével, együtt gondolkodáshoz való következetes ragaszkodással kiscsoportos biblitatanulmányozás formálta a közösségünket. Erről ír többek között Csiha Kálmán is, amikor egyházszervezeti kérdéseket és a presbiterek lelki arcának formálását tárgyalja.⁵ Többek között „Reformátusnak lenni jó” szlogennel tartottunk egyháztörténeti és dogmatikai tanulmány-sorozatot, illetve volt egy olyan időszak is, amikor a csütörtöki bibliaórán a vasárnapi igehirdetés addigra elkészült vázlatáról beszélgettünk. Eltartott egy ideig, amíg ezt a hozzáállást elfogadta a gyülekezet egy része, de belőlük alakult ki a munkatársi kör, majd a presbitérium egy része is. Megbízom Benned, hiszen Rád bízam ezt a feladatot – nem könnyű kimondani, sem meghallani ezt. Mindezt pedig az „erővel történő észszerű gazdálkodás”⁶ jegyében érdemes végiggondolnunk.

4. Alapvető gyülekezeti életfunkciók a közösségépítésben

Ez a kifejezés magában foglalja úgy az istentiszteleti szolgálatokat, mint a hétköznapi alkalmak során végzett szolgálatokat. Istentiszteleten igaz, hogy „A lényeg nem mi vagyunk.”⁷ Érdeklétné tenni a gyülekezet tagjait az istentisztelet liturgiájában kezdettől fogva cél volt, és hosszú idő után sikerült is, hiszen egyre többen vállal-

⁵ Csiha Kálmán: *Gyülekezetépítés*, Kolozsvár, Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának Nyomdája, 2003, 28–29.

⁶ SZABÓ: i. m., 223.: „A gyülekezetépítésben a másik fontos alappillér az erővel való észszerű gazdálkodás. Éppen ezért fontos elgondolkozni a sokszor előkerülő témán is, hogy mit adhat át a lelkes a gyülekezeti önkénteseknek, és mit kell neki magának végeznie...”

⁷ Rick Warren *Céltudatos Élet* című könyvének meglehetősen mellbevágó kezdő mondata ez. WARREN, Rick: *Céltudatos élet*, Budapest, Keresztény Ismeretterjesztő Alapítvány, 2005, 15.

ták a lekcio felolvasását, az imádság elmondását, a hirdetések pedig az illetékesek mondták el. A lényeg nem én, mint hívó ember vagyok, vagy éppen mi, mint hívó közösség vagyunk, hanem a Szentháromság Isten, akit egyként dicsőítünk, akihez egyként fohászkodunk. Ez a közös szolgálat és hozzáállás adja azt az élményt és felismerést, ami közösséggé is formálhat. A rétegalkalmak nagy szerepet játszhatnak a közösség kialakulásában, de tapasztalatunk szerint nagyon nehéz odáig eljutni, hogy az emberek ne csak egy bizonyos alkalmon vegyenek részt igényeik, szükségleteik szerint, hanem a lelki alkalmakon is. Gondolom sok Olvasónak ismerős az a helyzet, amikor például a Baba-Mama Klub-ra egyébként nagy lelkesedéssel járok nem jönnek el az istentiszteletre. Hogyan lehet érdekeltté tenni azokat, akik efféle „fogyasztói szemlélettel” kapcsolódnak a gyülekezethez, hogy elkötelezett egyháztagok legyenek? A település hirdetési felületként és befogadó környezetként is értelmezhető, amikor a gyülekezet, mint egy vallásos közösség jeleníti meg értékeit, jellegzetességeit. Több rendezvényen is a gyülekezet egy-egy csoportja jelent meg szolgáltatóként, aminek megvolt a maga visszacsatolása a gyülekezet saját életébe, tanulás, jó tapasztalat, beszélgetések, újonnan kialakuló barátságok formájában.

5. Lehetőségek és realitások: mit bír el a gyülekezet szellemileg, illetve mit akar elérni?

Nyilvánvaló, hogy a lehetőségek településenként és gyülekezetként eltérőek lehetnek. Természetesen egyre több programtípus és rendezvény közül választhatunk. A gyülekezet „én-képe”, a közösség kisugárzása mind definiálható és mind mérhető véleményem szerint. Éppen emiatt józanul, de reménységgel kell és érdemes „kitálatni” a gyülekezetet a folyamatos megújulás és a kiindulópontokhoz való visszatérés jegyében. Rétegalkalmak, eseti rendezvények állandó pezsgése helyett igyekeztünk gyülekezeti szolgálatunk ideje alatt a mennyiség – minőség kapcsolatán dolgozni. Meg kell látnunk, lelkileg-szellemileg meddig lehet egy gyülekezetet építeni, fejleszteni. A közösségi érzés, az együvé tartozás, a személyes kapcsolatok gazdagodása mindennapi feladat és ajándék, aminél az előbb említett limit nem meghatározható. Saját ötleteink megerősítéseként fedeztük fel Ed Young – Andy Stanley szerzőpáros a közösségépítésről a „*Can we do that? 24 innovative practices that will change the way you do church*” című könyvében az úgynevezett „köszöntő szolgálat”-ról, a kiscsoportok funkciójáról és a gyermekmunkáról olvasható részeit.⁸

6. Integrálás - vagy néha inkább internálás?

Az Isten országába való hívogatás helyett néha elkeseredett, haragos, manipulatív számonkérés hangzik el, amikor arról panaszkodunk, hogy miért nem járnak az emberek templomba, gyülekezetbe? Tudjuk-e, hogy hova hívjuk az újakat, mire hívjuk a már bent lévőket? Újra csak a közös látás fontosságára hivatkozhatok, illetve arra,

⁸ STANLEY, Andrew – YOUNG, C. Edward: *Can we do that?* Louisiana, Howard Publishing Co. Inc., 2002, 47–95.

hogy lelkipásztor kollégáimnak és a presbiter testvéreknek érdemes feltenni a kérdést: vajon, ha engem hívnának ebbe a gyülekezetbe, szívesen jönnek-e? A lelki vezetőknek önvizsgálat során fel kell tenni a kérdést, hogy saját vízióm erről a gyülekezetről és a gyülekezetről, mint közösségről életképes-e, sőt mi több hívogató-e?

7. Gyülekezeti dress code

Hol, milyen rendszerességgel és milyen tartalommal jelenik meg a gyülekezet? Mit közöl önmagáról az újságokban, hirdetőtáblán, szórólapokon, interneten? Miközben kortársaink folyamatos információs túlterhelés alatt élnek, nekünk talán az eddigiek-nél jobban érdemes átgondolni a hogyan és mit kérdéseit. Érdemes-e kiadni egy gyülekezeti kiadványt, csupán azért, hogy ott porosodjon a maradék több száz példány az egyik asztalon? Párhuzamosan jelen lenni a digitális és a nyomtatott kiadványok terén működőképes formula lehet. Blog, közösségi portálokon bejegyzések, weboldal és nyomtatott kiadvány rengeteg energiát igényel, de mindenképpen megtérül, ha rólunk, de nem belterjesen csak nekünk szól. Ehhez szintén tudnunk kell, mit akarunk üzeni és mit kínálunk az utánunk érdeklődőknek.

Remélem, hogy e sorok elolvasása után Tisztelt Olvasómnak is támadnak új felismerései, gondolatai, vagy megerősítést nyer eddigi szolgálatát illetően. Összefoglalásként hálásan köszönöm a Nagykáta-Tápióvidéki (Missziói) Református Egyházközségnek, hogy lelkészük lehettem 13 évig. Büszke vagyok Rátok és kiváltsággként éltem meg ezt az időszakot. Köszönöm Feleségemnek a hitet, reményt, szeretet és a példaadást. Gyermekeimnek, hogy szerettek, amikor otthon voltam velük, nekik. Minden az egyedül szent Istennek köszönhető, Aki bőségesen megajándékozott örömmel és tapasztalatokkal. Remélem, hogy e sorok elolvasása után Tisztelt Olvasómnak is támadnak új felismerései, gondolatai, vagy megerősítést nyer eddigi szolgálatát illetően.

Abstract

Building a Community

I am sitting in the church office and looking out through the window. Outside kids are going home after school and a lot of vehicles are passing by. Noise, pollution, voices over the route 31 to Budapest. Another minute, hour, day behind the desk with organizing the everyday living, long list of to do tasks. I had a feeling it is like to be half hearted with some sadness, angry. Suddenly I realize, I am not in the right mood, I lost my motivation. Am I a program coordinator or a clerk? Some years ago, I was a young pastor and now? I lost myself here in the church office while ...

TANULMÁNYOK

KÁDÁR TAMÁS GYÖRGY
BÁLINT LÁSZLÓ ÁRON
OLÁH RÓBERT
TÓTH SÁRA
SZOLNOKI ZSOLT

1930. Magyarország, az abonyi CE ifjúsági bibliaköre. (Forrás: Fortepan, képszám: 30374.)

Kádár Tamás
György

„DE AZ A NAP AZ ÚRÉ”: AZ ÚR NAPJA SZÖVEGEK VIZSGÁLATA

A héber Bibliában nincs az „Úr napja”¹ képzetkörnél dinamikusabb, szerteágazóbb elképzeléscsoport. Imaginációk egész rendszere tárja elénk a múlt történéseit, a prófétai jelen kétségeit és a jövőben várt eseményeket. Imagináció alatt értem a szóképek kiterjedt rendszereit, melyekkel a szerzők a használt szavak jelentéstartományát mélyítik el. Egyrészt metaforákkal világítják meg a konkrét élményeket, melyeket a próféták hallgatóiknak akartak bemutatni. Másrészt hétköznapi képekkel (hasonlatokkal) illusztrálják YHWH megjelenését, ezzel alkotva sokszínű motívumrendszert a teofánia körülírására. Nyelvi eszközökkel segítik hallgatóságukat, hogy azok behelyezkedve az elképzelt mentális térbe megértsék a prófétai üzenetet. Az „Úr napja” eseményeinek leírásában megjelenő különböző szóképek így válnak egységes tapasztalattá (imaginációs térré) a kortársak számára.

A szerzők ilyen módon, az „Úr napja” képzetkörben foglalták össze saját tapasztalataik egészét, az itt szereplő hasonlatokkal világítottak rá a szerintük bekövetkező „Úr napja”, YHWH eljövetele milyenségére. Az „Úr napja” szóösszetétel (יום יהוה) expressis verbis előfordulási helyei² így több szempontból is párhuzamba hozhatók egymással, egy csoportnak tekinthetők: először is maga a szóösszetétel használata teremt egyfajta kapcsolatot a szövegek között. Emellett a kontextusban használt szóképek, gondolatkörök oly mértékben egy irányba mutatnak, hogy ez alapján is valószínűsíthető kapcsolat a szövegek (és azok szerzői) között, akár a tartalmi hasonlóságot,

¹ יום יהוה (YHWH napja).

² Ézs 2,12; 13,6.9; 22,5; 34,8; Jer 46,10; Ez 7,19; 13,5; 30,3; Jél 1,15; 2,1.11; 3,4; 4,14; Ám 5,18.20; Abd 15; Zof 1,7.8.14.18; Zak 14,1. Az általam is használt listát közli – VON RAD, Gerhard: *Az Ószövetség teológiája*, II. Kötet, Ford. BENDL Júlia – MÁDY Katalin – SZITA Szilvia, Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 112. (Ide tartozik még a gyakran vitatott Mal 3,23 is, valamint a JSir 2,22, melyeket azonban VON RAD nem említ.)

akár magukat a szerzőket vizsgáljuk (kortársi ismeretség vagy a későbbi próféta által ismert előd tekintetében). Harmadrészt a vizsgált szakaszokban fellelhető motívumok is egy irányba mutatnak, mintegy különböző nézőpontokból vizsgálva ugyanazt az eseményt, eseménycsoportot.

A motívumok pedig a teofánia fogalmához kapcsolódnak, mely (az Ószövetség kontextusában) az istenség történelemben bekövetkező mutatkozását jelenti, így tehát annak eljövetelét, megjelenését, személyes jelenlétét fejezi ki. A teofánia élményének megtapasztalása alapvetően meghatározza az Ószövetség hagyománytörténetét. Az elementáris élmények, melyek az embert az istenséghez kapcsolják, a vizsgált képzetkörben kerülnek kifejezésre. A teofánia szerepe az Ószövetségben a történelmi fordulópontoknál jelentős (pl. az exodus-eseményben, vagy a Sinai-hagyományanyagban, vagy ismert személyek elhívástörténeteiben). Az istenség megmutatkozása tehát szoros kapcsolatban áll az üdvtörténettel, a legfőbb szerepe azonban az ítéletben valósul meg. Az „Úr napja” a teofánia abszolút történelmi megvalósulása.³

Valószínűsíthető, hogy a képzetkör azután keletkezett, miután már YHWH személye, cselekedetei, „üdvözítőkészsége”⁴, bírói hatalma ismert volt a kiválasztott nép körében.⁵ Az „Úr napja” képzetkör alapját így a YHWH-től megtapasztalt események és az ebből leszűrt következtetések jelentették.

Az „Úr napja” szóösszetétel lényege

A szóösszetételt vizsgálva az Ószövetségben használt időfogalomról, azon belül a nap (יָמִים) fogalmáról VON RAD ad világos összefoglalást.⁶ Ennek a szövegnek egy részletében az „Úr napja” képzetkör magyarázatát bevezetve írja a következőket:

„Az idő, annak elemi ritmusa YHWH alkotása. Az egész Ószövetségben ezt bizonyítja, az az, amit az élet keretei között, a teremtsében találunk. Mindezek felett YHWH rendelkezik. [...] Így élt tehát ez a hit, így támogatta a profán élet is az elképzelést, hogy bizonyos napok különösen is YHWH hatalma alá tartoznak. Ez érvényes volt mindennek előtt a kultikus gyakorlat idejére. Nem csak a sabbatról, hanem minden más kultikus ünnepnapról azt tartották, hogy az YHWH számára szent.”⁷ Így válik érthetővé az a szóösszetétel is, mely vizsgálatunk tárgya. Az „Úr napja” az a nap, melyben minden YHWH

³ Lásd *Magyar Katolikus Lexikon*, „Teofánia” szócikk alatt – <http://lexikon.katolikus.hu/T/teof%C3%A1nia.html> Utolsó letöltés: 2018.12.07.

⁴ Lásd VON RAD, uo., 112. A szerző eredeti szava: Heilsbereitschaft.

⁵ VON RAD, Gerhard יָמִים szócikk, in KITTEL, Gerhard (hrsg.): *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, Zweiter band, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1935, 946.

⁶ Uo., 946-949.

⁷ „Die Zeit, ihr elementarster Rythmus, ist eine Schöpfung Gottes und das ganze AT ist voll von Zeugnissen, da schlechthin alles, was im Rahmen der Zeitlichkeit, dh in der Geschöpflichkeit steht, der Verfügungsgewalt Gottes unterstellt ist.” [...] „So lebendig nun dieser Glaube war, so förderte die Profanität des Lebens doch die Vorstellung, daß einzelne Tage noch in besonderem Maße Gott angehörig seien. Das galt wohl vor allem von kultischkalendrischen Terminen. Nicht nur vom Sabbat, auch von anderen kultischen Feiertagen wurde gesagt, dass sie Jahwe heilig seien.” Uo., 946.

hatalma (felségterülete) alá esik. Bár minden nap az ő hatalmának színtere, az „Úr napja” az a nap, melyben ez színről színre, teljes jelenlétével is megvalósul.⁸

Vizsgáljuk meg ezek alapján az „Úr napja” szóösszetétel előfordulási helyeit. A szövegek elemzését alapvetően a szóhasználat mentén végzem. Ennek oka az, hogy a szövegekben több egységes szókép, vagy gondolatkör figyelhető meg. A szóhasználat elemzése ideális vizsgálati irányynak tűnik ezek feltérképezésére.

A szentség megjelenése az „Úr napja” szövegekben

A szentség, mely az „Úr napja” szövegekben is megjelenik⁹, kulcsfogalom a képzetkör megértésénél. A קדש gyök (és különböző variánsai) egyébként igen gyakori szónak számít. Az „Úr napja” szövegekben a fogalom jelentését tekintve talán a leghangsúlyosabb hely a Zak 14,20-21, ahol ezt olvassuk:

בַּיּוֹם הַהוּא יִהְיֶה עַל-מִצְלֹת הַסּוֹס קֹדֶשׁ לַיהוָה וְהָיָה הַסִּירוֹת בְּבֵית יְהוָה כְּמִזְבְּחִים לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ:
וְהָיָה כָּל-סֹר בִּירוּשָׁלַם וּבִיהוּדָה קֹדֶשׁ לַיהוָה צְבָאוֹת וּבְאֵי כָל-הַזְּבוּחִים וְלִקְחוּ מִתָּם וּבִשְׁלוּ בָתָם
וְלֹא-יִהְיֶה כְנַעֲנִי עוֹד בְּבֵית-יְהוָה צְבָאוֹת בַּיּוֹם הַהוּא:

„Azon a napon a lovak csengettyűin is ez áll majd: Az ÚR szent tulajdona! Az ÚR házában még a fazekak is olyan szentek lesznek, mint az oltárnál használt kelyhek. Jeruzsálemben és Júdában minden fazék a Seregek URának szent tulajdona lesz, és aki csak eljön, hogy áldozatot mutasson be, bármelyiket előveheti, és főzhet benne. Attól a naptól fogva nem lesz többé kereskedő a Seregek URának házában.”

A קדש gyök alapvetően valami szentségét, azaz a profántól való elválasztottságát, így egyszerre tabu voltát, érinthetetlenségét, sérthetetlenségét jelenti.¹⁰ A szent fogalma tehát akár magáról az istenségről, akár az istenség által megszentelt egyénekről, tárgyakról vagy magáról a népről beszél, mindig egyfajta elválasztottságot, távoldartást jelent. A קדש לַיהוָה szóösszetétel tartalma pedig összefüggésbe hozható a szó egyéb előfordulási helyeivel. Az „Úr napja” kontextusában különös értelmet nyer a fogalom: megszentelve, elkülönítve YHWH-nak. Az összes expressis verbis előfordulási helyen ebben az értelemben található a kifejezés. „Azon a napon” senki másé nem lesz a kiválasztott nép, a lovak csengettyűire nem idegen istenségek nevei lesznek rávésve, a fazekakban nem bálványoknak áldoznak majd. A polémia, belső bizonytalanság, az idegen népekkel való üzérkedés hátterében a próféták vágya és felkiáltása érthetővé válik, amikor azt kívánják: a nép egyedül YHWH-nak szentelt, קדש לַיהוָה legyen.

⁸ Lásd még LADD, George Eldon: *The presence of the Future*, Grand Rapids, Michigan, Eerdmans, 2002, 93.

⁹ Ézs 13,3; Ez 7,22.24; Jóel 1,14; 2,1.15.16; 4,17; Abd 16.17; Zof 1,7; Zak 14,5.20.21.

¹⁰ GESENIUS, Wilhelm: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, 18. Auflage, Berlin – Heidelberg, Springer, 2013., 1150-1152.

Ézsaiás harca népével szemben

Az „Úr napja” mint harag, bosszúállás, helyreállítás napja, a konkrét bűnökre adott reflexió. Szép példája a prófétai leírásoknak a vizsgált szakaszok közül az Ézs 2,6-22. YHWH hatalmasságának és erejének leírását ezekben a versekben a bálványokkal szembeni polémia hatja át. Az Ézs 2,6-ban találjuk felsorolásként a próféta korának megítélt bűneit.

כִּי נִשְׁתָּה עַמּוּד בֵּית יַעֲקֹב כִּי מָלְאוּ מִקְדָּם וְעַנְיִים כָּפְלִשְׁתִּים וּבְחִלְרֵי נְכָרִים וְשִׁפְיוֹ:

„Eltaszítottad népedet, Jákób házát, mert tele vannak keleti szokásokkal, varázslást űzőkkel, mint a filiszteusok, és idegenekkel barátkoznak.”

A vétségek egy részét összefoglalóan így fogalmazza meg a szerző: „tele vannak keletről”¹¹ (מִלְאוּ מִקְדָּם). Ez alatt érthetünk szinte minden keletről jövő, pogány világból származó szokást, ruházatot, de még az onnan érkező termékeket is. Az adott időszakban feltételezhetően aktív kereskedelmi kapcsolatok működtek az országban, így lehetséges a próféta ezen általános megfogalmazása. A szentírók azonban mindezekben tanúi lehettek a szintén keletről érkező gondolkozásmódnak is, ami szerintük megfertőzte az autentikus YHWH hitet.

Az idegen népek a vizsgált szövegekben így szinte minden esetben negatív színben tűnnek fel. Mint méreg, a keletről származó idegenek eltorzítják a próféták számára oly becses hitet, romlásba taszítják az országot. YHWH ezért megítéli egyrészt saját népét, amiért engedte ezt, másrészt az idegeneket, akiket a próféták felelőssé nyilvánítanak.

Hasonló összefoglaló jellegű megfogalmazást találunk szintén az Ézs 2,6-ban: idegenek fiaival fognak kezét. Az idegen (נָכָרִי) kifejezés népre, törzsrre, de mindenképpen kívülállókra vonatkozik.¹² A שִׁפְךָ kifejezés hifil imperfectumi alakja pedig képies kifejezéssel a kézfogáson keresztül utalhat a szövetségkötésre, a gazdasági összefonódásban, de akár barátságok kialakulásában megnyilvánuló személyes felelősségre is.¹³ A hifil igetörzs jellegzetességeiből következtethetünk bizonyos érdekek érvényesítésére. A hifil szerepe itt a használt gyök jelentésének enyhe módosulásában érhető tetten. A szövetségkötéssel ugyanis valószínűleg gazdasági előnyök is jártak. A kézfogással így elérték a gazdasági előnyöket, elősegítették a kereskedelem fellendülését. Az egymást kiegészítő meghatározások elmélyítik azt a képet, amit a próféta tár elénk. Egyértelmű polemizáló céllal fogalmaz a szerző: YHWH ítéletének okait sorolja fel, hogy a nép ezt hallva megértse az üzenetet. Az idegen népekkel való barátság eltaszít az ítélő istenségtől.

A súlypontok az Ézs 2 fejezetének összességében rajzolódnak ki. A szakasz elején lévő versek messianisztikus jövődöleése Sion hegyéről és a népek özöne szintén

¹¹ RÚF 2014 értelmező fordítása konkretizálja: „... tele vannak keleti szokásokkal...”

¹² GESENIUS, i. m., 820.

¹³ BROWN, Francis: *The Brown-Driver-Briggs: Hebrew and English Lexicon*, Oxford, Clarendon Press, 1907, 706.; GESENIUS, i. m., 1296.; HOLLADAY, William: *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden, Brill, 2000, 354.; „make a league with” – DAVIDSON, Benjamin: *Analytical Hebrew Chaldee Lexicon*, Grand Rapids, Michigan, Zondervan Publishing House, 1993, 736.

YHWH hatalmasságát emeli ki. A tanítás idillje, a helyes út képe ellentétben állnak Ézsaiás népének jelenével. Az ember a jövődőlés szerint Sion hegyének magasságai helyett sziklahasadékokban fog rejtőzködni YHWH izzó haragja elől. A szerző így szemlélteti az eltévedt nép nyomorúságát. YHWH személyes közbeavatkozása, történelmi eseményekben bekövetkező eljövetele a bűnökre adott válaszként áll a legtöbb helyen. Sőt, a konkrét megjelenés mellett megelőlegező kifejezéseket is olvashatunk az elvettetésre, az ítéletre, a megaláztatásra. Kérdéses persze, hogy ezek a kifejezések múltbeli eseményekre utalnak, vagy a jövőre vonatkozó döntésekre.

Az Ézs 2,6-ban szereplő נָשַׁבּ igével a szerző szintén szóképet használ. A föld parlagon hagyásának képével szemlélteti mondandója tartalmát. A gazda nem műveli a földet, szabadon hagyja, így gaz telepszik meg rajta. A szó jelentheti egyúttal az eldobást, elhagyást, cserbenhagyást, feladást is.¹⁴ Szemléletes szóképet alkalmazva tehát mintegy megjeleníti a próféta azt, ahogyan YHWH leveszi kezét a népről, így azt elboríthatja a gaz, idegen hatalmak tehetik rá kezüket. A szakasz második felében pedig ismétlődő formában látjuk YHWH eljövetelét, mint az ő felségének és méltóságának jelenlétét. A két imagináció (képanyag) élesen szemben áll egymással, intenzív kontrasztot alkotva az elburjánzott gyomok, a kezeletlen föld és a felséges YHWH megjelenése között.

A YHWH-ban közeledő ítélet és az emberi gőg ellentétes képrendszerével a próféták erős kontrasztot állítottak koruk emberei elé. A meghajlás, mint a legyőzöttek reakciója, található az Ézs 2,9-ben (שָׁחָה).

וַיִּשָׁח אָדָם וַיִּשְׁפֹּל-אִישׁ וְאֶל-תַּשָּׁחָ לָהֶם

„Ezért meg kell hajolnia az embernek, meg kell alázkodnia a halandónak, és te nem bocsátasz meg nekik.”

A kifejezés jelenthet összerogyást és meghódolást is.¹⁵ A meghódolás önkéntelen reakciójáról lehet szó, ami egy letaglózó hatalmasságra utalhat. Olyan erővel áll szemben az ember, amely földre kényszeríti. A vers végén pedig ennek feloldása elmarad, hiszen a felemeltetés szava (נָשָׂא) mellé tagadószó került. A szegyenhez a megaláztatás képe társul. A kontraszt magában hordozza a gőgös ember bukását. YHWH ítélete alól nem old fel semmi. Nincs tehát semmilyen tárgy, amire büszke lehet az ember. A szerzők látásmódja szerint minden, amit teremtmény készített, tehetetlen az igazi Alkotóval, YHWH-val szemben. A felmentést pedig hasonlóan csak ő adhatja meg, akinek hatalmas erejéről tesz tanúbizonyságot a prófétai szöveg. Ha valaki korábban nem az ítélő YHWH-ban bízott, az ellenállása ellenére megaláztatik. Aki nem tőle várta a segítséget, annak nincs felmentés, nincs felemeltetés. A 11. vers is hasonlóképpen indul, a vége azonban már YHWH-ra vonatkozik.

עֵינֵי יְבָרֹת אָדָם שָׁפֹל וְשָׁח רֹגְלֵי אֲנָשִׁים וְנִשְׁבָּה יְהוָה לְבָרֵךְ בְּיוֹם הַהוּא

„Megalázza a kevély tekintetű embert, a halandók nagyságát porba hajtja. Csak az ÚR magasztaltatik föl azon a napon.”

¹⁴ GESENIUS, i. m., 813.; DAVIDSON, i. m., 547.; BROWN, i. m., 643.; HARRIS, R. Laird (ed.): *Theological Wordbook of the Old Testament*, Chichago, Moody Press, 1981, 1357a.

¹⁵ GESENIUS, i. m., 1340.; DAVIDSON, i. m., 708.

A שֵׁנָה ige egyfajta biztonságérzetet nyújt a 9. vers párhuzamos helyéhez képest. YHWH biztosan áll, nem inog meg, magas és fenséges. A nifal perfectumi alak (passzív) nyelvtani meghatározottsága miatt kiemeli, hogy nem egyszerűen YHWH dicsőíti meg magát (ez lenne az aktív cselekvés eredménye). A magasztaltatás igazságáért történik (passzív formában, a cselekvés hangsúlyos), hiszen megfizetett minden bűnért. A próféta így állít kontrasztot, melynek kulcsszávaiban a hangsúlyt YHWH mindenek felett való dicsőségére helyezi, szemben az emberrel, aki vétkei miatt pusztul el az istenség színe előtt. Az erős kontraszt a kortársak figyelmét akarja megragadni, akik feltételezhetően más isteneknek szolgáltak YHWH mellett, vagy az ő tisztelete helyett. Feltehetően a próféta működésének korai időszakából származhat ez a szöveg, amikor még a népnek a gazdagság, fényűzés volt a legnagyobb kísértés. A bálványimádás, az idegen népekhez vágyódás ellen szól így a próféta.

Az אֱלִיל¹⁶ bálvány szó prófétai használata jellemzi az így hangsúlyozni kívánt üzenetet. A semmiség, csaloika szobrocška, kevésnek bizonyuló tárgy, jelentéktelen eszköz olyan magyar kifejezések, melyek jól szemléltetik a héber eredeti jelentésárnyalatait.¹⁷ A bálvány tehát a szerzők látásmódjában egy hasznavehetetlen, az azt használó ember balgaságát szemléltető tárgy, melynek imádása teljességgel felesleges, sőt káros. A próféta kifejezésrendszerében mint kezeik csinálmánya vagy ujjakkal készített kifejezések vonatkoznak így az ezt követően felsorolt többi, értékesnek gondolt emberi készítményre is (pl.: torony, város, hajó).

Dinamikus kontrasztot rajzol tehát a szerző a bálványok tehetetlensége és YHWH hatalma között is. A kétségbeesett menekülés, a büntetés elkerülhetetlensége, a bűnös ember reakciója egyértelműsíti: YHWH hatalma elől nincs menekvés. A szerző kifejezés módját képies megfogalmazásai teszik közérthetővé. A por és a sziklahasadékok képanyaga (mint a menedék keresésének állomásai) a sziklaszirt szóképeiben fejezik ki a végső elkeseredettséget. Az imagináció által felépített gondolatmenet így halad a síkságtól a hegyekig, ezzel kirajzolva a kétségbeesett ember menekülési útvonalát.

Párhuzamosan látjuk a természeti képeket és a környező népek büszkeségeit: Libanon cédrusai, Bászán tölgyfái, Tarsís hajói, melyek később is visszatérő motívumok. Ezek jelenítik meg a büszkeséget és a kevélységet, melyet YHWH megítél. A vakond, a denevér sötét alakjai szemben az arannyal és ezüsttel kontrasztos képek, melyek az emberi kincsek leértékelődését jelentik. A kezeik csinálmánya vagy ujjakkal készített kifejezések párhuzamba állítják a kiválasztott nép életében a YHWH-hit számára idegen istenségek szobrai az egyéb más nagyra becsült (használati) tárgyakkal, melyeket talán a bálványokhoz hasonló megbecsülés, vagy akár tisztelet övezett a korban (mai szóhasználatlálva kulturális fétiseknek tekintették ezeket a tárgyakat).

¹⁶ A vizsgált szakaszok közül csak itt: Ézs 2,8.18.20. A többi helyen (pl. Ez 7,20; Zak 13,2) más szinonimák szerepelnek.

¹⁷ „Nichtig”, „bedeutungslos”, „Götze”, „Nichts” – GESENIUS, i. m., 64.; אֱלִיל „nought”, „vain”, „idol”, „vanity” – DAVIDSON, i. m., 29.; „insufficiency”, „worthless”, „a thing nought” – BROWN, i. m., 47.; „insignificant” – HOLLADAY, i. m., 17.

A kevély tekintet kifejezés, mely az Ézs 2,11-ben található, az עֵץ és a גְבוּהוּת szavakból áll. Az előbbi gyakran használt kifejezés, melyet itt kizárólag tekintetként ad vissza a legtöbb bibliafordítás. A גְבוּהוּת kifejezés azonban ritkább, csak itt és a 17. versben (עֵץ nélkül) fordul elő, ezért nehezebb megragadni a jelentését. Minden bizonnyal (pozitív értelemben) a büszkeség és a magasztosság, (negatív értelemben) a fennköltség, a gög, a fennhéjázás egyik szava ez a héberben, mint a szintén ebből a gyökből származtatott גָּבַהַּ szó (Ézs 2,15, Zof 1,16).¹⁸ A נָאֵה kifejezés, mely az Ézs 2,12-ben található, szintén a gög kifejezőeszköze, de inkább a büszkeség, vagy az önteltség értelmében.¹⁹

A tarsísi hajó mellett emlegetett gyönyörű gálya kifejezés viszont más értékítéletet feltételez. Gyönyörűnek itt a héber תְּמָרָה szót jelöli a magyar fordítás. Az eredeti kifejezés azonban úgy adható vissza inkább, mint vágyott, kellemes, becses, kíváncs, elbűvölő.²⁰ Mintha ezek a kifejezések nem feltétlenül hamis erényeket rejténeek. A prófétai beszédmód itt nem tesz különbséget hamis vagy valós emberi érték között. Mindkettőt megítéli YHWH. Ennek talán az lehet a háttere, hogy az ilyen (a korszakban, de talán a próféták által is annak gondolt) valós értékek mégis ember alkotta eszközök. Teremtmények hozták létre őket. Hiába szép, hasznos, erős valami, mégis semmivé lesz YHWH-val szemben. A létrehozott tárgyak így az azt használó ember miatt válnak negatív képekké a próféták megfogalmazásában.

Az Ézs 2 fejezetét pedig áthatja egy meghökkentő refrénszerű formula (10-, 19-, 21-ben), és annak tartalma. Az ebben található jelzők YHWH személyes megjelenését és annak hatását mutatják be:

בּוֹא בְצֹר וְהִשְׁמַן בְּאַעְפָּר מִפְּנֵי פֶחַד יְהוָה וּמִתְהַרֵּר גְּאוּנוֹ

[...]

וּבְאוּ בְּמִאֲעֻרוֹת צָרִים וּבְמַחֲלוֹת אַעְפָּר מִפְּנֵי פֶחַד יְהוָה וּמִתְהַרֵּר גְּאוּנוֹ בְּקוֹמוֹ לַעֲרֹץ הָאָרֶץ

[...]

לְבוֹא בְּנִקְרוֹת הַצָּרִים וּבִסְעָפֵי הַסְּלָעִים מִפְּנֵי פֶחַד יְהוָה וּמִתְהַרֵּר גְּאוּנוֹ בְּקוֹמוֹ לַעֲרֹץ הָאָרֶץ

„Menj a sziklák közé, rejtőzz a porba az ÚR félelmetes fensége és méltósága elől! [...] Bebújnak majd a sziklabarlangokba és a föld repedéseibe az ÚR félelmetes fensége és méltósága elől, amikor fölkel, hogy megrémítse a földet. [...] Bebújnak a sziklák szakadékaiba és a kőszálak hasadékaiba az ÚR félelmetes fensége és méltósága elől, amikor fölkel, hogy megrémítse a földet.”

Az itt található פֶּחַד gyök elementáris tapasztalást kifejező eszköz, melynek jelenése leginkább a remegéssel adható vissza.²¹ A szóalak a YHWH névhez kapcsolódik.

¹⁸ GESENIUS, i. m., 192.; DAVIDSON, i. m., 126.; BROWN, i. m., 147.

¹⁹ GESENIUS, i. m., 188.; DAVIDSON, i. m., „נָאֵה”, 126.; BROWN, i. m., 144.; HOLLADAY, i. m., 52. Vö. JENSEN, Joseph O. S. B. – IRWIN, William H. C. S. B.: Izajás 1-39. könyve, in THORDAY Attila (szerk.): *Jeromos Biblia Kommentár*, I. kötet, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2002, 370.

²⁰ HARRIS, i. m., 673.; GESENIUS, i. m., 363.; DAVIDSON, i. m., „חִמּוּד”, 263.

²¹ Jelentős gyökről van szó a képzetkör vizsgálatában, hiszen a refrénszerű formulában betöltött szerepe egyértelműen kiemeli a többi jelző közül. Jelentése „rémület érzete és annak szomatikus kifejezésrendszere” – BOTTERWECK, Johannes – RINGGREN, Helmer: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*,

Része annak a szűk szövegösszefüggésnek, melyben az istenség neve is megtalálható. Az elementáris tapasztalati kifejezőeszköz, mint a remegés, rettegés, YHWH személynevéhez így grammatikailag is szorosan kapcsolódik. A szerző szerkesztési megoldása egyértelműnek tűnik. A rettegés, a hatalommal való szembesülés reakciója a zsidók által tisztelt istenséghez kötődik. A szerkezet így emeli ki tehát ezt a gyököt, ezzel adva súlyt YHWH személyének, megjelenésének, mutatkozásának, valamint a teofániát kísérő reakcióknak. A szintén itt szereplő הָרָר szó ezzel szemben dísz, ragyogást (fényt), tehát valaminek a nagyszerűségét, magasztosságát fejezi ki.²² A szó a királyi dicsőséget állítja elének, így a fenségesség esztétikai minőségét feltételezi. A נִאֲרָ kifejezés a הָרָר szóval összekötve jelenti a YHWH-nak tulajdonított királyi magasztosságot, szó szerint emelkedettségét, fennkölségét.²³ A fény pedig szinte minden esetben a transzcendensre utal. A ragyogás így válik a királyság földöntúli dicsőségének reprezentációjává.

Mindez pedig a פָּהַר gyök remegéssel visszaadható jelentésével azt sugallja a hallgatóságnak, hogy itt nem csupán külső pompáról van szó, nem is valami földi király bevonulásáról, hanem egy olyan isteni megjelenésről (teofániáról), melyben minden térd megre meg, minden bűnös földre rogy, minden bálvány porba hull. A מִן prepozíció összeköti így magát a személyt és az őt körülvevő királyi pompát, melynek egységes megjelenése nyújt elementáris élményt. A szóhasználat, a mondatfűzés zsenialitását mutatja, hogy a szerző tudatosan építkezik, nem csak egymás után teszi a kifejezéseket, hanem tudatosan és világosan konstruálja meg a szöveget az üzenet továbbadása érdekében: YHWH megjelenése a leírás alapján semmi mással nem téveszthető össze.

YHWH egyedülállósága itt is kiemelt jelentőséggel bír, azonban az Ézs 2,6-22 és annak visszatérő refrénszerű motívumai mégis valami plusz tartalmat közvetítenek a többi expressis verbis íghe helyhez képest. YHWH-t, mint rettentő hatalmasságot mutatja be ez a kifejezőmód. Hatalmát a szerzők a prófétai jelenre vonatkoztatják, ezzel utalva kortársaik kételyére: YHWH nem csak a múltban volt hatalmas, hanem az éppen időszzerű problémákra is képes megoldást nyújtani.

A szöveg alapján maga a szerző mutat rá üzenete lényegére, a mögöttes tartalomra. Az összefüggéseket megvilágítva fejti ki konkrét üzenetét. Vélhetően mégis késői, utólagos betoldásról lehet szó, a gondolatritmustól való markáns eltérés miatt.

חֲדָלוּ לָכֶם מִן־הָאֱדֹם אֲשֶׁר נִשְׁמָה בְּאַפּוֹ כִּי־בָמָה נִחְשָׁב הוּא:

Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, 1982, 553.; „megijed, remeg” – JENNI, Ernst – WESTERMANN, Claus: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Band II., München, Kaiser, 1976, 411.; GESENIUS, i. m., 1046.; „aggódni, riadtnak lenni” – KOEHLER, Ludwig – BAUMGARTNER, Walter: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, CD-Rom Edition, Brill, 2000, 7517.; HARRIS, i. m., 1756.; „rettegés, remegés”, vagy „felugrik, felhasad” – BECKER, Joachim: *Gottesfurcht im Alten Testament*, Róma, Päpstliches Bibelinstitut, 1965, 7. Az említett szerzők alapján kijelenthető, hogy érzelmi reakciót kifejező gyökről van szó, mely valódi cselekvésben megnyilvánuló választevékenységet jelöl.

²² GESENIUS, i. m., 269.; DAVIDSON, i. m., „הָרָר” 168.; BROWN, i. m., 214.

²³ DAVIDSON, i. m., „נִאֲרָ”, 127.

„Ne bízzatok az emberben, hiszen csak lehelet van az orrában: mire lehet hát becsülni?”

Valószínűtlen, hogy a prófétai szerző a precízen megalkotott, bő képanyagú költemény végére a beszédhelyzetet megváltoztatva értelmező megjegyzést fűzött volna hallgatói számára. A későbbi kor értelmezője lehet tehát a betoldás szerzője, aki az Ézsaiás által megfogalmazott prófétai mű végére, saját korára vonatkoztatva írhatta a megjegyzést. Ezzel az egy mondattal mintegy értelmezte a művet, sajátos konklúziót alkotva meg. Az „Úr napja” elképzelés tehát vélhetően nem csak egyetlen időszakra jellemző képi motívumrendszerrel rendelkezik, hanem több évszázadon átívelő tartalommal van dolgunk, melyet később is előszeretettel használtak és idéztek.

A szóhasználat összefüggései

Az „Úr napja” képzetkör szakaszai, mint az Ézs 2 fejezeténél is láttuk, bő imaginációval rendelkeznek. Az elképzelt nap és az azt megelőző időszak leírása pontosan meghatározza az események jelentőségét, azok hatásait. Mindezek mellett azonban a szerzők a konkrétumok felől általában hallgatnak.

Nincsenek részletezve ezekben a szövegekben, hogy bizonyos események (pl. a próféta korábbi tapasztalatai) mikor történtek meg, vagy mikor fognak bekövetkezni a jövőre tett ígéretek és jóslatok. Feltételezhető, hogy bizonyos események köztudottak voltak. Ilyen például Jólé prófétánál a sáskajárás, mely a korszakban az egész nép számára meghatározó élmény lehetett. Ellenben számos olyan expressis verbis hely van, mint az előbb vizsgált Ézs 2,6-22, ahol a konkrét eseményekről szinte semmit sem tudunk (hogyan hullik porba az ember, hogyan és mikor jön el YHWH, hogyan kell elképzelnünk azt, amikor felkel rémíteni a földet stb.). Feltételezhető, hogy a próféták nem is akarták meghatározni a történeti szemlélet számára fontos információkat.

Sem az idegen népek kilétét, sem a seregek, harcosok jellemzőit nem részletezik a leírások. A szerzők ugyanis egyáltalán nem koncentrálnak azokra az adatokra, melyekre egyébként a mai történész kíváncsi lenne. Sőt, talán a birtokukban levő információkkal is úgy gazdálkodnak, hogy azokkal inkább az üzenetet juttassák el a címzettekhez a számukra kevésbé fontos konkrétumok hangoztatása helyett.²⁴ A homályos leírások mögött általában ismétlődő szóképek jelennek meg, valamint egységesnek mondható motívumok, gondolatok, a szövegek között kapcsolatot feltételező szóbeli képanyag is megfigyelhető.

Több hagyományanyag (királyság-hagyomány, Sion-hagyomány stb.) közül egy sem emelkedik ki jelentősebben. Bár a hagyományok motívumrendszerének alkalmazása több helyen kimutatható, azok közül egyik kizárólagossága, kiemelkedése sem igazolható. Éppen ezért sok helyen a használt fogalmak értelme sem világos, hiszen azok történeti háttere nem tisztázott. Ennek oka leginkább az, hogy nem tudjuk pontosan beazonosítani az adott anyag korszakát. A kutatók között egyébként máig

²⁴ A próféták üzenetének teocentriskussága a döntő. Lásd BOTTERWECK – RINGGREN, i. m., 31.

nincs konszenzus a legtöbb igehely keletkezési ideje felől. Az időszak így csak hozzávetőleges pontossággal állapítható meg.

A szentírók imaginációk rendszerével utaltak a hallgatóság által is tapasztalt történelmi eseményekre, hétköznapi élményekre. Így szóltak, felhasználva kortársaik emlékeit is az üzenet tartalmának elmélyítésére. Az ég, a föld, a megszokott világ megrendül. A veszélyhelyzet asszociációja, a háború képrendszere, a kapkodás, sietség motívumai YHWH erejét demonstrálják. Az „Úr napja” kifejezés, annak használata pedig kizárólagosságot fejez ki. Az a nap kizárólag YHWH felségterülete. Egyedül az ő hatalma érvényesül, nincs semmi, ami ellenállhatna neki. A próféták szóhasználata, az általuk felhasznált imaginációk rendszere tehát alapvetően YHWH kizárólagos erejét és hatalmát szemlélteti. Az imagináció arra utalhat, hogy az ember által megszokott dolgok felbomlanak, YHWH hatalma pedig nyilvánvalóvá válik.²⁵ A dinamikus kontraszt az ember által megszokott dolgok és a felvázolt jövőbeli események között lesz igazán éles. A képzelet segítségével válnak a megszokott dolgok újra vizsgálat tárgyává, mikor a próféták szavai a hallgatóság felé különös eseményeket közvetítenek. Az előhívott esztétikai minőség ebben az esetben a titokzatosság, a lehulló égitestek képe a föld megrendülésével együtt pedig a veszélyhelyzet élményét hozza elő. Ezek az élethez szorosan kapcsolódó elemek egyáltalán nem bonyolultak, mégis az élet alapvető feltételeiben való elbizonytalanítást idézik elő. Így ezek a szóképek egzisztenciális félelmet közvetítenek.

Az emberi értékek a próféták leírásaiban értéktelennek, hasztalannak látszanak. Akár tárgyakra, akár idegen istenségekre, akár emberi hatalmasságokra, környező népekre vonatkoznak a szövegek, ezek az emberi értékek a leírásokban mindig YHWH hatalmának kontrasztjába kerülnek. A szerzők az ellentét hangsúlyozásával kívánnak hatni a hallgatóság értékítéletére. A kontraszt célja tehát a kortársak látásmódjának megváltoztatása, hogy az emberi értékek helyett YHWH hatalmában bízzanak. Az elbizakodottság gondolköre a prófétai leírásokban szintén bő szóanyaggal rendelkezik. A kifejezések által közölt tartalom centrumában helytelen viszonyulási rendre (önhittség) utalnak a szerzők. A YHWH-val való találkozásból fakadó kontraszt az alapja a prófétai gondolkörnek. Az álpróféták és Edóm népének önhittsége jelenti a legfontosabb támpontokat ennek megértésében. A szerzők egyértelműen fogalmaznak, az üzenet pedig a következő: a helytelen várakozás nem teljeseedik be, az önámítás pedig ítéletre juttatja a bűnös embert.

Az ítélet és a megtéréshez vezető út közötti kapcsolat

YHWH személyes közbeavatkozása, történelmi eseményekben bekövetkező eljövetele a bűnökre adott válaszként áll a legtöbb helyen. Sőt, a konkrét megjelenés mellett megelőlegező kifejezéseket is olvashatunk az elvettetésre, az ítéletre, a megaláztatásra.

²⁵ Vö. WALTON, John – MATTHEWS, Victor – CHAVALAS, Mark (eds.): *The IVP Bible Background Commentary*, Downers Grove, IVP Academic, 2000, 762.

Kérdéses persze, hogy ezek a kifejezések múltbeli eseményekre utalnak, vagy a jövőre vonatkozó döntésekre.

Az אָר szókép (Ézs 13,3.9; Ez 7,3.8) az orrból kitörő fújtatást írja le, ezzel a képi megjelenítéssel mutatva be a dühöt, melyet YHWH-nak bűnök ellen való haragjában tulajdonít a prófétai irodalom.²⁶ Hasonlóan gyakori szóképek a düh intenzitására a חֲמָה, az עֲבָרָה, és a חֲרוֹן.²⁷ A három szinonim kifejezés által alkotott képanyag, mely a szövegek nagy részében megjelenik, a (kitörő, forró) tűzre és a méregre utal, ezzel bemutatva a düh kérlelhetetlenségét, intenzitását.²⁸ A harag a bűnért való elégtételre irányul, ez pedig a bosszú, a bosszúállás. Kiváló ábrázolást nyújt erre a számolás, elszámolás, megfizetés gondolatisága, melyre több kifejezés is található a szakaszokban (שְׁלוֹם, נָקָה, נָקָם).²⁹

Több hasonló körülírással képzett alak is bizonyítja az előbbi konkrét szavakon kívül is, hogy a bűnökért való elégtétel a próféták számára különösképpen hangsúlyos. Leírásuk gyakran kifejti, hogy az ítélet semmiképpen nem maradhat el. YHWH ebben az esetben nem engesztelődik meg, nem hagyja büntetés nélkül a bűnt. Ő maradéktalanul beteljesíti akaratát, nem lehet kivétel. A próféták ezzel minden hallgatójukhoz szólnak. Azok, akik bűneik miatt nem öltöznek gyászruhába és nem tanúsítanak megbánást, teljes bizonyossággal várhatják az ítéletet. Azok viszont, akik a bűnököt elkövették, áldozatok, akik bízhatnak a jóvátétel közeledtében. A próféták szerint így vagy úgy, de mindenképpen bekövetkezik az ítélet. A büntetés módja, annak leírása azonban minden szerzőnél sajátos jegyekkel bír.

Abdiás könyvében például sajátos tágulást látunk a büntetés hatókörét tekintve. A 15. versben ugyanis a fenyegetés már nem csak az említett Edómot érinti, hiszen népekről beszél a próféta:

כִּי־קָרֹב יוֹם־יְהוָה עַל־כָּל־הַגּוֹיִם כַּאֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לָךְ נִמְלִיךְ יְשׁוּב בְּרֹאשְׁךָ:

„Mert közel van már az ÚR napja, fenyegeti a népeket. Amit te csináltál, azt teszik veled is, visszazáll fejedre, amit elkövettél!”

Ézsau (Edóm jelképes megjelenítése) bűnei által így vált paradigmává más népek ítéletére nézve. A kijelentés tehát, hogy amit tesz egy nép, azt teszik vele is, minden nemzetségre és népcsoportra egyaránt vonatkozik. Az ítélet így már nem csak Izráelre és a szomszédos területekre (Edóm) vonatkozik, hanem az egész földre, annak végső határáig. Aki tetteivel provokálja³⁰ YHWH igazságát, annak azt fejére olvassák.

Az „Úr napja” ennek az ítéletnek megvalósulása az üdvtörténet folyamatában. A szövegek tanulsága szerint a törvényhozó és bírói hatalom YHWH kezében van, a végrehajtás azonban már külső eszközökkel történik. YHWH úgy jelenik meg előttünk, mint király, aki a kötelező érvényű parancsot kiadja. A megvalósulás így már

²⁶ GESENIUS, i. m., 87.; DAVIDSON, i. m., „אָר”, 36.

²⁷ חֲמָה – Ézs 34,2; Ez 7,8; 13,13 (kétszer); 13,15; 30,15; נָקָה – Ézs 13,9.13; Zof 1,15.18; חֲרוֹן – Ézs 13,9.13; Ez 7,12.14

²⁸ GESENIUS, i. m., 363, 918, 395.; DAVIDSON, i. m., „יָחַם”, 309., „עָבַר”, 585., „חָרָה” 275.

²⁹ DAVIDSON, i. m., 720, 561.; GESENIUS, i. m., 1360, 844-845.

³⁰ נִמְלִיךְ – GESENIUS, i. m., 222.; DAVIDSON i. m., „נִמְלִיךְ”, 138.

csak homályos kifejezésekkel kerül leírásra. A próféták ugyanis üzenetüket YHWH hatalmára összpontosították, hogy hallgatóságuknak egyértelművé váljon: sohasem a körülmények a döntő tényezők, hanem aki mögöttük áll. Az isteni reakció, mint a harag, az elhagyás, a düh, a bosszúállás vágya áthatja a szövegeket. A YHWH haragját provokáló bűn ítéletet von maga után a prófétai gondolatmenet szerint. A kontraszt tehát rendkívüli dinamizmussal mutatja be az ítélet elsöprő lendületét, ezzel szemléltetve YHWH erejét és mindenek felett való hatalmát. A prófétai beszédmód legmarkánsabb hangsúlya ebben a kijelentésben összpontosul: az ítélet kizárólag YHWH hatásköre.

Az „Úr napja” kérlelhetetlenségének képét annak konkrétsága erősíti meg. A próféták úgy alkották meg kifejezésrendszerüket, hogy abból félreérthetetlen legyen: YHWH elvégzi cselekvését a maga idejében. Mindenestül befejezi az elkezdett ítéletet, kipusztít, eltöröl, megszüntet mindent, ami akarásával ellentétes. A vég, az ítélet hangja közeledik a próféták jelenében, az embernek pedig el kell csöndesednie az ítélőszék előtt. YHWH így alázta meg a bűnt és annak elkövetőjét. Porba hajtja az embert minden bálványával együtt.

A figyelmet megragadó szövegekben a szenttel való találkozás ábrázolódik ki. A transzcendenssel való szembesülés az az élmény, melyben a teremtmény visszahőköl, megdöbben. Nem feltétlen az erőfölény a döntő itt, hanem inkább az istenségre való rádöbbenés, mikor az ember így szól: ennyire hatalmas, ennyire felséges? A teljes tanácstalanság, a sokk állapota lesz ilyenkor úrrá rajta, melyet dinamikus kontrasztok építenek tovább. A szégyen, a teljes vereség tudata addig ismeretlen hatást vált ki az emberből.

Gyötörődés, kín, szülési fájdalom, vonaglás: szavak, melyek példázzák a prófétai beszéd hangsúlyát. A valódi, sokszor beláthatatlannak tűnő félelem így érkezik valódi, hatalmas fájdalommal. Nem kitalált, faragott kép, hanem élő valóság. Az embernek pedig, aki elkövette a vétket, szégyen és gyalázat az osztályrésze. Pirulni fog mindazért a tettért, melyet ráolvasnak. YHWH – haragjának eszközeivel – elvégzi az ítéletet. A prófétai beszédmód így építkezik, körülírva minden szembesülés útján tapasztalt élményt. Az ítéletben a magát túlbecsülő ember kerül szembe a prófétai látásmódban egyedüli hatalmassággal, YHWH-val. Így találkozik egymással a büntetést provokáló gőg és annak következménye: amit te tettél, azt teszik veled is. A próféták jelenében magasra tartott ember az ítéletkor porba hull, senki sem emeli fel, a bűnökért térdre ereszkedő halandó pedig szembesül az igazságában megdicsőülő Teremtővel.

Mindezek mellett viszont a szerzők tapasztalatainak másik oldala is jelen van akár kimondva, akár rejtett formában: megmenekülnek, akik korábban megismerték YHWH fenségét és hatalmasságát. Akik nem a bálványok értéktelenségében bíztak, hanem a valóban értékes, becses, csillogó, fényes Mennyei seregben és annak Urában, YHWH-ban. Akié az egyedüli hatalom, az mindenek felett szilárdan áll. Az ember, aki hűségesen, imádságos könyörgés lelkével érkezik hozzá, bocsánatot nyer. Így válik YHWH az erősten ember erejévé: ő maga szenteli meg a hozzá térőt.

A kontrasztok egy irányba mutatnak, ennek eszközével vázolták fel a szerzők a transzcendenssel való találkozás élményét. Emögött vélhetően mindennapos ta-

paszthalatok álltak. Így, az „Úr napja” képzetkör megfogalmazásán keresztül akarták kifejezni a számukra meghatározó történelmi tapasztalatot, mely a teofánia élménye. A bűnhöz és ítélethez kapcsolódó gondolatkörök pedig az „Úr napja” elképzeléscsoport centrumában állnak. Minden más teológiai tartalom innen ered, ez a képzetkör alapmotívuma. YHWH úgy jelenik meg, mint bíró, akinek kizárólagos hatalma az ítékezés. A kontrasztok intenzitása szintén ebben a gondolatkörben a legerősebb. Az ítélet maga a YHWH-val való találkozás. Az istenséggel szemben minden elvesz, ami az ő akaratával és lényével ellentét. Így az idegen szokások és szövetségek, az önhittség, a hamis látásmód, a bálványok és a YHWH hatalmát negligáló gondolkozásmód is általa ítéltetik meg.

Az isteni reakció, mint a harag, az elhagyás, a düh, a bosszúállás vágya áthatja a szövegeket. A YHWH haragját provokáló bűn ítéletet von maga után a prófétai gondolatmenet szerint. A kontraszt tehát rendkívüli dinamizmussal mutatja be az ítélet elsöprő lendületét, ezzel szemléltetve YHWH erejét és mindenek felett való hatalmát. A prófétai beszédmód legmarkánsabb hangsúlya ebben a kijelentésben összpontosul: az ítélet kizárólag YHWH hatásköre.

Következtetések

A szóhasználat tehát rámutat a szövegek motívumain keresztül a szerzői célokra. A leírásokkal a próféták a kortársaik felismerését munkálják. Saját tapasztalataikkal próbálják meggyőzni a hallgatóságot, hogy minden más helyett YHWH-ban bízzanak, hiszen ő áll minden történelmi esemény háttérében, egyedül ő hatalmas Úr. Ő képes pusztulásba taszítani az ellenséges népeket, neki van egyedül hatalma az ítéletben. Ha a kiválasztott nép a próféták szavára visszatér YHWH-hoz, az ő kezéből aztán senki sem szakíthatja ki őket.

Abstract

“But that day belongs to the Lord” – An Examination of the ‘Lord’s Day’ Texts

Old Testament studies have paid special attention to historical aspects in the past decades. Recently, however, other opinions came to the fore emphasizing the message of the texts. Studies about “The Day of the Lord” have looked at the way the term evolved throughout the centuries. An important aspect of this research has been trying to reconstruct the original historic contexts of these writings. However, in the case of these Old Testament documents, this proves to be a difficult job due to the few numbers of historical resources. In my opinion the thorough studies of the *pragmatic information* and the *motives* of the prophetic message *are equally important*. A research such as this can only be successful if the researcher finds balance among the different research methods. I attempt to achieve this in my work.

1930. (Forrás: Fortepan, képszám: 47387.)

Bálint László Áron

VITÉZEK VALLÁSA: BALASSI BÁLINT KÁLVINISTA RECEPCIÓJA A HYMNUS SECUNDUS TÜKRÉBEN

Mi közünk lehet Balassi Bálinthoz? – tehetné fel a *Sárospataki Füzetek* egyszeri olvasója tanulmányom címe láttán. A földrajzilag behatárolt egyazon helyen (Sárospatak) túl, más is összeköti a pataki diákok életét a négy századdal ezelőtt élt kard- és tollforgató nemisével. Istenes énekeinek ismerete mélyebb betekintést enged abba a személyes, vallomások lírába, melyben Balassi prédikatori módon szól a Szentháromság Istennel megélhető legbensőségesebb kapcsolatról. 2018-ban készített egyháztörténeti témában végzett szakdolgozati kutatásom¹ legfontosabb hozadékanak azt tartom, hogy az így, teológiatörténetileg újrarajzolt Balassi-kép nyomán nem csak közelebb kerülhettem a kor istenképéhez, hitvallásadatához, de újszerű módon közelíthetem meg lelkesi gyakorlatomban a prédikációírást, valamint homiletikai gyakorlatom is intenzíven formálódott. Ezen kutatás gondolatmenetéből szeretnék a következőkben megosztani néhány gondolatot egy tanulmány keretein belül.

Egy személyes himnusz

Zólyom vára, ahol Balassi Bálint született és gyermekként nevelkedett az egyre terjedő reformáció egyik szellemileg és történelmileg is fontos bázisa volt a Felvidéknek a 16. század folyamán.² A század közepére a harctereken és végvárakban jelen levő ferences rendi szerzeteseket és vándorprédikátorokat felváltották tehát a reformáció prédikátorai,³ úgymint példá-

¹ Témavezető: Dr. Csorba Dávid

² GYÖRI L. János: *A magyar reformáció irodalmi hagyományai*, Budapest, Református Pedagógiai Intézet, 1998, 86.

³ ÖZE Sándor: A szent had, in Uő.: *A határ és a határtalan, Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar útközözőzóna népességénél*, Piliscsaba, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség *METEM Könyvek* 54, 2005, 124.

ul Nagyari József,⁴ és Tofeus Mihály,⁵ vagy a Wittenbergben lutheri tanokat magáévá tevő, humanista tanítómester, Bornemisza Péter prédikátor, aki 1563 végétől-1564 elejétől, vagyis Balassi kilencéves korától neveli azt a Biblia ismeretére, protestáns szellemben a Balassi család tanítómestereként.⁶ A mester prédikációit, tanításait valószínűleg később is forgatta az „okos vitéz úr”,⁷ hiszen világának hitmegújító eszméit, valamint gondolkodásmódját átható személyes istenkapcsolatát mindezek formálhatták.⁸ Pontosan ez a fajta személyes büntudat és bűnbánat motívuma az, amiben legfőképp tetten érhető a bornemisza szemléletmód Balassinál. Makkai Sándor szerint a magyar költészet szinte teljességgel nélkülözi ezt a fajta hozzáállást, egyedül Balassinál, majd pedig Adynál van jelen ez a fajta személyes, egyéni lírában is megjelenő bűnbánati hangnem: „Nincs bűneit sirató, azokat megrendülve átélő és bánó, azoktól kétségbeesetten szabadulást kereső magyar költő, Balassit és Adyt kivéve. [...] Mert hiányzott belőlük (a többiekből) a magukkal való szent elégedetlenség szenvedélye, a saját személyük bűnös voltának keserű meglátása és siratása, az Istennel való személyes találkozás megrendítő hatalma és hatása.”⁹

Balassi versei mindemellett a kor lenyomatait is magukban hordozzák, ahogy ezt láthatjuk az általam vizsgálni kívánt művében is, hiszen az 1588-89 körül keletkezett *Hymnus secundus* is így helyezhető kontextusba: viaskodás kívül és belül, az egyetlen biztos pont pedig a Szentháromság Isten. Már maga a végvári helyzet is egyfajta feloldhatatlannak látszó ellentétet hordozott magában: egyfelől az ellenségnek való folyamatos kitettség okozta apokaliptikus határhelyzet folyamatos küzdelmét,¹⁰ másfelől pedig az öléssel, halállal naponta találkozó katonáknak szóló prédikációkban hallott „Szentek legyetek!”-parancs paradoxonját.¹¹ Noha az ellentmondás feloldhatatlannak látszik – ld. Őze a témában írott tanulmányának bevezetőjét,¹² – azonban nem lehet elegendő erre az, hogy a kor egyik természetes velejárójának számított a háború.

⁴ Nagyari József (1651–1694) református prédikátor, az ifjabb Apafi Mihály mellett teljesített szolgálatot, lásd Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683), Sajtó alá rend. DR. GYÖRI L. János, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.

⁵ Tofeus (máshol Dobos) Mihály (1644–1684), Apafi Mihály (1661–1690) erdélyi fejedelem udvari prédikátora, református püspök, teológiai doktor, akinek prédikációit Apafi felesége, Bornemisza Anna parancsára jegyezték le. Lásd BALOGH Judit: Apafi Mihály erdélyi fejedelem portai diplomáinak felekezeti hovatartozása és kapcsolatrendszere, in ITTÉZ Gábor (szerk.): *Viszály és együttélés: Vallások és felekezetek a török hódoltság korában*, Budapest, Universitas Kiadó, 2017, 91.

⁶ KÖSZEGHY Péter: *Balassi Bálint. Magyar Alkibiadész*, Budapest, Balassi Kiadó, 2008, 94.

⁷ Pethő Gergely jellemzi ezzel a kifejezéssel Balassi Bálintot, míg öccsét, Ferencet „jámbor híres vitéz úrfiként” aposztrofálja, éreztetve a köztük fennálló szellemi különbséget. Lásd GERSEI PETHŐ Gergely: *Rövid magyar krónika*, Bécs, 1660.; Vö. KÖSZEGHY: i. m., 53.

⁸ GYÖRI L.: i. m., 82.

⁹ MAKKAJ Sándor: *Magyar fa sorsa, A vádolt Ady költészete*, Budapest, Soli Deo Gloria, 1927, 93.

¹⁰ ŐZE: i. m., 178.

¹¹ 3Móz 20,26: „És legyetek nékem szentek, mert én, az Úr, szent vagyok, aki kiválasztottalak titeket a népek közül, hogy enyéim legyetek.”

¹² ŐZE: i. m., 127.

Ha az imént idézett mózesi igeszakasz összefüggéseit ismerjük, valamint a szent szó jelentését „Istennek elkülönítettként” értelmezzük, ahogyan a Szentírás is használja,¹³ úgy válik világossá, hogy nem ellentmondás, hanem a hadakozásra, a kereszténység védelmére való kiválasztottság pecsétje ez, noha az azt végzők sok szempontból bűnösök, méltatlanok lennének (ahogy ezt Balassi életében is láthatjuk), azonban egyedül Krisztus az, aki megadhatja azt a vitézi erényt, mely alkalmassá tesz minderre. Ahogyan a *Hymnus secundus* címe alatti latin jelmondatban is meghirdeti Balassi fohászának „programját”: második himnusza a Fiúistenhez szól vitézi erény elnyerése céljából. Első három himnusában erős dogmatikai egység működik, mely megteremti a kohéziót fohászai között, melyek a Szentháromság Isten egy-egy személyét szólítják meg. Azon egységesség, mellyel a második himnusz a Szentháromság-himnusz darabjai közé illeszkedik, – noha ritmikailag, verstanilag egymástól eltérő ez a három, valószínűsíthetőleg eltérő időben született mű – abban a teológiai hozzáállásban gyökerezik, mellyel Balassi megújítja az Istenről alkotott „képünket”. Művei sikeres kísérletek egy hasonlóság nélküli képi Szentháromság-ábrázolásra,¹⁴ így nem vétenek a második parancsolatban írtak ellen.¹⁵ Míg a *Hymnus primus*-ban az Atyaistent legjellemzőbb attribútumán keresztül ragadja meg, vagyis teremtként, addig a Fiúisten esetében merészen lecseréli annak általános jelölőjét (Megváltó) egy kevésbé megszokott – ám a korban nem hagyomány nélküli – jelre, vagyis egy erőskező vitéz katonára.

Mind az Ó-, mind az Újszövetség motívumrendszerében megjelenik már a katonai, hadviselési motívum: a kiválasztott népnek hadat viselni Isten parancsa szerint kellett,¹⁶ valamint Isten, mint a nép királya, az izraeli királyság korát megelőzően viselte nem csak a kizárólagos vallási vezető szerepét, de a politikait is. Ezen felül pedig, az Újszövetség könyvei között Pál apostol használja számtalan ponton a hadviselés motívumait.¹⁷ Azonban azt, hogy magát az isteni személyt azonosítsuk egy vitézzel, még a zsoltáros Dávidnál sem találjuk. Megjelennek ugyan egy ostromhoz szükséges tábor elemei: az Úr pajzs,¹⁸ kőszikla, védővár és menedék,¹⁹ akinek erős karja hatalmas tetteket visz véghez, népének ellenségeit győzi le.²⁰ Mindez, vagyis az *athleta Christi* fogalma csupán a későbbiekben, legelőször az ókeresztény korban bontakozott ki, majd az évszázadok során különböző kontextusokba kerülve végül a

¹³ Lásd *Bibliai nevek és fogalmak*, Budapest, Primo Kiadó, 1988, 228., „szentség” szócikk alatt; Vö. 4Móz 15,40–41; 5Móz 7,6; Mk 1,24.

¹⁴ Ötvös Péter – Szilasi László – Vadai István: Balassi Bálint: Hymni tres ad Sacrosanctam Trinitatem: három himnusz a legszentebb Háromsághoz, *Tiszatáj*, LVIII. évfolyam, 2004/10, 42.

¹⁵ 2Móz 20,4: „Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, a melyek fenn az égben, vagy a melyek alant a földön, vagy a melyek a vizekben a föld alatt vannak.”

¹⁶ 5Móz 20.

¹⁷ Lásd Ef 6-ban a lélek fegyverzetéről írottakat.

¹⁸ Zsolt 47,10: „Népek fejedelmei gyülekeztek össze, mint Ábrahám Istenének népe, mert Istené a földnek pajzsai; magasságos ő igen!”

¹⁹ Zsolt 31,4: „Mert kősziklám és védőváram vagy te; vezess hát engem a te nevedért és vezérelj engemet.”

²⁰ Zsolt 89,11: „Te rontád meg Égyiptomot mintegy átdöföttet; erős karoddal elszélesztetted ellenségeidet.”

16. század folyamán az iszlám ellenes harcok megnövekedésével, valamint a reformáció sorsértelmezésének etikája hatására vált a ma ismert formájában teljessé.²¹

Az „uraknak Ura”, ahogy az Ó-,²² és Újszövetség²³ is hivatkozik rá, szinte keretezve a *Biblia* könyveit, azonban két helyen, először Mózes győzelmi énekében,²⁴ majd Jeremiás próféta könyvében jelenik meg erős vitézként egy-egy mondat, kép erejéig.²⁵ Ahogy a Vörös-tengeren átkelő, hatalmas csodákat megelőző Mózes szívéből túlsordul a hála Istene tetteit látva, és felkiált, „Vitéz harcos az Úr; az ő neve Jehova!”²⁶, úgy kiáltja Balassi is világnak Jézusról szóló hitvallását a *Hymnus secundus*-ban, a lelkes direktség helyett egy egész művön át kibontva ezen metaforát. Mint azt tudjuk, a *Zsoltárok könyvében* helyet kapott egy a hagyomány szerint Mózesnek tulajdonítható zsoltár (90. zsoltár), és Balassi költészetének elemzésekor gyakorta hozzák fel hivatkozási alapnak a *Zsoltárokat*, azonban azoknak minduntalan dávidi hagyományát hangoztatják irodalomtörténeti tanulmányokban.²⁷ Nem állíthatom bizton, hogy Balassi a zsoltárhagyomány mellett Mózes énekéből is merít, azonban annak gondolatisága, ismeretével fennálló kapcsolat látszik kirajzolódni a művelt reneszánsz alkotó metaforája megalkotásában. Életműve alapján annyi bizonyos, hogy már maga Balassi Bálint is párhuzamba állította életét Dáviddal, s mint mindig, így nyer az általános irodalmi ihlet nála itt is egyéni színezetet, élményszerű jelentést: saját életéhez hasonlította az énekszerző király életét.²⁸ Akárhonnan is nézzük, a zsoltárszerző igaz király és a messiási küldetéssel felruházott törvényhozó próféta, mindkettő meglehetősen erős ószövetségi Krisztus-előkép.

A *Hymnus secundus* motívumrendszerének értelmezésekor az egyházi és világi szimbólumrendszer nem párhuzamosan, hanem egyszerre, egybefonódva működik, ahogy a kor protestáns irodalmában az Izráel népe – magyar nemzet sorspárhuzama is.²⁹ A mű egésze tehát egyetlen metafora, melyben Krisztushoz nem teológiai tételekben közelít

²¹ Lásd erről bővebben BITSKEY István: Az *Athleta Christi* eszménye a végvári harcokban, in BEREZ Máttyás – BUJDOSNÉ PAP Györgyi – PETERCSÁK Tivadar (szerk.): *Végvár és mentalitás a kora újkori Európában*, Eger, Dobó István Vármúzeum, *Studia Agriensia* 31, 2015, 65–77.

²² 5Mózes 10,17: „Mert az Úr, a ti Istenetek, isteneknek Istene, és uraknak Ura; nagy, hatalmas és rettenetes Isten, aki nem személyválogató, sem ajándékot el nem fogad.”

²³ Jel 17,14: „Ezek a Bárány ellen viaskodnak, és a Bárány meggyőzi őket, mert uraknak Ura és királyoknak Királya; és az ő vele való hivatalosok és választottak és hívek is.”

²⁴ 2Mózes 15,1–19.

²⁵ Jer 20,11.

²⁶ 2Móz 15,3 vagy ahogy a latin Vulgata fordításban szerepel: „Dominus quasi vir puginator, Omnipotens nomen ejus” – ahol a *vir* jelentése lehet férfi vagy harcos, a *puginator* pedig harcoló, küzdő.

²⁷ Vö. ECKHARDT Sándor: *Balassi Bálint*, Budapest, Balassi Kiadó, 2004, 195–200.; KÖSZEGHY: i. m., 314–319, 332–342.

²⁸ ECKHARDT: i. m., 198.

²⁹ Vö. DIENES Dénes: Farkas András: „Az zsidó és magyar nemzetéről” című műve teológiája és kortársi párhuzamai, *Sárospataki Füzetek*, XI. évfolyam, 2007/2, 65–78.; SZKHÁROSI HORVÁTH András 1547-es, *Az átokról* c. énekében Mózes átkozódását, a zsidó nép sorsát a magyarságra alkalmazza: „Ám Budáról az törökök igen prédikálnak, Nagy zengéssel mint az sáskák mireánk kiátlaknak”.

Balassi, hanem a Megváltó Jézust az élet mindennapi valóságának, ti. a végvári vitéz élet helyzetében énekli meg himnuszában. Ez a hangnem újszerű, friss és egyedi szólamként szólalhat meg a reneszánsz kori Magyarországon, egy olyan megtermékenyítően ható hangnemenként melyet eddig csupán zárványokban hallhattunk megjelenni eddig korai zsolnárköltészetünk tradícióiban, így például Batizi Andrásnál³⁰ vagy Szkhárosinál. Újszerűségét azonban nem pusztán a szimbólumrendszer adja, hanem a Balassi által megüthet hangnem, vagyis a Krisztusról való beszédmód azon egyedi módja, melyet egy olyan korban használ, amikor a magyar bibliatradícióban még nem volt kiforrtva, milyen képekkel lehet meghatározni a Szentháromság Istent.

A művet retorikai szempontból vizsgálva megállapíthatjuk, hogy Balassi ezen szövege egy lépés az Istenről való beszéd tételes dogmatika terepéről a retorikára történő áthelyezése felé. Legelső és legszembetűnőbb jele ennek, hogy nem a mű első sora annak címadója, ahogy a kor címadási szokásai is diktálták. A latin nyelvű cím egyrészt kijelöli a műfajt – himnusz, tehát a vallásos költészet egyik legősibb formája, költői és liturgikus műfajú, az Istent, isteni hármasság személyeinek egyikét megszólító, őt dicsőítő, hozzá segítségért fohászkodó imádság, – másrészt pedig fűzérbe kapcsolja azzal a sorszámmal, mely helyet kapott a címben. Alcíme magyarázó, témamegjelölő jellegű: „Ad Deum filium, pro impetranda militari virtute”. Ezzel egyrészt bővebben magyarázza a címbéli sorszámmnevet, másrészt, ahogy már korábban kifejtettem, Balassi nyilvánvalóvá teszi programját. Himnuszában nem Istenhez szól csak úgy általánosságban, hanem a Fiúistenhez, a Szentháromság második személyéhez intézi szavát.

Miután Balassi a költemény első strófájában megnevezi, megszólítja a Szentháromság második személyét, az ezt követő három versszakban narratív történetmesélést végez, melyben az ószövetségi hagyományokat tekinti hivatkozási alapjaként. Érveit elsősorban, és részletesebben kibontva Dávid és Góliát történetére alapozza a második strófában,³¹ majd említés szintjén azokat a bírakat (Jefte, Sámson, Gedeon), és héber szabadságharcosokat (Makkabeus, Judit) gyűjti egy csokorba a harmadik strófában, akiknek tettei valamiképp kiemelkedő hősi cselekedetek közé sorolhatók.

A negyedik versszakban már erősen metaforizálva tekint a jelenbe, és Krisztus jelenbeli tetteit veszi sorra mozaik-szerűen, kerülve minden konkrétumot, azonban remekül megragadva a párhuzamot az ószövetségi hősökkel:

„Most is vitézeknek te vagy bátor szívek,
kik véled dicsekednek,
De az kevélyeknek, kik mással kérkednek,
csak ségyenvallás helyek,
Mert kit te nem segísz, szíve, esze elvész,
hátat ad ellenségnek.”

³⁰ Lásd BATIZI András: *A drága és istenfélő vitéz Gedeonról szép história*, 1540. (Fennmaradt a Hoffgreff énekgyűjteményében.)

³¹ 1Sám 17-ben olvasható.

Az ötödik strófa, melyben ismét megszólítja, Istennek nevezi Jézust, szerkezeti, tropológiai határvonalként is olvasható, ugyanis egyszerre aposztrofikus, és egyszerre narratív módon jellemzi a végvári vitézek életmódját, katonai morálját. Ezen szellemiség kettős természetű, ugyanis, ahogy a hatodik versszakban bővebben is kifejti, egyszerre valósul meg általa a „szent nevedért” és „az szép tisztességért” erkölcsi ideálja.³²

A hetedik strófában történik Krisztus földi alakjának már-már direkt módon történő kiábrázolása, vitézként való azonosítása, hiszen, ha minden jellemzője, tehát fegyverei, „jó lova”, valamint elméjének, karjainak ereje és szívének bátorsága, tehát minden olyan érzelmi, értelmi, fizikai adottsága, mellyel rendelkezik, Krisztus adománya, akkor aki őt bántja, Krisztust bántja. Nem pusztán a középkorban népszerű *Miles Christi*-kép ez, hanem összetett metafora, ahogy Ötvös Péter is rámutat a *Hymnus secundus*-ról írt tanulmányában: „Gondoljuk csak meg: az érvelés alapja tulajdonképpen az, hogy összegezve metaforizálódó adományai révén Krisztus a beszélő figurájában öltött testet. [...] Igazi, elsősorban épp tropológiája által argumentatív erejű retorikai lelemény ez, amely ezúttal azáltal kerüli meg az Isteni személyek hasonlításán alapuló ábrázolásának tilalmát, hogy Krisztus alakját egy teljes fegyverzetű lovas katona (a beszélő) alakjában jeleníti meg.”³³

A *Hymnus secundus* nem csupán Krisztusról, hozzá szóló, őt magát megszólaltató imádság is ezenképpen. Olvasatomban *Krisztus-himnusz*,³⁴ hiszen, ha úgy tekintünk rá, hogy Pál apostol filippibeliekhez írott levelében megjelenő őskeresztény himnusz szövegéhez hasonlóan Balassié is egy olyan Krisztusról szól, „Aki, mikor Istennek formájában vala, nem tekintette zsákmánynak azt, hogy ő az Istennel egyenlő, Hanem önmagát megüresíté, szolgai formát vévén föl, emberekhez hasonlóná lévén...”³⁵

Balassinál ez a fajta azonosítás hiány nélküli: a vitézi erény, melynek elnyerése céljából született e himnusz, az Isteni felmagasztalás részévé válik ilyen módon, amit Krisztus is megszerzett a megváltásban, mikor „az Isten is felmagasztalá őt”.³⁶ A megalázott-megdicsoült, vitézi erényeket önmagában hordozó és vitézi erényeket a benne hívőkre ruházó Krisztus teljes dicsőségében megjelenik, ahogy azt a páli levél tizenegyedik versében is olvashatjuk, abban, ahogy „minden nyelv [meg]vallja, hogy Jézus Krisztus Úr az Atya Isten dicsőségére.” A kilencedik strófában elhangzó „Ez széles világnak téged hadnagyomnak / örömmel kiáltsalak” már ennek a „minden nyelv vallja”-gesztus részének tekinthető, de erre felel még Balassi himnuszának nyolcadik strófájában remek retorikai érzékkel tett megismétlés is, mely pontosítja a nyitányban elhangzó „vigy, kérlek, vitézségre!” kérést, és kibontja azt.

Azt az elmét és bátorságot, amit az imént már felajánlott, Istentől, hadnagyától kéri, és önmagát már az Úr vitézének aposztrofálja, noha a mű latin jelmondatában az szerepel, hogy ezzel a himnusszal kíván *militari virtute*-ra szert tenni, vagyis a jót

³² ÖTVÖS – SZILASI – VADAI: i. m., 39.

³³ Uo., 40.

³⁴ Fil 2,2–11 verseiben olvasható őskeresztény himnusz.

³⁵ Fil 2,6–7.

³⁶ Fil 2,9.

megszerezni (*adeptio*). A kilencedik versszakban ehhez még a hála, felmagasztalás ígéretét is hozzáteszi, mely egy klasszikus bűnbánati-érvelési modellnél nem itt kapna helyet. Olyan érzés olvasni a himnusz egészét, mintha felborult volna a mű időrendje: úgy kéri a vitézséget, hogy azt már bírja, viszont mégis kéri Krisztustól, hiszen szüksége van rá, még nem az övé.

Jól láthatóvá válik, hogy ezzel a formával annak a klasszikus bűnbánati-modellnek a gyakorlati sorrendje is megfordul, mely Balassinál a Bornemisza Péter-féle hatáson alapul.³⁷ Mégis, nem ezt a bravúros retorikai fogást tartom legszembeütőbbnek a *Hymnus secundus* szövegjátékát vizsgálva, hanem a szöveg azon vonását, hogy mennyire a megélt, valóságos emberi magatartás tapasztalata a mozgatórugója retorikájának. Nem csak a katonák magatartásáról van szó, hanem a hétköznapi emberekéről is. Reformátusként Isten mindenható kegyelmébe kapaszkodva egyedüli érvünk Krisztus, ahogy Balassi egyedüli érve is. Bezárul a kör, Jézus, aki megtöri az időrendet azzal, hogy „minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, ami lett”,³⁸ és mégis később láttuk meg, mint az Atyát, akit nem láthatunk soha ebben az életben, azonban ígéretünk van arra, hogy egykor majd jelenlétében élhessünk.

A kálvinista Balassi

A 16. századi magyarság körében már nem volt immár ismeretlen az anyanyelvi Szentírásszöveg: prédikációkban, áhítatokban, tanításokban akkor is hallhatták, ha nem forgatták személyesen a Bibliát. A bibliai motívumok használata és értése, szimbolikájának alkalmazása tehát a reneszánsz-kori műveltségen túl a mindennapokba is begyűrűzött, hivatkozási alapnak számított. Balassi Bálint húsz „Istenhez való énekeit” ismerhetjük, ezek közül tíz a *Balassa-kódex* másolója szerint „más könyvben vannak”, kilenc pedig a kódexben kapott helyet. Ezek között találjuk a Szentháromság-hoz írt három himnuszt is, LXVI–LXVIII. számjelzéssel (melynek szándékoltóságáról irodalomtörténeti egyet nem értések vannak).³⁹

A *Hymnus secundus* kötetben elhelyezve az „Ennéhány Istenhez való énekek, kiket a psalmusokból is, magatúl is szerzett” másolói megjegyzést követően kapott helyet a *Balassa-kódex*ben. Ezen mondat nem csupán a műfajt jelöli ki, de a hagyományt is egyértelműen, ugyanis Balassi ezen szövege, ahogy a kor protestáns költészete is, egyértelműen ószövetségi hagyományokból táplálkozik, így annak szimbólumai, utalásrendszere, mitológiája is szervesen a Bibliába ágyazott. Ezek az ószövetségi vonatkozások nem csupán alakok szintjén jelennek meg, de igen erősen a zsoltáros szöveghagyományt idézik. Balassi istenes költészetéről elmondható, hogy kivétel nélkül könyörgések és imák, melyeket áthat az a személyes hangvétel, mely a bibliai zsoltárok sajátja. Balassi több zsoltárparafrázist is készített élete során (ezek közül öt

³⁷ Vö. GYŐRI L.: i. m., 86.; ÖTVÖS – SZILASI – VADAI: i. m., 42.; ECKHARDT: i. m., 198.

³⁸ Jn 1,3.

³⁹ Lásd HORVÁTH Iván Ballasiról írt fejezetét in TÓTH Tünde (szerk.): *Alkotói portrék a magyar irodalomból*, Budapest, ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézet, 1998.

maradt ránk), vannak olyan kutatók, akik feltételezik, hogy a *Zsoltárok könyvének* teljes „fordítását” el akarta végezni,⁴⁰ az azonban bizonyos, hogy a zsoltáros képhasznalat mindegyik istenes versében intenzív, nem csupán a zsoltár-átiratokban.

Rimay János is ekképpen láttatja a zsoltárfordító Balassi Bálintot, az alig két hónap különbséggel⁴¹ odaveszett Balassi-testvérek halálának második évfordulójára 1596-ban Vizsolyban kiadott versgyűjteményben.⁴² A reá emlékező, életének és halálának emléket állító gondosan összegyűjtött⁴³ művekben két igen részletesen kidolgozott leírást olvashatunk: az egyiket Balassi zászlajáról, mellyel utoljára vonult ki az ostrom során, a másikat pedig koporsójáról. Roppant élethű az a leírás, mellyel a magyar nyelvű gyászversgyűjtemény tanítvány-szerzője bemutatja az Esztergom alá „meghalni érkező” mesterét, különös gonddal leírva milyen volt az ő „fejér vörfölyes kamokából csináltatott zászlója, kin hárfájával Dávid király vagyon térdén telepedve, öszvefogott s felemelt két kezeivel írva.”⁴⁴ Vagyis anyagában kocka mintás tiszta fehér damaszt zászlajára festve a bűnbánó testtartásban Istennel személyes párbeszédet folytató zsoltáros király képét festette, mintegy kifejezve önmagát.

Izgalmas belemélyedni az ábrázolás összetettségébe, ugyanis a zászlóra festett alak térdelő testhelyzetben van ugyan, de nem a klasszikus keresztény hagyomány szerint imádkozó testtartásban. Azzal, hogy karjait egyszerre emeli fel, illetve kulcsolja össze, szépen egybeforrasztja az ábrázolást készítő a zsidó, a korai keresztény és a reformáció korabeli keresztény ima-hagyományt: az ószövetségi időkben felemelt kezekkel mondtak áldást,⁴⁵ az apostoli korban is így könyörögtek,⁴⁶ a reformáció idejében pedig már térdelve, összekulcsolt kezekkel.

A zászló szimbolikáját tovább vizsgálva az is kiderül, hogy nem Balassi hadi jelvénye kerül itt Rimay által leírásra – hiszen a 16. század törökellenes harcaiban a katonai zászlók merőben eltértek ettől, ugyanis fő funkciójuk az egyes alakulatok

⁴⁰ FERENCZI Zoltán (szerk.): *A magyar irodalom története 1900-ig*, Budapest, Atheneum Kiadó, 1913, 111.

⁴¹ Balassi Bálint május 30-án, pünkösdhétfőn halt meg – ECKHARDT Sándor (szerk.): *Balassi Bálint Összes Művei II.: prózai művek, egyéb iratok*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.; BARANYAI DECSI János: *Baranyai Decsi János Magyar históriája*, Ford. KULCSÁR Péter, Budapest, Európa – Helikon, 1982, 141.; Öccse, Ferenc július 17-én, más források szerint 22-én veszett oda a tatárral vívott harcban – SZEPSI LACZKÓ Máté: *Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzései*, Kolozsvár, Mikó Imre kiadása, *Erdélyi történelmi adatok. III.*, 1858.; ECKHARDT: *Balassi Bálint Összes Művei II.*, 150.

⁴² RIMAY János: *Epicéidum a Balassi fivére, Bálint és Ferenc halálára*, Hasonmás kiad. Szerk. ÁCS Pál, Budapest, Balassi Kiadó, 1994.

⁴³ ÁCS rámutat, hogy bár a versfűzér szerzője Rimay, a kiadás tudta nélkül történhetett és nem az ő elképzelései szerint lett összeállítva: a Mantskovit Bálint nyomdájában megjelent kiadvány megrendelője nagy valószínűséggel Rákóczi Zsigmond, a későbbi erdélyi fejedelem, lehetett. Vö. RIMAY: i. m., előszó.

⁴⁴ ÁCS Pál (szerk.): *Rimay János Írásai*, Budapest, Balassi Kiadó, 1992, 20.

⁴⁵ Neh 8,6: „És áldá Ezdrás az Urat, a nagy Istent, és felele rá az egész nép felemelt kezekkel: Ámen! Ámen! És meghajtván magukat, leborulának az Úr előtt arccal a földre.”

⁴⁶ 1Tim 2,8: „Akarom azért, hogy imádkozzanak a férfiak minden helyen, tiszta kezeket emelvén föl harag és versengés nélkül.”

megkülönböztetése volt, – hanem annak halotti lobogója.⁴⁷ Mindez nem csak azért egyedi eset, mert ha történeti leírásként tekintenénk a jelenetre, azt jelentené, hogy Balassi meghalni halotti zászlójával indulna, hanem azért is, mert a korabeli temetési zászlókon általában a megfeszített Krisztus volt megtalálható, az előtte térdeplő halottal.⁴⁸ Kőszeghy rámutat annak kérdésességére, hogy vajon Rimay mindezt látta-e személyesen, vagy csupán emlékéllítés gyanánt mossa így egybe ezt az ábrázolást a Balassiról való emlékezetben.⁴⁹

Ács Pál az *Epicédium*ról írott mélyenszántó tanulmányában ehhez a kérdéshez hozza fel igencsak figyelemre méltó megglátását, miszerint Rimay leírásában a tárgyaknak és a megénekelt térnek nem a történelmi hitelességét kell nézni, ugyanis „ez a hely nem az esztergomi tábor, nem is a Debrecen környéki csatatér, ahol a hősök meghaltak, hanem olyan terület, ahol a múlt és a jövő összeér, ahol a valóság és a képzelet egybeforr...”⁵⁰ Ilyen módon tehát a már halott, megdicsőült Balassitól köszön el úgy Rimay, mint élő vitéztől.

Tovább mennék ezen gondolat nyomán. Hiszen ez a terület nem csupán egy képzelet és valóság határán táncoló fiktív tér, hanem nagyon is valóságos és létező tér. Mert nem a múlt és a jövő ér össze énekében elsősorban, hanem ég és föld. Élő hitű, keresztény olvasatomban nincs, és nem lehet másképp. Mindezek figyelembevételére pedig a legelevenebb bizonyítékává lehet annak, hogy az ostromban sebesülést kapott, majd „az barbélyok gondviséletlenségek miá meg holt”⁵¹ Balassi a vers írásának jelenében, és így a mi jelenünkben is, nem pusztán egy elhalt portest: „Én vagyok a feltámadás és az élet: aki hisz én bennem, ha meghal is, él; És aki csak él és hisz én bennem, soha meg nem hal. Hiszed-e ezt?”⁵² – kérdezi Jézus a halott, és hamarosan általa feltámasztott Lázár sírjához igyekezve annak testvérét, Mártát. Mintha ezt kérdezné Rimay is tőlünk ábrázolásával, ezzel is tovább folytatva Balassi *christianizálását*. Még hozzá olyan módon, hogy nem költői eszközeivel fogalmazza meg annak krónikáját, hanem a régmúlt idők történelmi elemeiből és hitének valóságából építi énekét – megjegyzem, sok esetben azon dallamra, melyen Balassi művei megszólaltak:⁵³

„Régi vitéz király, Dávid méltán hadnagyom,
Mert ő életében részem sokképpen vagyok,
Számkivetettséggel, szántalan ínséggel
Illhetem hozzá nagyon.

⁴⁷ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: Balassi Bálint halála, in RIMAY, i. m., 79.

⁴⁸ SZABÓ Péter: *A végtisztesség. A főúri gyászszertartás mint látvány*, Budapest, Magvető, 1989, 76–81.

⁴⁹ KŐSZEGHY: i. m., 323–324.

⁵⁰ ÁCS Pál: „Egy út készítettik”, Balassi Bálint apoteózisa Rimay János *Epicédiumában*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CIX. évfolyam, 2005/2–3, 208.

⁵¹ ECKHARDT: *Balassi Bálint Összes Művei*, 150.

⁵² Jn 11,25–26.

⁵³ Az idézett vers a *Bocsásd meg Úr Isten, ifjúságomnak vétékét* kezdetű vers dallamára, a gyászversgyűjtemény *Hadvezérlő Pallás* kezdetű énekének nótajelzése pedig az általam elemzett *Hymnus secundus* maga.

Övéle emelvén ég felé fel kezemet,
Zsoltárát éneklek, hogy bocsásd meg vétkeket;
Áldj is jó voltodból, végy ki sok gondomból,
Rémíts ellenségemet.”⁵⁴

Dávidi és egyszersmind krisztusi vonásokkal ruházza fel ezzel Rímay az elhunytat, az analógia pedig tagadhatatlan. Balassinak valóban „sokféleképpen vagy” osztályrésze az Isten szíve szerinti király sorsában, és joggal mondathatja ki vele Rímay, hogy „illhetem hozzá [Dávidhoz] nagyon”: zaklatott bűnös életmódjával, kiválasztottság-tudatával, a bűnösök elleni harcban végzett elszántságával, valamint azzal is, hogy népe körében ő nevezhető az első lírai költőnek. Ezzel a gesztussal pedig bevégzi a vitéz hitvallásának élénk tárását, mely szerint Balassi nem más, mint Krisztus katonája, maga a magyar Dávid. Tehát Balassi önmagáról írott, kortársai, vagy az utána következők vissza- és ráemlékezéseit vizsgálva kirajzolódik előttünk, hogy a róla alkotott képünk krisztusi voltának legőszintébb megnyilvánulásai nem abból fakadnak, kik miképpen próbálták őt láttatni az elmúlt korokban – legyenek azok teológusok, vagy irodalomtörténészek, történészek, – sokkal inkább abból, miképpen tekintett ő magára az Úr szemszögéből.

Balassi az Ószövetségben átívelően sorolja magát és korának katonáit Isten hős harcosai közé, olyan harcosok közé, mint Gedeon, Sámson vagy maga Dávid király a *Hymnus secundus*-ban. Mindannyian Krisztustól kapják a vitézséget, ez hozza létre a közösséget egymással, velünk és velük. Seregükben „[k]irályi zászlók lobognak”, és nem pusztán a Rímay által megénekelt Dávidot ábrázoló királyi lobogó: Krisztus-képű hadi jelvény ez, hiszen korokon átívelően is a bűnök miatt megcsorbult istenképűség helyreállítását hirdeti a Balassi által megénekelt katonai morál. Jézus nevét hirdetni, azért bátorsággal kiállni,⁵⁵ – ez az Isten hatalmának, uralmának kiterjesztésének egyetlen módja. Nem a magunk ideig való hatalmaskodása, hanem Isten örökkévaló hatalmáé. Az erős protestáns alapokkal rendelkező Balassinál, ahogy nálunk, kései hitvalló társainál is a megváltó kegyelem miatt lehetséges mindez egyedül. Így ér össze a csapongó, lázas élet, az Isten országával – egyedül Krisztus kegyelméből.⁵⁶ *Sola Gratia*.

Érdekesnek tartom, hogy rövid kitekintést végezzen Balassi felekezeti hovatartozásának megítéléséről és annak emlékezetéről, – és nem feltétlenül pusztán a lutheránus-jezsuita horizonton. Ahogyan azt már említettem, tanítómestere, Bornemiza Péter evangélikus meggyőződésében megingathatatlannak bizonyuló alakja volt

⁵⁴ *Bocsásd Szent Lelkedet égből, Úr Isten* kezdetű vers, melynek versfőiben „BALASSIOS FRATRES RIMAI DECORAT”, vagyis „a Balassi fivérek felékesítette Rímay” olvasható. Vö. RÍMAY: i. m., 23.

⁵⁵ Fil 2, 10: „Hogy a Jézus nevére minden térd meghajoljon, mennyieiké, földieké és föld alatt valóké.”

⁵⁶ Mt 21, 31–32: „Monda nékik Jézus: Bizony mondom néktek: A vámszedők és a parázna nők megelőznek titeket az Isten országában. Mert eljött hozzátok János, az igazság útján, és nem hittetek néki, a vámszedők és a parázna nők pedig hittek néki; ti pedig, a kik ezt láttátok, azután sem tértetek meg, hogy hittetek volna néki.”

az, aki a hitbéli-tudásbéli nevelésének alapvetéseit megadta Balassinak. A Balassiak azonban nem tekinthetők olyan módon kizárólagosan lutheránusnak, ahogyan ma az evangélikusokat tekintenénk, ahogyan ebben a korban sem beszélhetünk teológiaiag letisztult lutheránusokról, sokkal inkább a lutheri tanokról megelevenített hívőkről. És ezt sem konstans, élethosszig tartó módon.

Szentmártoni Szabó Géza a római Hungarológiai Kongresszuson tartott előadásában egyenesen úgy vélte, hogy az 1570-es évekre a Balassi család a helvét irányú reformáció tanait követte immáron.⁵⁷ Mindezt többek között a Balassi ifjúkorában Bornemisza felügyelete alatt fordított *Füves könyvecskének* Krakóban kiadott változatának stílusbeli és teológiai nyelvhasználatbeli különbségeire alapozza,⁵⁸ melyben az úrvacsoráról német nyelven megfogalmazottakat hangolta fordításában át hol a zwingliánus hol nyomokban ortodox kálvinista úrvacsora-felfogás szellemében. A család Méliusz Juhász Péterhez fűződő viszonya miatt ezen kriptokálvinista-kálvinista hatás is feltételezhető Balassi fordításában, azonban⁵⁹ dogmatikailag egyértelműen meghatározni protestáns meggyőződésének minőségét nagy hiba volna, már a pusztasándékot tekintve is. Egyrészt a rendelkezésünkre álló kevés bizonyíték miatt, másrészt a reformáció ezen korának sajátosságai miatt. Annyi bizonyos tehát, hogy teológus-tanítójától hite lutheri alapokat kapott, majd a kálvinista, zwingliánus eszmék termékenyítették meg nem csak költészetét, de személyes hitét is.

Rimay szerint a svájci teológus Théodore de Bèze (1519–1605) zsoltárénekverseiből fordította halálos ágyán annak 51. zsoltárról írott parafrázisát, mely kezdősora után a *Végtelen irgalmú* címet kapta. „Ezt a psalmust az Béza verseiből ő maga fordította ki csak halála előtt való betegségébe.” – vallja Rimay a *Balassi-epicédium* egyik jegyzetében.⁶⁰ A bűnbánati zsoltár – nem meglepően, – Dávid zsoltára. Azokból az időkbel, „mikor ő hozzá ment Nátán, a próféta, minekutána Bethsabéval vétkezett.”⁶¹ Balassi Bálint lenyűgöző módon szövi egybe a zsoltáros állapotát az ő saját testi és lelki valóságának állapotával, méghozzá olyan módon, hogy megmarad egy szinte szigorúan fordításként vett parafrázisnál. Ahogyan azt Rimay tudósításából tudhatjuk, Balassi ekkor „nagy sebbel sérelmes”, azonban énekében ezt a kifejezést lelkére alkalmazza, ahogy az elfertőződött eleven seb képeit is bűneiben gyöttrődő lelkiállapotára. A kegyelem az, ami mind Dávidnál, mind Balassinál tovább lendít a pusztas bűnbánaton, hiszen, ahogy a negyedik strófában is vallja: „Ha érdemem szerint réám eresztesz kint, veszek, s jaj, hová legyek?”

Egy másik tanú, Balassi gyónatatópapja, a jezsuita Dobokay Sándor feljegyzése szerint a Római levélből kölcsönzött szavakkal búcsúzott a világtól a haldokló végvári

⁵⁷ Kőszeghy idézi őt kötetében – Vö. KŐSZEGHY: i. m., 420.

⁵⁸ Lásd erről bővebben SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza – SZELESTEI NAGY László: Töredékek Csáktornyai János műhelyéből (Debrecen, 1593.), *Magyar Könyvszemle*, XCVI. évfolyam, 1980/3, 301–308.

⁵⁹ Vö. MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter: *A keresztyének nyomorúságokban való vigasztalásoknak és könyörgéseknek igaz módja* című könyvének előszavával, in RMNy I., 183.

⁶⁰ Lásd RIMAY: i. m., 31.

⁶¹ Zsolt 51,2.

katona: „Christus mortuus est pro me, et ego diffidam? Tuus miles fui, Domine, tua castra sequutus sum. Krisztus (úgymond) megholt énérettem, és én hogy kételkedjem? Te katonád voltam, Uram, és az Te seregedben jártam.”⁶² Ahogy Kőszeghy rámutat,⁶³ ezen gondolatmenet leginkább a *Vulgata* Római levelének 5. részének 8. versében megfogalmazottakkal rokonítható: „Az Isten pedig a mi hozzánk való szerelmét abban mutatta meg, hogy mikor még bűnösök voltunk, Krisztus éretünk meghalt.” Ugyanakkor arra is rámutat, hogy a „Tuus miles fui” erősen, ráadásul többszörösen jezsuita kötődésű. Egyfelől Loyolai Szent Ignác jelmondatához,⁶⁴ másrészt a *miles Christi* jezsuita önmegnevezéshez köthető. Ez is, ahogyan a protestáns emlékében megőrzött Rimay „festette” Balassi-kép, csak tovább fokozza a költő *christianizálódását*.

Noha indirekt módon, de egy igencsak ellenséges hang is bizonyítja Balassi hitvalló életét. Fejtegetésem nem volna teljes értékű azonban, ha ezek mellett a hazai tanúk mellett ne szólaltatnám meg a német Nikolaus Gabelmann,⁶⁵ I. Rudolf megbízott hadtörténetírójának „pártatlan” kommentárját is. Nem olyan értelemben pártatlannak vett, hogy szempontját objektívnak gondolhatnánk, azonban sokat elárul az, ahogyan ez az idegen Balassit megnevezi. Szándékában ugyanis nincs ott a magyar irodalomtörténetet alakító és feljegyző kortársak hangja, hanem egy olyan külső szemlélő, zsoldoskatona hangja, aki nem az említett kortársaknál jobban, de azok idealizáló szándékától mentesen látta, láttatta Balassit – mondhatni, már-már ellenséges szándékkal. „Perierunt Valentinus Balassi homo Ungarus sed impius.” – jegyezte fel június 3-i dátummal, vagyis – „Meghalt Balassi Bálint, magyar, de istentelen.”⁶⁶ Az az Edmund Campion, akinek *Tíz okok* című művét a jezsuita emlékezet szerint Balassi utolsó éveiben magyarította, a protestánsokat nevezte *impius*-nak, vagyis istentelennek. Ilyen értelemben tehát, a magyarországi hitvitákban is résztvevő Gabelmann vádolhatta *impius*-sággal a halott Balassit.

Láthatjuk, hogy amennyire életében, úgy halálában és az azt követő róla szóló emlékezetben is legalább annyira sokféle módon lett megmértetve Balassi Bálint. Megmértetett, de könnyűnek semmiféleképpen nem találhatott. Azt pedig mindezek ismeretében bátran vallom, hogy az a Balassi, aki a Szentháromsághoz írt himnuszában önmagát vitézként definiálva Krisztust is, mint vitézlő katonát szólítja meg, hogy Őt, harcostársát „ez széles világnak” hadnagyának örömmel kiálthassa, „most

⁶² GROSZ Artúr: Balassi Bálint utolsó napjai, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXII. évfolyam, 1958/4, 525–526.

⁶³ Lásd KŐSZEGHY: i.m., 334., 3. lábjegyzetben.

⁶⁴ „Totos Tuus ego sum”, vagyis „Teljességgel Tied vagyok”.

⁶⁵ Nikolaus Gabelmann, pedagógus, hadtörténetíró, aki jelen volt a törökök ellen vívott háború több ütközeténél. Két évvel Balassi után, 1596-ban esett el a mezőkeresztesi csatában.

⁶⁶ TAKÁTS Sándor: *Régi idők, régi emberek*, Budapest, Atheneum Kiadó, 1922, 159. Érdekes megfigyelni, hogy 1922-ben Takáts magyarbarát németként hivatkozik „Gabelmann mesterre”, aki „a magyar nemzetnek leghűbb és legigazibb barátja volt”. Interpretációjában az *impius* Balassi felett, mint pogány felett tett ítélet. Kőszeghy ezt másként értelmezi, szerinte a katolikusból protestánssá lett Balassit veti meg ezzel az elfogultságoktól nem mentes krónikás. Vö. KŐSZEGHY: i. m., 335.

él az Úr Istenben és az ő szent fiába, a Jézus Kristusban, kitül szemtől-szembe hall és tanul immár véghetetlen örvendetes jókat.”⁶⁷

Írásom címében felvetett „vitézek vallása” kifejezés tehát nem csupán hangzatos szóösszetétel, vagy egy patinás, ám mára rég megkopott, „levitézlett” elgondolás egy rég letűnt korból, hanem vallomás: egy ma is ható, korunkban is jelenlévő megtapasztalásról tett hitvallás. A velünk harcoló, mellettünk álló Krisztustól bátran kérhetünk segítséget és bűnbocsánatot, hiszen hozzánk hasonló formában élt itt a földön és van velünk mindennapjainkban, – ahogy Balassi is megjelenítette a *Hymnus secundus* strófaiban, – erről mindannyiunknak tapasztalata lehet Istennel személyes kapcsolatban élő gyermekeként. Mindennapos tapasztalat és feladat, harc is egyszerre.

Abstract

Soldiers’ Creed – The Calvinist Reception of Bálint Balassi in Light of *Hymnus Secundus*

Bálint Balassi personifies Jesus Christ as a soldier of a border fortress in his sacred poem *Hymnus Secundus* which is unique in both Hungarian and world literature of the 16th century. Not only does Balassi’s Christianisation happen in his sacred song but that of the reader’s as well as his hymn drives the mechanism of the reading of the Holy Scripture, though it is not a sermon. The image of continuous absolution appears in Balassi’s ethics that can also be seen in the logic of the poem’s divided time structure: the *militari virtute* along with grace can only be understood in this continuity. The study also deals with attempts of placing Balassi in both the Catholic and Calvinist traditions, and, by examining the inner world of the text, the poem’s relation to Reformation ideas is also presented. I find it possible to place Balassi in the Calvinist canon since concepts connected to the Reformation are powerfully present in his work: both in the rhetoric and theology of the text.

⁶⁷ Balassa Jánosné Sulyok Annáról, Balassi Bálint édesanyjáról írta ezt Bornemisza Péter posztilla-gyűjteményének első kötetében (1573. október 1. Sempte).

1932. Magyarország, Szenna. Református lelkész és családja egy ünnepnap délutánján.
(Forrás: Fortepan, képszám: 85052.)

)

„Én kész vagyok, vagy élök, vagy halok,
tanítani, prédikálni az Evangéliomot...”

*Melius*¹

Oláh Róbert

MELIUS JUHÁSZ PÉTER IGEHIRDETÉSE*

A magyarországi helvét irányú reformáció kiemelkedő alakjai közé tartozott Melius Juhász Péter (1536–1572). Vitakészségének és politikai érzékének köszönhetjük, hogy a Tiszántúl megmaradt „kálvinistának”, s nem követte a reformáció radikális irányzatainak valamelyikét. Az 1558-tól Debrecenben szolgáló lelkész a városi nyomda alapítása után (1561) tudatosan alkalmazta Huszár Gál műhelyét az egyházépítés hatékony eszközeként.² Rövid élete során számos műfajban alkotott: prédikációskötetei mellett bibliai könyveket fordított magyarrá. Számos vitairat szerzője volt, írt katekizmusokat és imakönyvet, szerkesztett hitvallási iratokat és énekeskönyvet. Ezúttal a prédikációit vesszük vizsgálat alá, amelyekből a szerző stílusának, teológiai felfogásának, prófétai jellemének szemléltetésére gyakran idézünk.

A következetlenül jelzett mássalhangzókat (szar = sár, azzufa = aszúfa, parast = paraszt, aszon = asszony) és magánhangzókat (pl.: föt etket = fött étket, lábát = lábát) értelem szerint javítottuk, az ékezeteket pótoltuk. A nyomdahibákat (pl.: nieluetek = nyelveket, irással = írással, ertüuk = értünk) jelzés nélkül javítottuk. A rövidítéseket jelöletlenül oldottuk fel, a mellékjeles betűket a szó alakját megtartva írtuk át. Meghagytuk az egyes szavak jellegzetes alakját (pl.: Sátántúl, kécncset, förtöződött, szűnek). A szövegek értelmezéshez szükséges kiegészítéseket szögletes zárójelben pótoltuk (de nints irasba = de nincs [az] Írásban). A központosítást jelzés nélkül javítottuk, az el-

¹ MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, E¹r.

² BENDA Kálmán – IRINYI Károly: *A négy száz éves debreceni nyomda, 1561–1961*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961, 19–24.

*A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István ösztöndíjasa.

hagyott szövegrészeket jeleztük ([...]). A maitól eltérő jelentésű szavak magyarázatát a lábjegyzetben adtuk meg.³

Homiletikai és retorikai elvek

Debrecen reformátorának nem maradt ránk homiletikai tárgyú műve, azonban elveire következtetni engednek a nyomtatott beszédei. Összesen 168 prédikáció⁴ maradt ránk Meliustól a közel ezer oldalt kitevő öt kötetében, amelyek egy kivétellel negyedrét alakban jelentek meg:

1. *A Szent Pal apostal levelenec, melyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarazattya*, Debrecen, Huszár Gál, 1561 (RMNy 171).
2. *A Christus közbe iarasarol valo predicacioc*, Debrecen, Huszár Gál, 1561 (RMNy 169).
3. *Magiar praedikatioc, kit postillanac neveznec, a prophetac es apostoloc irassabol, a regi doctoroknac, Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, S. Ambrus, S. Hieronymus, S. Agoston es a mastani bölcz doctoroc magiarazassoc szerint*, Debrecen, Török Mihály, 1563 (RMNy 194).
4. *Valogatot praedikatioc a prophetac es apostoloc irassabol mind egész esztendő által valo fő innepekre es minden felé szükséges dolgokrol es artikulusokrol a regi es mastani doctoroknac magyarazasoc szerint*, Debrecen, Török Mihály, 1563 (RMNy 196).
5. *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec igaz es iras szerint valo magyarazasa prédikatioc szerint*, Várad, Hoffhalter Rafael, 1568 (RMNy 259).

Korábban többen felfigyeltek rá, hogy Melius prédikációi műfaji szempontból nem egységesek. Révész Imre szerint a Kolosséiakhoz írt levél magyarázatos beszédeit „prédikációnak nevezni csak egy bizonyos tágabb, inkább középkori róm. katolikus, mintsem reformátori értelemben lehet, mert nem textuson alapulnak, hanem [...] dogmatikai tételeket fejtegetnek, illetve vitatnak”.⁵ *A Christus közbe iarasarol valo predicacioc* Ravasz László szerint „fordított biblíamagyarázatok, amennyiben alapigéi nincsenek, csak tételei s e tételek fejtegetései végződnek, mintegy végső bizonyásá-

³ A szómagyarázatokra lásd CZUCZOR Gergely – FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, 1–6. kötet, Pest, Emich Gusztáv Akadémiai Nyomdásznál, 1862–1874.; SZABÓ T. Attila (szerk.): *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, 1–14 kötet, Bukarest–Kolozsvár, Kriterion–EME, 1975–2014.

⁴ Nem számoltuk közéjük az egyetlen csonka példányban ránk maradt tagolatlan *A Szent Pal apostal levelenec, melyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarazattya* című kötet anyagát, amely terjedelme miatt nem egy prédikációnak íródhatott. Valamint a csak két levélnyi töredékből ismert *A Szent János evangéliumának prédikáció szerint való magyarázatát* sem – RMNy 170.

⁵ Révész Imre: *Méliusz igehirdetéséről*, Debrecen, Alföldi Nyomda, 2011, 7–8.; lásd még ZOVÁNYI Jenő: *Méliusz Péter mint exegeta*, in Uő.: *Tanulmányok a magyar protestáns egyház és irodalom történetéből*, Sárospatak, Református Kollégium, 1887, 6.

got nyerve azzal, a biblia különböző textusaiban.”⁶ Ugyanezeket Nagy Kálozi Balázs „textus nélküli dogmatikai értekezés”-nek minősítette,⁷ Oláh Szabolcs szerint a kötet egésze krisztológiai loci communesnek tekinthető.⁸ A *Valogatot praedikatioc* lapjain az egyházi évkör jeles ünnepeire (textus alapján) kidolgozott beszédek várának, helyettük Melius „sajátos igehirdetői modorában, kevés alkalmosszerűséggel” megírt szövegeket kapunk.⁹ A *Magiar praedikatioc* címlapján ígért perikópa szerinti postillák helyett a Kálvin által is előszeretettel követett „lectio continua” szerinti bibliamagyarázatos beszédek adott közre a szerző.¹⁰

Az következne mindebből, hogy Melius, a korban elérhető legkiválóbb képzésben részesült teológus ne lett volna tisztában a műfaji keretekkel? Aligha, ez a jelenség ugyanis nem kizárólag Meliusra volt jellemző. A műfajok között szabadon mozgó szerzők nem a formát, hanem a tartalmat, az elérni kívánt célt részesítették előnyben: Isten igéjének prédikálását, az Anyaszentegyház építését.

Sokat elárul a prédikációkról, ha megvizsgáljuk azok szerkezeti felépítését:

RMNy 171	RMNy 169	RMNy 194	RMNy 196	RMNy 259
A Kolosséiakhoz írt levél folyamatos magyarázata (csak a 4 vers jelzése töri meg a szöveg folyamát).	7 textus nélküli (dogmatikai) értekezés Krisztus közbenjárásáról (egy-két kérdésre adott válasz).	A rómaiakhoz írt levél folyamatos magyarázata 76 prédikációban. Szerkezete: I. textus II. a textus summája III. folyamatos bibliamagyarázat.	27 ünnepi prédikáció. ¹¹ Szerkezete: I. textus II. a textus summája III. folyamatos bibliamagyarázat.	A Jelenések könyvének magyarázata 58 prédikációban. Szerkezete: I. textus II. a textus summája III. folyamatos bibliamagyarázat.

⁶ RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete, (Homiletika)*, Pápa, Magyar Református Egyház, *Református Egyházi Könyvtár*, 11, 1915, 186.

⁷ NAGY KÁLOZI Balázs: Méliusz igehirdetéseiből, in BARTHA Tibor (szerk.): *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, *Studia et Acta Ecclesiastica*, 3, 1973, 357. A továbbiakban: *Studia et Acta Ecclesiastica*, 3.

⁸ OLÁH Szabolcs: Megkülönböztetés és kommunikáció, Melius Péter prédikációfüzére a Krisztus közbenjárásáról (1561), in KUN András – SZESZÁK Ferencné (szerk.): *Könyv és Könyvtár, A Debreceni Egyetem egyetemi és nemzeti könyvtárának évkönyve, XXII–XXIII. kötet, 2000–2001*, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, 2001, 33.

⁹ Lásd NAGY KÁLOZI: Méliusz igehirdetéseiből, 357.

¹⁰ Uo., 357.

¹¹ Összesen: 7 adventi és karácsonyi, 2 kiskarácsonyi, 4 vízkereszt, 2 böjti, 3 nagypénteki, 5 húsvéti, 1 áldozócsütörtöki, 2 pünködsi, 1 szentháromságvasárnapi prédikáció. Lásd NAGY KÁLOZI: Méliusz igehirdetéseiből, 357.

Vagyis Melius minimális szövegtagolás mellett leginkább folyamatos bibliamagyarázatokat adott közre, többnyire a kommentált rész szavait, szókapcsolatait, félmondatait magyarázva. Az első prédikációskötetében a „lectio continua” évezredes bevett gyakorlatával szembeállította a postillázást:

„látom, hogy az Anyaszentegyházban való hű Tanítók régtől fogva ezt mívelték, és nem csonkán-bonkán magyarázták az Apostaloknak, prófétáknak avagy Evangélistáknak könyvöket, mint az álnok pápa a postillában rendelkezte, hanem eleitől fogva elkezdvén mindvégig magyarázták az Istennek népe előtt”¹²

A Jelenések könyvéhez írt egyik prédikációjában, a 10. fejezetet magyarázva (a könyvet felfaló János apostol mintájára) a szolgatársait is a folyamatos és alapos igemagyarázat végzésére buzdította:

„Mint amely étket szeretsz, mohón eszed, ugyan faldoklod. Így a Szentírást mohón kell enni, be kell nyelni. [...] nem kell csak nyálanzni: mint az ételt nem csak kívül nyálanod, hanem ugyan megrágod, megeszed, elnyeled. Így a Szentírást megrágd, ugyan a székét és derekát hasogasd, ne csússz el a hátán, hanem minden ígét meghányj-ve, jól megérts, megmagyarázz. Elhagyd ama postillázást, ama főtt étket, megszokott konczokat. [...] Mint a pápa papjai, csak meséztek, csak a breviárt rágták: így ti is csak a postillát gyötritek, a próféták és apostolok írását nem magyarázzátok”.¹³

Az 1567. évi debreceni zsinaton elfogadott, jórészt Melius szerkesztette *Articuli maiores* XLII. cikkely kimondja, hogy a lelkészek „a tudomány egész anyagát adják elő, s nem csak a posztillákat és kurtitványokat tartás és prédikálják”, a textust követően foglalják össze annak tartalmát, majd folyamatosan magyarázzák a szöveget a hasznos tanulságok levonásával.¹⁴ A X. cikkely azt is előírta, hogy a „ne csak a postillákban foglalt úrnapi evangéliomokat és leveleket folytassák”, hanem a hitben éretteknak „a próféták és az apostolok (többi) írásait is előadják.” A Szentírást „a szöveg rendjével, a vonások, pontok és versek sorrendi szerint” magyarázzák „és midőn a szöveget felvették, adják elő a beszédnek summáját, azután rendben magyarázzák meg a szöveget és nyújtsanak a népnek a szövegből hasznos tanúságokat.”¹⁵ Ez volt

¹² MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek írt, predicacio szerent valo magyarázattya*, A³r.

¹³ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa prédikatioc szerint*, Mm¹v. „székét” = szikét, pl. a tojás belsejét, meséztek = miséztek (szójáték), breviár = breviárium, a római katolikus egyház hivatalos imádsága.

¹⁴ KISS ÁRON (ford., szerk.): *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, Magyarországi Protestánsok, *A Magyarországi Protestánsok Kiadványai*, XIX. – *Protestáns Theologiai Könyvtár*, XV., 1881, 583.

¹⁵ KISS: i. m., 571.

az igehirdető Melius ideálja. A 17. század első felének termését vizsgáló Heltai János a „lectio continuán” alapuló prédikációt „tipikusan református és a hazai anyagban tipikusan magyar nyelvű”¹⁶ műfajként határozta meg, s ebben talán volt némi szerepe a debreceni prédikátornak is.

A *Valogatot praedikatio*c lapjain a karácsonyi prédikációk ugyanakkor a perikóparend követésére utalnak, a Krisztus eljövételét megjövendölő ószövetségi, vagy a születéséről szóló újszövetségi részek alapján prédikált.¹⁷ Szabad textusválasztáson alapuló alkalmi prédikáció nem maradt ránk Meliustól. Ezek a korban néhány kivételtől eltekintve (mint például a bekecsi templomszentelő kötet)¹⁸ a legtöbbször halotti prédikációk voltak, amelyeket helvét példa alapján Melius is tiltott Debrecenben. A tilalomnak (a puritán prédikátorok hasonló ellenérzésével együtt) századokra meghatározó szerepe lehetett a város életében.¹⁹

A Melius prédikációit vizsgáló Ravasz László szerint „homiletikai műformát alig találni beszédeiben”.²⁰ Nagyban különbözik azok felépítése nem csak a mai, hanem a kortárs protestáns prédikátorok között népszerű marburgi Andreas Hyperius (1511–1564) elméleti munkájában javasolt felosztástól („lectio Sacrae Scripturae, invocatio, exordium, propositio seu divisio, confirmatio, confutatio, conclusio”).²¹ Meliusnál megtaláljuk a prédikáció alapjául szolgáló igeszakasz felolvasását, de elmarad az exordium (bevezetés), az invocatio (ima Isten jelenléteért), a divisio (ágaztatás, a téma felosztása részekre). Nem kap külön elhatárolható részt a confirmatio (bizonyítás), a confutatio (cáfolat) és többnyire a conclusio (összefoglalás) sem.²² Melius felosztása eltért az egy-két generációval későbbi magyarországi református igehirdetők precízen strukturált szövegeitől is.²³ Alvinczinál hangsúlyos szerepe volt például az exordium-

¹⁶ HELTAI JÁNOS: *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában, 1601–1655*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, *Res Libraria*, 2, 2008, 57–60.

¹⁷ A prédikációk textusai: 1Móz 3,1–13, 1Móz 3,14–21, 1Móz 49,8–12, Ézs 7,3–16, Ézs 9,2–7, Luk 2,1–20.

¹⁸ RMNy 1334.

¹⁹ Lásd SÖRÖS Béla: *A magyar liturgia története, I, A keresztyénség behozatalától a XVI. század végéig*, Budapest, Horvánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, 1904, 294–295.; Idézi: KECSKEMÉTI GÁBOR: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet, a magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Budapest, Universitas, *Historia Litteraria*, 5, 1998, 141. A temetés templomi hirdetéssel, énekszóval és imával történt. A 16–18. századi Debrecenből kevés nyomtatott halotti prédikáció maradt ránk, ez az arány az erdélyi forrásokkal összehasonlítva szembetűnő igazán. Kivételt jelentenek ez alól az elhunyt városi bírák felett elhangzott beszédek. Lásd OLÁH Róbert, *Debrecen „oszlopai”, a főbírókat búcsúztató halotti beszédek tanulságai* (megjelenés alatt).

²⁰ RAVASZ: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete*, 186.

²¹ KECSKEMÉTI GÁBOR: A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 107. évfolyam, 2003/4–5, 367–372.

²² Az összefoglalás alkalmazására lásd a Kolossébelihez írt levélhez készült harmadik prédikációt. Melius felütése: „Mit tanulsz itt? Sokat, Mit?”, majd 4 pontban összefoglalja a tanítás lényegét. Lásd MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, melyet a colossabelieknek írt, predicacio szerent valo magyarázattya*, S³v–S⁴r.

²³ Lásd pl. Alvinczi Péter, Margitai Láni Péter, Keresszegi Herman István, Milotai Nyilas István, Geleji Katona István prédikációit.

nak (nála: „Elöljáró szó”), amelyben gyakran klasszikus auktoroktól vagy históriákból származó történetek vezették be a prédikációt a hallgatóság figyelmének felkeltésére. Meliusnál ez elképzelhetetlen. Geleji Katona püspök a *Praeconium evangelicum* lapjain közölt 212 prédikáció mindegyikét ugyanazon héttagú séma szerint építette fel (exordium, argumentum, propositio, explicatio propositionis, usus, conclusio), amelytől látványosan eltérnek a debreceni lelkész beszédei.²⁴

Melius gyakran skolasztikus alapossággal, tucatnyi pontba szedve közölte a mondanóját, főként a hittani szempontból kulcsfontosságú részeknél,²⁵ de előre nem adta meg a tárgyalni kívánt téma felosztását. A prédikációiban ritkán találunk tanulságot összefoglaló részeket, vagy akár csak megjegyzéseket, nem dolgozott ki elkülönítve tárgyalható épületes hasznokat (usus) sem. Az applikációt ugyanakkor nem hagyta el, a beszéd végére helyezett ususokat felszabadítva folyamatosan intette hallgatóságát,²⁶ tanította a református hitelveket²⁷ és fáradhatatlanul cáfolta ellenfeleit²⁸ a bibliai lociok magyarázata közben. Praktikus okokból ott vonta le a tanulságot, ahol keletkezett, az alkalmaztatás a lehető legszorosabban tapadt a textushoz. Révész Imre szerint „ez az igazi reformátori, különösképpen református igehirdetés”, a perikópa-rendszert elvető (ugyanakkor postillákat kiadó) Meliusnak pedig „az igehirdetésről, annak formájáról és rendszeréről [...] teljesen ugyanaz volt a véleménye, mint Kálvinnak”. Révész arra is figyelmeztetett, hogy közvetlen kapcsolat vagy mintahasználat ebben a tekintetben nem mutatható ki a genfi és a debreceni reformátorok között.²⁹

A rabbinikusoktól örökölt évezredes múltra visszatekintő igemagyarázati módszer nyomán Melius gyakran idézte a Szentírás eredeti héber és görög szövegét, az önmagát magyarázó Biblia exegetikai elve mentén kötve össze az Ó- és az Újszövetség locusait.³⁰ Dán Róbert amellettt érvelt, hogy Melius hébertudása kiváló, a kortársak

²⁴ RAVASZ László: A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században, *Theológiai Szaklap*, 11. évfolyam, 1913/3–4, 275–276.

²⁵ Lásd pl. a Krisztus feltámadásáról írt második prédikációt – MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, 257–261.

²⁶ „Ördög rabja az, aki a romolhatatlan Isten tisztességet elcseréli, megveti a romlandóért”. MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, F³r.; „Az ember törvényét, ha nem tudod, s vétesz ellene, megmentetel. De az Isten törvénye ellen való vétek [következményétől] meg nem mentenek. Mert minden ember tudja azt természet szerint”. MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, I¹r.

²⁷ „Hát tanuld meg, Isten frigye, szava, kötése, ígérete, hite, pecsét levele, Krisztus érdeme ellen volna, ha a választott híveket, kiket magához kötött fiában örök szerelmével, ha őket nem idvőzitené”. MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, M²r. „hite” = esküje.

²⁸ „Nem igaz hát a Stancarus tudománya. Az mi üdvösségünk fundamentoma a feltámadásban, feltámasztásában, lelkünknek a bűnből, testünknek a porból, a mi megújításunkba, újjászületésünkben, szentölésünkben, a Szentlélek által függ”. MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, C¹r. Stancarus = Francesco Stancaro (1501–1574). Az antitrinitárius meggyőződésű orvos Erdélyben is hirdette tanait, Melius gyakran vitázott vele a munkáiban.

²⁹ RÉVÉSZ: *Méliusz igehirdetéséről*, 9–11.

³⁰ BARTHA Tibor, ifj.: A XVI. századi református magyar igehirdetés, in *Studia et Acta Ecclesiastica*, 3, 557–558. A héber és görög szavakat a városi nyomda más betűkészlet híján mindig latin betűkkel szedte.

közül kiemelkedő volt.³¹ Kustár Zoltán Melius Jób könyve-fordítását vizsgálva mutatót rá, hogy a héber nyelvi ismeretei messze nem voltak tökéletesek.³²

Kathona Géza Melius teológiája „legpregnansabb vonása”-nak a „rögzítő tendencia”-t jelölte meg. A prédikációkban jelen lévő dogmatikai elemek túlsúlyát a kor teológiai sajátossága mellett Debrecen város lelki válságával magyarázhatjuk. Az 1560-as 1570-es években a városban felbukkanó „szektások” (Arany Tamás, Tót Miklós, Somogyi Máté) és az Erdélyben megerősödő, majd rövid időre a fejedelmet is maguk mellé állító antitrinitáriusok (Dávid Ferenc, Giorgio Blandrata), valamint Karácsony György parasztproféta mozgalmá³³ arra ösztönözte Meliust, hogy a hitvitázó irtatok kiadása mellett a szószékről is a református hit alapvető elemeit tanítsa és védelmezze. Szívesen magyarázta a predestináció, a hit általi megigazulás, az úrvacsora, a szentháromságtan és a krisztológia részletkérdéseit. Zoványi Jenő szerint gyakran erőltetett értelemcsavarással tanított, különösen ott, ahol a Messiasra vonatkoztatta az igehelyeket.³⁴

Kathona Géza szerint a skolasztikus módszer, a „lélektelen formalizmus és módszeres dialektikázás” már a saját korában sem tette olvasmányossá Melius műveit.³⁵ Révész Imre szerint a Kolosséiakhoz írt levélről szóló kötetét még „szemléletes, eleven, ízes, erőtől, színektől duzzadó, élőbeszédhez hasonló” stílus jellemzi, a későbbiekben már a „szenvedély s olykor a fúror [...] összetöri mondatait, csaknem elviselhetetlenül ziláltra teszi stílusát”.³⁶ Horváth János is kiemelte a prédikációk szószéki élőbeszédhez hasonló jellegét, amelyeket legfeljebb a dogmatikai fejtegetések miatt értelmezhettek nehezen a laikusok, a stílus miatt semmiképpen.³⁷ Melius beszédei többnyire tömörek, általában csak jelzésszerűen fejtette ki a textusból kinyerhető hit-tani igazságot, olykor szinte csak kinyilatkoztatott, magyarázat nélkül.

„Melius írásai távol vannak minden művészi törekvéstől, a retorika bennük csak itt-ott, szinte önkéntelenül lebbenti meg szárnyait, evvel szemben kevés-sé méltányolt erényük, hogy roppant közel maradnak a hétköznapi valósághoz,

³¹ DÁN Róbert: Méliusz héber tanulmányai, *Filológiai Közöny*, 16. évfolyam, 1970/1–2, 168–169.; Uő.: Melius „hebraizans”, in Uő.: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, *Humanizmus és Reformáció*, 2, 1973, 71–87.

³² Lásd KUSTÁR Zoltán: Néhány adalék Méliusz Juhász Péter héber nyelvi ismereteinek kérdéséhez, *Debreceni Szemle*, 25. évfolyam, 2017/3, 307–317.

³³ Lásd RÉVÉSZ Imre: Debrecen lelki válsága, in Uő.: „Tegnap és ma és örökké”, Révész Imre összegyűjtött tanulmányai, Debrecen, Nagy Károly, *A Coetus Theologorum Református Theologusok Munkaközösségének kiadványsorozata*, 4–5, 1944, 376–367.; KATHONA Géza: Méliusz Péter és életműve, in BARTHA Tibor (szerk.): *A Második Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, *Studia et Acta Ecclesiastica*, 2, 1967, 161–177. A továbbiakban: *Studia et Acta Ecclesiastica* 2.

³⁴ ZOVÁNYI: Melius Péter mint exegeta, 17.

³⁵ KATHONA: Méliusz Péter és életműve, 186.

³⁶ RÉVÉSZ: *Méliusz igehirdetéséről*, 25–26.

³⁷ HORVÁTH János: *A reformáció jegyében, a Mohács utáni félé század magyar irodalomtörténete*, 2. kiad., Budapest, Gondolat, 1957, 294.

s ezt nem egyszer pompás nyomatékkaal fejezik ki.” – írta Bán Imre.³⁸ Ez Melius egyik erőssége, a Bán által felsorakoztatott példák mutatják, hogy elvont teológiai tantételeket is lehetett az élethez közeli példákkal magyarázni. A mai olvasónak olykor száraz és végeérhetetlen szómagyarázatnak tűnhetnek Melius prédikációi, de egyáltalán nem biztos, hogy a korabeli olvasók is egyhangúnak találták azokat.³⁹ Oláh Szabolcs szerint Melius eleve művelt közönséget tételezett fel. A bonyolult dogmatikai kérdéseket feszegető mintaprédikációkat olvasó lelkész-kollégáktól joggal várta el, hogy alapvető dialektikai és retorikai műveltséggel rendelkezzenek. Ezek segítségével tette ugyanis emészthetőbbé a tárgyalt témákat.⁴⁰ A beszédeit vizsgálva feltűnő, hogy Melius kedvelte a halmozás különböző eszközeit (szinonímia, congrues, enumeratio), különösen, mikor ellenfeleit szidalmazta vagy próféta hevíttel védelmezte igazát.⁴¹ Amikor az ingadozókat akarta meggyőzni, kérdésekre válaszokat halmozott, így élénkítve a gondolatmenetet (subiectio).⁴² A népnyelvből vett mondásaiból Nagy Kálozi Balázs adott közre egy csokorra valót, ezek is a megértést segítették.⁴³ Erőtéljes jelzőit csak a régi magyar hitvitázó próza ismeretében érdemes megítélni.

A többnyire szűkszavú Melius egy-egy hitigazságot időnként terjengős metaforaként tárt hallgatósága elé. A Jelenések könyvének 14. fejezetéhez írott első prédikációjában Krisztust pengetős hangszerként jelenítette meg.⁴⁴ Az allegorizáló példa egyik részlete különösen tanulságos:

„Hát csak Krisztus az igaz lant, hegedű, erre kösd a hat húrt. Első az Evangéliom, másik a Törvény, harmadik a szent jegyek: ezek [a] felső húrok. Alsó húrok az emberben: első a hit, másik a reménység, harmadik a szeretet, és józan, új és szent élet. [...] a hit, reménység jó pengését, jóságát, gyümölcset a szeretet megmutatja: ha a hegedűs a Szentélek, [ő] vonja, így szólnak jól.”⁴⁵

³⁸ BÁN Imre: Melius Juhász Péter, in Palla Ákos (szerk.): *Orvostörténeti Közlemények*, 23, 1962, 265.

³⁹ HORVÁTH: i. m., 294.

⁴⁰ OLÁH Szabolcs: A hívő ember képe és a lelkipásztori felügyelet nyelve Melius Péter igehirdetésében, in SZABÓ András (szerk.): *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*, Budapest, Universitas Kiadó, *Historia Litteraria*, 18, 2005, 61, 71–73.

⁴¹ Lásd pl.: „Valami a Sátántól származik, mind [az] ördög undok szara, ganéja, magva, mint a mise, búcsú, Pápa, hiti, tudománya, mindenféle bűn, Tolvajlás, hamis vám, hamis Tolvaj, Harmincad és Rovás, nyúzás-fosztás, Ostya, Oltár, Pápa szörzése, mind ördög magva”. MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, 23–24.; „Az határ, az út, ajtó, igazság Istenhez, a kegyelem széki a Krisztus”. MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, 334.

⁴² „Isten ő maga cselekedik a te megbékélésedben. Elidegenedtél-é Istentől a bűnért? Ne félj, megtérít ő. Az ördög útján vagy-é? Az ő életre hoz ő. Ellensége vagy-é? Barátjává teszen az ő fiáért. Elfordult-é értelméd, szíved, akaratod, igyekezeted Istentől, és csak gonoszra hajlasz-é, csak gonoszt tehetsz-é? Adj helyt az Úrnak, az ő fia út, az ő fiában az életre vezet”. MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, melyet a colossabelieknek írt, predicacio szerent valo magyarázattya*, E^{6v}.

⁴³ NAGY KÁLOZI: Méliusz igehirdetéseiből, 403.

⁴⁴ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenes nec ... magyarázasa praedikatioc szerint*, Yy^{1v}–Yy^{2r}.

⁴⁵ Uo., Yy^{2r}.

A metaforát teljes egészében olvasva könnyen támad az az érzésünk, hogy nem Melius saját leleményét látjuk, hanem más forrásból vett vendégszöveggé került a prédikációba.

Melius ritkán alkalmazott a szövegeket színesítő, a hallgatóság figyelmének fenntartását és a megértést elősegítő exemplumokat,⁴⁶ amelyek az őt követő ortodox református prédikátorok generációinak igehirdetését tették színesebbé és emészthetőbbé.⁴⁷ A Szentháromság-tagadásáért gyakran kárhoztatott Arius püspök szégyenteljes halálának leírása sem a prédikációk szövegében, hanem a Jelenések könyvét magyarázó kötet praelimináriáiban kapott helyet,⁴⁸ így nem válhatott az igehirdetések szerves részévé. Gyakoriak viszont az egyébként is erőteljes biblikusságot tovább fokozó bibliai históriák az önmagát magyarázó Biblia kommentátori elve szerint. Ezeket kétféleképpen alkalmazta Melius. Rendszerint csak más ige-helyre utaló megjegyzéseket találunk, amelyek zavartalanul olvadnak bele a magyarázatba, mindössze a locus(ok) jelzését látjuk a szövegben. A további elmélkedésre lehetőséget adó utalásokat a beszédre készülő lelkész vagy a kegyes olvasó maga is visszakereshette. Az ige-helyek jelzésén túl ritkán emel be egy-egy, az éppen magyarázott bibliai könyvtől eltérő helyről származó ige-helyet vázlatos citátumként a kommentált rész további értelmezésére. Így illesztette például a Jel 1,7–12 magyarázatába a Krisztus eljövételét jegyesmisztikával magyarázó Máté evangéliuma 25. fejezetének példázatát a vőlegényt váró tíz szűzről.⁴⁹ A példázatok mellőzésében több dolog együttes hatását láthatjuk, például a Szentírás önmagát magyarázó reformátori elvét („scriptura sacra sui ipsius interpret”) és az *Articuli maiores*-nek a „külső históriákból” származó exemplumokra vonatkozó tilalmát.⁵⁰

Melius az allegorizáló írásmagyarázati módszerek mellett időnként alkalmazta a tipizálás módszerét is. A *Magyar praedikatioc* néhány egymást követő levelén szépen kidolgozott Ádám-Krisztus párhuzamokat (és ellentétpárokat) találunk.⁵¹ A módszer

⁴⁶ Az exemplum példázatos beszéd, „amely nem tartalmilag vagy formailag, hanem kizárólag funkcionálisan meghatározható szövegegység. Alapvető feladata, hogy érvelési, bizonyítási eszközként kézzelfoghatóvá teszi az elvont tartalmakat.” Lásd Tüskés Gábor: Az exemplum a 16–17. század katolikus áhitati irodalmában, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 96. évfolyam, 1992/2, 133–151.

⁴⁷ Dömötör Ákos szerint ennek az az oka, hogy a „nyugaton járt ifjú teológusok az ottani egyetemen egy új igehirdetéssel ismerkedtek meg, a reáliák módszerével”, ami lehetővé tette „az illusztratív anyagok, az exemplumok állományának bővítését, és a már jól ismert történetek más cselekménytípusokkal való ötvöztetését.” Lásd DÖMÖTÖR Ákos: Margitai Láni Péter példázatainak eredete, in GOMBA Szabolcsné (szerk.): *Könyv és Könyvtár, A Debreceni Egyetem egyetemi és nemzeti könyvtárának évkönyve, XVI. kötet*, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, 1991, 9. Az exemplumhasználat gyakorlatára lásd még KECSKEMÉTI: *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, 82–87.

⁴⁸ Lásd a Szentháromsághoz címzett ajánlást: MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec*,)⁴r.

⁴⁹ Lásd MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázása prédikatioc szerint*, D⁴v.

⁵⁰ „Össze nem férő dolgokat, a Bibliából felvett szöveg mellőzésével, ne tanítsanak”. Kiss: i. m., 571.

⁵¹ MELIUS JUHÁSZ: *Magyar praedikatioc*, Aa²r–Aa⁴r.

igazán a 17. század második felében, a coccejánus exegeták működésével érte le a csúcspontját, jellegzetes vadhajtasokat is teremtve a hazai prédikációirodalomban.⁵²

A „néma prédikátorok” haszna

Az ajánlások visszatérő eleme volt a szerző Istentől kapott talentumával való gazdálkodása, s annak a nyomtatásban való gyümölcsöztetése.⁵³ Meliusszal kapcsolatban először a Huszár Gál szerkesztésében megjelent énekeskönyv praelimináriájában bukkant fel a bátorító formula, mintegy programot adva a város lelkészének, hogy a tipográfia segítségével építse az egyházat.⁵⁴

A 16–17. században minden nyomtatott prédikáció szükségszerűen mintaprédikáció volt, amelyet a szerzők az „együgyű”, azaz kevésbé tehetséges kollégák munkájának megsegítésére szántak. A kiadott előszavak és ajánlások gyakran utalnak rá, hogy ez indította a szerzőket az írásra,⁵⁵ Melius a Kolosséiakhoz írt levél magyarázatát ajánlotta hasonlóképpen.⁵⁶ A nyomtatott prédikációk hasznáról szólva kiemelte a magános áhítat részeként való prédikációolvasást, amelyre Debrecenben is volt fogadókészség.⁵⁷ Ahol lelkész nélkül maradt a gyülekezet, vagy ahol az egyéni élethelyzet úgy hozta, hogy a hívő akadályoztatva volt a templomlátogatástól, a szószékről elhangzó beszédekert pótolhatták a könyvek segítségével.

„Ki prédikál mást az Antikrisztus népei között, ahol szóló prédikátor nincs, sem [nem] hagy az Antikrisztus [papot] tartani? A néma prédikátorok, íratott, nyomtatott könyvek [...] A raboknak, úton járóknak ki prédikál? A néma prédikátorok, az igaz katekizmusok, prédikációk.”⁵⁸

⁵² Lásd pl. GYÓRI L. János: Homiletikai hagyományok összegzése Nádudvari Péter prédikációiban, in Uő.: *Református identitás és magyar irodalom*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2015, 159–161.

⁵³ Lásd pl. Hoffhalter Rudolf ajánlását: „az Isten [az] építő tanítóknak adott némelyeknek öt girát, némelyeknek hármat, némelyeknek egyet, hogy az ajándéknak mértéke szerint az Úrnak nyereséget adjanak.” Lásd KÁROLYI Péter: *Az apostoli credonak avagy vallásnak igaz magyarázatia praedicatiók szerint*, Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1584, 2.³v. – RMNy 539.; „gira” = súly- és pénzegység a kora újkorban.

⁵⁴ „Szolgálj úgy a Krisztus Ecclesiájának a te idődben, hogy az ő tőle vött Girával, e világból való kimúlásod után is kereskedhessél, a te igaz tudományodat írásod által is egyebekkel közölven”. Lásd Huszár Gál: *A’ keresztyéni gyülekezetben való isteni dichegetec*, [Kassa?], Huszár, 1560, A³v. – RMNy 160.

⁵⁵ Lásd pl. KÁROLYI: i. m.; valamint KOMÁROMI CSIPKÉS *Igaz hit...* című kötetének előszavát: „szolgatársaim között, az együgyűbbeknek és gyengébbeknek kétszáznegyven prédikációbeli segítséget nyújtottam”. Lásd KOMÁROMI CSIPKÉS György: *Igaz hit*, Szeben, Senczi Kertész Ábrahám, 1666, **2r. – RMNy 3322.

⁵⁶ „hogy az Együgyű lelkipásztoroknak lenne valami módjok mint kelljen elindulniok a szegény paraszt nép között az Isten igéjének hirdetésében”. Lásd MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattyja*, A³v.

⁵⁷ A „Döbröcöni Tanácsnak” szóló ajánlásban: „sok atyafiakot látok, kik írást tudnak olvasni, hogy kíváncsiak látni és örömet olvasni az Úr szolgálainak írását”. MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattyja*, A³r.

⁵⁸ MELIUS JUHÁSZ: *Magyar praedikatioc*, Aaaa³v–Aaaa⁴r. A 16–17. századi imakönyvek tartalmaztak úton járóknak való könyörgéseket is.

A lelkészársakat is írásra buzdította, mivel a szószékről elhangzott beszédek csak a jelenlévőket építik.⁵⁹ Ez a felfogás nem maradt példa nélkül Debrecenben, Melius után egy évszázaddal később Köleséri Sámuel hasonlóan vélekedett a könyvnyomtatás nyújtotta lehetőségről a hívek tanításában.⁶⁰ Ezzel összefüggésben a fejedelmek bűneit ismertetve számos alkalommal prédikált a keresztyén gyülekezeteket, iskolákat, nyomdákat elhanyagoló patrónusokról.⁶¹

Melius elismerte az idegen nyelvű teológiai irodalom hasznát, ám gondot fordított a latinul nem tudó, vagy a bonyolult teológiai traktátusokat nem értő többségre is.⁶² Vitát folytatott azokkal, akik szerint nincs szükség magyar nyelvű Bibliára és prédikációra:

„Mert amint az Úr azért íratott [le] mindent, hogy tanuljonk belőle. Így az Isten azért adta a doktorokat, [írás]magyarázókat, hogy írjanak, magyarázzanak, sőt, ez az Isten nagy ajándéka, hogy az idegen nyelvet megértő nyelvvé fordítják.”⁶³ Majd máshol:

„azért adá az Apostoloknak a sok nyelveket, hogy minden nyelven prédikáljanak: Zsidónak Zsidóul, Olasznak Olaszul, Görögnek Görögül, Magyarinak Magyarul.”⁶⁴

Egybecseng ezzel a Jób könyve-fordítás előszava.⁶⁵ Melius átkot szórt azokra, akik megátolnák az Ige terjesztését, s az apostolok példájával buzdította szolgatársait az írásra:

„Bolondok, eretnekek, pápalelkűek azok, akik magyar nyelven, ért[het]ő nyelven írni, prédikálni, igazat, épületre, [magyar nyelvű] Szentírást nem hagynak.”⁶⁶ Valamint: „Hát átkozottak, akik azt hazudják: csak prédikálj, ne

⁵⁹ „Hát valakik prédikációkat írtok a maradékoknak igazán, és az Írást magyarázzátok, több hasznot tesztek, hogynem a kiáltó szóval. Mert [az] csak a jelenvalóknak használ”. MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa prédikatioc szerint*, F¹r.; „maradékok” = utódok.

⁶⁰ „Tanítás által, csak a jelen és közel valók taníttatnak; de az írás által, a távol valók, sőt, az maradékok is oktattatnak. A könyvnyomtató betűk, noha némák, de mégis hangosabban kiálthatnak az Isten népének füleiben a lehangosabban kiáltó tanítóknál”. KÖLESÉRI Sámuel: *Arany alma*, Debrecen, Karancsi György, 1673,)(v–³r. – RMK I 1144.

⁶¹ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa prédikatioc szerint*, []⁴v. et seqq. (Lásd az olvasóknak szóló ajánlás.)

⁶² „Nám eleget írtak a doktorok? Jó bizony. De nem érti azt Pál, Péter bíró, semmit nem használ az a községnek. Úgy szólj, úgy magyaráz az hit regulája, és [az] Írás szerint, hogy értsék”. MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, Aaaa³v.; „nám” = lám.

⁶³ MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, Zzz³r.; „megértő” = érthető.

⁶⁴ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa prédikatioc szerint*, Zz¹r.

⁶⁵ „azt kívánja Isten, hogy valaminémű nyelven a juhok vannak, azon nyelven prédikáljanak az híveknek, és ne bolondoskodjanak az idegen, értelem nélkül való szóval”. Lásd MELIUS JUHÁSZ Péter: *Szent Iob könyvenek a sido nielvből es a bölcz magyarázók fordításából igazán valo fordítása magiar nielure*, Várad, Hoffhalter Rafael, 1565,)(v. – RMNy 213.

⁶⁶ MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, Aaaa³r.

írj, ne nyomtass, mert elrestül a tanító, mit használt volna nekünk a próféták, apostolok tanítása, ha meg nem íratatta volna velök” az Úr.⁶⁷

A Szentírás olvasásának tiltása szerinte abból fakadt, hogy a művelt, Bibliát ismerő világiak korábban elkergették a henye és alkalmatlan plébánosokat.⁶⁸ Debrecenre vonatkoztatható a példa, ahol Melius a reformáció hazai földbe való plántálását is a kereskedőktől eredeztette. Előbb *A Christus közbe iarasarol valo predicacioc*-nak ajánlásában, majd a Jelenések könyvéhez írt prédikációiban méltatta a „magyarországi kereskedő és áros népek” érdemeit a reformáció terjesztésében.⁶⁹ Okkal számított rájuk az elért eredmények, a helvét irányú reformáció hitelveinek megtartásában, a szektások és a Szentháromság-tagadó „eretnekek” elleni harcokban is. Az 1567. évi magyar nyelvű hitvallás szövegét kifejezetten nekik szánta, hogy társai legyenek a küzdelemben.⁷⁰

A prédikációk forrásvidéke

Melius szinte kizárólag a szentírási locusokat jelezte a szövegeiben és a lapszéleken, ezért egyéb forrásai nehezen vagy egyáltalán nem azonosíthatóak.⁷¹ A szentírási szövegek újrafelhasználásának módszerét pedig egy külön tanulmányban volna érdemes megtenni, ezek feltárása leginkább a teológia területére tartozik. Érdemes megjegyezni, hogy a Meliust követő lelkészgeneráció esetében már többnyire más a helyzet, Alvinczi Péter postilláiban például nem csak névvel azonosítható latin citátumokat és azok magyar fordítását találjuk meg, hanem gyakran a hivatkozott mű címét, esetleg a fejezetcímet is, ahonnan az idézet származik.⁷²

⁶⁷ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenes nec ... magyarazasa prédikatioc szerint*, Ooo²r.; „tanító” = prédikátor, „elrestül” = ellustul.

⁶⁸ „De inkább azt bánod, hogy a község, a kereskedők, titeket here misefaragók, magokba felfújít íres hólyagok, kik többet alusztok, hogynem mint tanulnátok, az italtúl nem érkeztek hozzá [...]. Mert írást, olvasást tanult, [és] igazabb értelmé vagyon, hogynem mint neked, s azt bánod. Nemde nagy részből Isten a szegény árosok, község által hozá-é be az ő igéjét? Bizony úgy”. MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, Aaaa³v.; „here” = lusta, „íres” = üres, áros = kereskedő, kalmár.

⁶⁹ Isten a „mi nyomorult nemzetünket is részessé tévé azon világosságban [ti. a reformációban – O. R.]. De azt ti általatok terjeszté ki ilyen hamar közöttünk. Mert a [szerte]széjjel való járásban ti vöttétek és ti hallottátok előbb egyebeknél, és dicsértétek s beszéllettétek egyebeknek az Istennek kegyelméről való tudományt”. MELIUS JUHÁSZ: *A Christus közbe iarasarol valo predicacioc*, A¹v.; „egyebeknek” = másoknak.

⁷⁰ A hitvallást a debreceni, nagyszombati, kassai és váradi „Jámbor és Keresztyén Áros népnek” ajánlotta. Az indoklása: „Ti nektek ajánlom és dedikálom e kis könyvet: hogy [meg]tanuljátok, és té-tova járván tudjátok az eretnekek száját bedugni, kik a Szentháromságot, a Krisztus fiúi valóságos Jehova Istenségét, a Szentlélek személyét, Istenségét, Jehovaságát eretnekül tagadják”. Kiss: i. m., 520, 523–524.

⁷¹ Kecskeméti módszertani iránymutatása kiemelte az intertextualitás és a kompilációs technikák feltárásának jelentőségét. Lásd KECSKEMÉTI GÁBOR: A kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának eredményei és jövőbeni irányai, *Studia Litteraria*, 52. évfolyam, 2013/3–4, 14–15.

⁷² RMNy 1566, 1583.

A prédikáló Melius három tekintélyhez folyamodott az igaza bizonyítására vagy ellenfelei érveinek cáfolatára: a Bibliához, a patrisztikus kor teológiai irodalmához, valamint a kortárs teológusok munkáihoz. Az 1567. évi Debreceni zsinat a Szentírás magyarázatához szükséges munkák körét hasonlóképpen szabályozta.⁷³ Melius forrásbázisai nem voltak egyenrangúak, a Szentírás messze felette állt az utóbbiaknak, legkevésbé a kortársakra támaszkodott. Az óprotestáns időszakban kialakult gyakorlat a következő századokban is hatással volt a hittudomány alakulására. Heltai János szerint a katolikus és protestáns feleknek a „konfesszionalizálódás, a tanítások dogmarendszerekké szilárdulása után is marad közös horizontjuk: a Biblia és az egyház-atyák, ha különböző mértékben is, de minden oldalról elismert tekintélye”.⁷⁴

1. A Szentírás

A reformáció századában kulcsfontosságú volt az anyanyelvű Biblia megteremtése és terjesztése. A 16–17. századi zsinati végzések sora követelte meg, hogy a református lelkészek Bibliát szerezzenek és annak üzenetét a hallgatóság anyanyelvén tolmácsolják a gyülekezetekben.⁷⁵ Melius a 16. század egyik legbuzgóbb protestáns fordítójaként számos bibliai könyvet ültetett át magyarra, célja lehetett a teljes Szentírás lefordítása.⁷⁶ Közülük ma csak a Sámuel két könyvéből és a Királyok két könyvéből, valamint a Jób könyvéből készült fordítása vehető kézbe.⁷⁷ Irodalmi hivatkozásokból feltételezhető az Ézsaiás könyve-, a Krónikák könyve-, az Énekek éneke- és a teljes Újszövetség-fordítása.⁷⁸

A reformáció öt alapelve közül a „Sola Scriptura” jelölte ki a keresztyén tanítás zsinórmértékét, amelyhez minden más kútfőt viszonyítani lehetett. Melius ehhez igazodva figyelmeztette olvasóit: „amit az ige nem mond, azt ne higgyed”.⁷⁹ Az Ószövet-

⁷³ „[A]z írás magyarázza meg az írást, a megelőzők a következőkkel hasonlítottassanak egybe a szövegben: az igazhítű atyák, a hasznos és józan magyarázatok használtassanak fel. Mert elismerjük, hogy a hithű atyáknak és józan sz[ent]írásmagyarázóknak iratai az isten becses adományai”. Lásd Kiss: i. m., 570.

⁷⁴ HELTAI János: A 16–17. századi magyarországi hitviták adattárának tervezete, in HELTAI János – TASI Réka (szerk.): *„Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának előadott özöne...”, tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, 2005, 253.

⁷⁵ Lásd OLÁH Róbert: Bibliák a kora újkori református lelkészi könyvtárakban, *Egyháztörténeti Szemle*, 15. évfolyam, 2014/3, 9–11.

⁷⁶ Lásd ZVARA Edina: A Biblia magyar nyelven a XV–XVII. században, in MONOK István – NYERGES Judit (szerk.): *Ércnél maradandóbb, a Vizsolyi Biblia vizsolyi példányának hasonmása*, Budapest – Vizsoly, Magtár Művészeti Alapítvány, 2006, 7.

⁷⁷ RMNy 205, 213.

⁷⁸ RMNy 191, 206, 238. Összefoglalóan lásd NAGY Barna: Melius művei, könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel most felfedezett művére s a forráskutatási feladatokra, in *Studia et Acta Ecclesiastica*, 2, 199–229. Melius egyik utalása nyomán feltételezhető, hogy megjelent *Az Énekek énekének magyarázatos fordítása* is (Uo., 228–229.), ezt azonban nem vették fel a nemzeti bibliográfia vonatkozó köteteibe.

⁷⁹ MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, melyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, A^{7v}; Uo.: „Hát nem kell el hinned, el sem hidd, mert nincs igéd, sem írásod róla.”

ség idején az Úr a Szent Sátorban jelentette ki akaratát Izraelnek, a reformáció századában „a Sátor, a Biblia, a Szentírás, az Anyaszentegyház, a tanítók, azok által téssen az Isten bizonytságot. Tudakozzátok az Írást” – intette olvasóit Melius.⁸⁰ A teológiai kérdésekben disputálóknak pedig azt tanácsolta:

„Írással, ne karddal, ne szidalommal, haraggal, dormisecuréból, decretomból, sophistic ne csacsogj, hanem hozz Szentírást, azzal bizonyíts [...]. Ne mond hát: A Doktor mondja, Melanchthon, Calvinus mondja, de nincs [az] Írásban. Szólj Isten szájából és könyvéből.”⁸¹

A Biblia minden más forrás fölött álló tekintély, hiába „mondja Pápa. Azt mondja Haimo, Hugo, Scotus, imez-amaz doktor, Viteberga, Rostochiom, Lipsia, Académiák, Doktorok”, ellenvetésük mit sem ér, ha a mérleg másik serpenyőjébe az Isten Igéjét helyezzük.⁸² A katolikus és lutheránus tekintélyek mellé a helvét teológusokat is felvette, az elsőbbség velük szemben is a Bibliáé volt: „Hát vagy Calvinus, vagy Bullinger, ha külömbet szól, hazugság”.⁸³

Melius nem mulasztotta el felróni a katolikusoknak, hogy a keresztény hit elsődleges forrásától fosztották meg a híveket: „eretnekül míveli [a] pápa, hogy a paraszt községnek nem hagyja érteni, olvasni és tanolni a Szentírást.”⁸⁴ A tilalom története a tridenti zsinatig nyúlik vissza, ahol ellentét feszült a keresztény humanisták és a konzervatív szárny között. Előbbiek a bibliaolvasást üdvösnek tartották a személyes hit elmélyítésére, utóbbiak viszont a kateketizálás és a prédikációhallgatás jelentőségét hangsúlyozták a hibás magyarázatok elkerülésére. 1596-tól a *Szent Hivatal* (Hittani Kongregáció) engedélyéhez kötötték a bibliaolvasást. A korlátozást ellenzők joggal tartottak tőle, hogy a tilalom erős fegyvert ad a protestáns hitvitázók kezébe.⁸⁵ Félelmük beigazolódott, ennek nyomát láttuk Meliusnál.

A próféták ellen: „Ha valaki azt mondja, hogy Angyaltul látta, avagy értötte azt, amivel meg akarja [a] Lelkedet kalodázni és terhelni [az] Írás küvöl, ne hidd, helyt ne adj neki”. Uo., N⁶r–N⁶v.

⁸⁰ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesne ... magyazasa prédikatioc szerint*, Ccc²r.

⁸¹ MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, 193–194. „dormisecure” = utalás Johannes von Werden (1495k.–1554) népszerű prédikációgyűjteményére (?), „sophistic” = okoskodva.

⁸² MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesne ... magyazasa prédikatioc szerint*, H¹r. A hivatkozott tekintélyek: Haymo von Halberstadt (?–855), Szentviktori Hugó (1096/1097k.–1141), Johannes Duns Scotus (1266–1308). Wittenberg, Rostock, Lipcse = lutheránus akadémiák és egyetemek.

⁸³ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesne ... magyazasa prédikatioc szerint*, Xxx¹v.

⁸⁴ MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apastal levelenec, melyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, S⁴r.; „Pápa meg tiltotta, hogy a paraszt ne olvassa, s ne értse a Bibliát”. Lásd MELIUS JUHÁSZ Péter, *Az két Sámuel könyveinek, és az két királyi könyveknek az Sido nyelvnek igazságából, és igaz és bölcs magyarázók fordításából, igazán való fordítása magyar nyelvre*, Hasonmás kiad. Szerk. Ötvös László, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, *Nemzetközi Theológiai Könyv*, 75, 2010, 10.

⁸⁵ Lásd MOLNÁR Antal: A horvát és magyar katolikus bibliafordítás és a római inkvizíció, *Magyar Könyvszemle*, 118. évfolyam, 2002/1, 26–27.

A debreceni lelkész a prédikációk hallgatása mellett és a nyelvi nehézségek ellenére is a Biblia olvasására ösztönözte híveit. Az olvasás módszertanára vonatkozó mintát adott:

„Ha az Írást pápa módra berbitéled, meg nem érted, hanem Isten lelkét kérjed, és ű nyissa meg elmédet, mert anélkül senki [az] Írást nem érti, mert Isten ajándéka az Írások értése. [...] Ez olvasás Prédikátoroknak, Parasztnak, akár férfi, akár asszony legyen ugyan, illik, háznál olvasni és tanulni. [...] Noha mindenek nem olvashatják, mert nem értik a Zsidó, Görög, Deák nyelvet. Bár csak hallgassa is az Írást, boldog leszen”.⁸⁶

A lelkészek egy része a zsinati előírások ellenére sem jutott (magyar nyelvű) Bibliához.⁸⁷ De mi volt a helyzet a laikusokkal? A reformáció egyik legfőbb elvi célkitűzése volt, hogy az egyszerű hívek ismerjék a Szentírást. A bibliaolvasás mindenkinek szóló programjáról Péter Katalin felvetésére néhány évtizede teológusok, irodalomtörténészek és egyháztörténészek részvételével széles körű szakmai vita bontakozott ki.⁸⁸ Az alacsony nyomdai példányszámok és az egész néprétegekre kiterjedő általános analfabetizmus korában üdvös, ám kivitelezhető aligha volt a laikusok bibliaolvasása. Mindehhez hozzájárult, hogy a német parasztháború hatására maga Luther is visszakozott ettől, s a reformátorok egyre inkább az igehirdetésben és a kátétanításban látták a helyes utat. Péter Katalin úgy vélte, hogy (a számos bibliai könyvet magyarra fordító és valóban nem mindig kézbe illő alakban kiadó) Melius Juhász Péter esete volt az iskolapéldája a bibliaolvasást látszólag támogató, valójában a hitvallási szövegekben azt akadályozó protestáns teológusok attitűdjének. Melius valóban ellenezte az avatatlanok és képzetlenek közösségi igemagyarázatát, ebben nem különbözött korától. A reformáció első századában kelet-

⁸⁶ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnak tölt ielenes nec ... magyarazasa prédikatioc szerint*, B²v. „berbitél” = érthetetlenül darál, „mindenek” = mindenki, „deák” = latin.

⁸⁷ OLÁH: Bibliák a kora újkori református lelkési könyvtárakban, 11.

⁸⁸ Legutóbb lásd PÉTER Katalin: A bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században, in Uő.: *Papok és nemesek, magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1995, 31–55.; A reflexiókra lásd ZSINDELY Endre: Egymással összefüggő és egymást kiegészítő jelenségek, *Theológiai Szemle*, 26. évfolyam, 1985/6, 338–340.; BARCZA József – SZIGETI Jenő: A Szentírás jobb és pontosabb megismeréséért, *Theológiai Szemle*, 26. évfolyam, 1985/6, 341–342.; FABINYI Tibor: A Biblia szerepe a protestánsok műveltségének kialakulásában, *Theológiai Szemle*, 26. évfolyam, 1985/6, 343–344.; MÁRKUS Mihály: Bibliaolvasás a személyes kegyesség érdekében, *Theológiai Szemle*, 26. évfolyam, 1985/6, 344–345.; FEKETE Csaba: Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem..., *Theológiai Szemle*, 26. évfolyam, 1985/6, 345–347.; CZEGLÉDY Sándor: A Vizsolyi Biblia a XVII. századi magyar református igehirdetésben, in BARCZA József (szerk.): *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*, Budapest, Református Zsinati Iroda, 1990, 137–153.; DIENES Dénes: A bibliaolvasás protestáns gyakorlatának példái a 17. században, *Collegium Doctorum*, 3. évfolyam, 2007/1, 65–72.; GÁBORJÁNI SZABÓ Botond: Biblia és olvasás, in HELTAI János – G. SZABÓ Botond (szerk.): *Biblia Sacra Hungarica, A könyv, mely örök életet ad*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008, 57–70.

kezett hitvallások és zsinati iratok jellemző kitétele volt a laikusok és a papi rend megkülönböztetése a szolgálat terén.⁸⁹ Ugyanakkor nem ellenezte, sőt, ahogyan láttuk, pártolta a laikusok bibliaolvasását, felhánytorgatva Rómának, hogy eltiltotta az egyszerű híveket Isten ígéjének megismerésétől. A *Debreceni Hitvallásból* (1562) Péter Katalin által idézett szövegrészlet, amely szerint az „Írás nem magán magyarázatra való”,⁹⁰ valójában a „hamis tanítók”, az álkegyesek és a hitvallással színt vallani nem akaró (titokban talán a Szentháromság-tagadás felé hajló) lelkipásztorok ellenében született. Hasonló utasítást tartalmaz az *Articuli maiores* VIII. cikkelye a rajongók ellen, akik „a renden túl csapongnak s a tanulatlan népet agyok haszontalan okoskodásaival táplálják”, mellőzve az írásmagyarázat bevett segédeszközeit.⁹¹ Melius reakciója valós veszélyre érkezett, a formálódó református egyház stabilitása került veszélybe a Bibliát saját felfogásuk szerint magyarázók és a parasztproféták tevékenysége miatt, akik Debrecenben évtizedes válsághelyzetet idéztek elő.⁹²

2. Az egyházatyák

A patrisztikus kor teológiai irodalmának ismerete kulcsfontosságú volt a hitvitázók körében. Protestáns szempontból előnyös volt a saját felekezetük teológusaira való hivatkozás helyett vagy mellett az egyházatyák műveit segítségül hívni, hogy megnehezítsék a katolikus ellenfél cáfolatát. A Meliusnál idézett ókeresztény szerzők legalább olyan jelentőséggel és elismertséggel bírtak a katolikus oldalon is. Forrásaira nézve Nagy Barna a humanista filológusok által gondozott eredeti egyházatya-kiadások helyett inkább a reformáció korában nagy népszerűségnek örvendő florilegium-kiadásokat tekintette, leginkább Nicolaus de Lyra és Petrus Lombardus műveit.⁹³

Bár a „doctor”-okként emlegetett egyházatyák tekintélye nem versenghetett a Szentírásával, utalásai alapján a második legfontosabb forráscsoportját ők alkották. A *Magyar praedikatioc* címében is megjelent „*Origenes, Chrisostomus, Theophilactus, S. Ambrus, S. Hieronymus, S. Agoston*”, akinek „*magyarázások szerint*” (azaz kommentárjaik figyelembevételével) szerkesztette Melius a beszédeit. A patrisztika nagyjait leginkább akkor hívta segítségül, amikor a tekintélyükkel kellett alátámasztani egy-egy hittani szempontból fontos állítást. Ilyenkor egész utalás-borok bontakozott ki a kötetekben. Az egyházatyák „halmozására” jellemző módon *A Christus közbe iarasarol valo predicacioc* egyik levelében bukkanunk. Melius a

⁸⁹ PÉTER: i. m., 49–51.; Lásd pl. a *Tarcal-Tordai Hitvallásban* in. Kiss: i. m., 353.

⁹⁰ PÉTER: i. m., 50.; KISS: i. m., 75.

⁹¹ „egyedül csak a szent írást [...] kell az egyházban magyarázni [...] úgy az írásmagyarázat *ne legyen magán* – [kiemelés: O. R.], kinek hogy tetszik avagy látszik, hanem az írás magyarázza meg az írást”, illetve: „Megvetjük azért azokat a tudákos barbárokat, akik az atyák iratait és a kegyes magyarázatokat elvetik és a rajongók módjára a renden túl csapongnak s a tanulatlan népet agyok haszontalan okoskodásaival táplálják”. Kiss: i. m., 570.

⁹² Lásd RÉVÉSZ: Debrecen lelki válsága, 376–367.

⁹³ NAGY: Melius művei, 294–295.

hatodik prédikációban bizonyítani kívánta, hogy Krisztus mind az emberi, mind az isteni természete szerint közbenjáró. Skolasztikus aprólékossgal védelmezte a tant, az utolsó (huszadik) cikkelynél tizenhárom egyházatyát sorolva felbizonyítékként.⁹⁴ A hasonló csoportos utalások nem ritkák Melius prédikációiban, a hivatkozott tekintélyek száma általában három-öt főnél nem terjed többre. Ez a módszer nem kizárólag Meliusra volt jellemző, Margitai Láni Péter prédikációiban⁹⁵ is rendszeresen találunk hasonló megoldásokat.

3. „a mastani bölcs doktorok”

Amennyiben nem mondtak ellent a Bibliában foglaltaknak, Melius elismerte az egyházatyák mellett a kortárs teológusok ítéletének helyességét is, bár alig hivatkozott rájuk név szerint. Egy alkalommal például vitába szállt azokkal, akik Márk evangélistának tulajdonították a Jelenések könyvét. Tekintélyként részben kortárs helvét hittudósok véleményére támaszkodva cáfolta ellenfeleit: „a Doktorok Calvinus, Beza, Bullingerus a többi is János Apostolénak mondják inkább, nem Márkosénak.”⁹⁶

Révész Imre Melius szentháromságtani vitáit elemezve még emellett érvelt, hogy kevés közvetlen hatás mutatható ki Kálvin és a debreceni prédikátor között.⁹⁷ Évtizedekkel később előkerült Melius töredékes Genfi káté-fordítása (RMNy 192A), majd az újabb kutatások tovább árnyalták a képet.⁹⁸ Melius a prédikációiban mindössze egyszer hivatkozott közvetlenül Kálvin életművére: a *Harmonia ex tribus Evangelistis composita* egy közelebbiről meg nem nevezett helyére (a Feltámadásról írott első prédikációjában).⁹⁹ Az *Evangéliumi Harmónia* kora újkori Kárpát-medencei népszerűségéről tanúskodnak a közelmúlt olvasástörténeti vizsgálatai. Az 1750 előtti könyvjegyzékeken Kálvin legnépszerűbb bibliakommentárjaként szerepelt (a kommentárok ötöde), az Erdély területén fennmaradt kötetek vizsgálata kéttucatnyi példányt hozott felszínre.¹⁰⁰

⁹⁴ „Mind az régi Doktorok, Origenes, Ireneus, Cyprianus, Tertullianus, Ágoston, Hieronymus, Szent Ambrus, Chrysostomus, Hilarius, Vigilius, Epiphanius, Cyrillus, Athanasius és a többi, Krisztus Istenségét innét bizonyítják meg, hogy Mediator, azaz Közbenjáró”. Lásd MELIUS JUHÁSZ: *A Christus közbe iarasarol valo predicacioc*, G¹r.

⁹⁵ RMNy 1108, 1300.

⁹⁶ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnak tött ielenesne ... magyarázása prédikatioc szerint*, Zzz³r.

⁹⁷ RÉVÉSZ Imre: *Méliusz és Kálvin, viszonyuk a Stancaro elleni harcban, a szentháromságtani küzdelemben és némely másodrendű teológiai vitakérdésekben*, Kolozsvár, Minerva, *Erdélyi Tudományos Füzetek*, 85, 1936, 14, 16, 24, 47.

⁹⁸ Összefoglalva lásd HÖRCSIK Richárd: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója, in FAZAKAS Sándor (szerk.): *Kálvin időszerepe, tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 31–34.

⁹⁹ MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, 247.; Egy másik hivatkozásra lásd RÉVÉSZ: *Méliusz és Kálvin*, 15., 25. lábjegyzetben.

¹⁰⁰ Lásd OLÁH Róbert: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban, in G. SZABÓ Bontond (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 122.; Ösz Sándor Előd: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica*,

Kálvin tehát az utóda, Theodore de Bèze és a zürichi Heinrich Bullinger társaságában tűnt fel Meliusnál. Bezát emellett két másik alkalommal önállóan is említette forrásként,¹⁰¹ Bullinger műveinek ismeretéről ellenben csak ez az egy utalása tanúskodik. Bezához közeli kapcsolat fűzte, gyakran váltottak levelet hittani kérdésekben és küldtek egymásnak olvasnivalót. Melius a genfi reformátor segítségét kérte egy szentháromságtani hitvitázó munka kiadásában.¹⁰²

A kortárs lutheránus teológusok véleményét általában kritizálta Melius, bár jóval kevesebbszer fordította feléjük mérgezett nyilait, mint a katolikusokra (például az úrvacsorai átlényegülés és az üdvözülés kérdésében).¹⁰³ Luther Mártonhoz ellentmondásos viszony fűzte. Egyrészt elismerte Isten eszközének és többször kiemelte az érdemeit a reformáció terén, mint akinek „prédikálásával az egész föld megvilágosodék”.¹⁰⁴ Többnyire kritizálta Luthert és követőit, akik „Németországban, Bártfán, Eperjesen a bálványokat, a lelki parázsnaság jegyét, az oltárt, ostyát” megtartották, s ezzel a „Vittebergai Pápát” követték.¹⁰⁵ Konkrét teológiai kérdésekben tehát Luther ellen nyilatkozott.

A bűn és a bűnbánat kérdése

A kora újkori református teológia egyik kulcskérdése volt a bűn értelmezése, hozzá kapcsolódott természetszerűleg a bűnbánatra való felhívás. Melius a tőle megszokott rövidséggel gyakran intette híveit a bűnök elhagyására. Az alább következő idézetekre alapozott gondolatmenet egy logikai láncra fűzi fel a Melius különböző munkáiban megjelent szövegrészleteket, egy lehetséges, ám ebben a formában le nem írt lelkigondozói attitűd részeként. Bővebben a Kolosséiakhoz írt levél magyarázatos prédikációjában foglalkozott a kérdéssel:

Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben = Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21, 2014, 351–368.

¹⁰¹ „Igen mondod, hogy Ádámnak szükséges volt elesni, mint Beza szól. De te nem érted a jámbor szavát, ott büszögsz, csácsogsz, ki nem tudsz belőle menni”. MELIUS JUHÁSZ: *Magyar praedikatioc*, Eeee³r. „büszögsz, csácsogsz” = fecsegsz, locsogsz. Valamint: „Noha Beza azt mondja, hogy ü nem olvasta: De inkább hiszem az Ige jegyzését, hogy nem valaki álmát”. MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa praedikatioc szerint*, F⁴v.

¹⁰² Bővebben lásd OLÁH Róbert: Melius Juhász Péter saját kezű ajánlásai, *Collegium Doctorum*, 13. évfolyam, 2017/1, 76–77.

¹⁰³ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa praedikatioc szerint*, H¹r., Dd¹r., Gg²v.

¹⁰⁴ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Ianosnac tött ielenesnec ... magyarázasa praedikatioc szerint*, Tt²r.; Lásd még Uo., Ddd³r., Fff²r., Hhh⁴r–v. Az evangéliumi világosság metaforájára lásd FAZAKAS Gergely Tamás: A tudatlanság homálya és az evangélium világossága, a reformáció emlékezete, mint antithetikus beszédmod a kora újkorban, in SZÁRAZ Orsolya (főszerk.): *A reformáció emlékezete, Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, *Loci Memoriae Hungaricae*, 7, 2018, 171–196.

¹⁰⁵ MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, 294. Melius itt a felvidéki lutheránus városokat vette kritika alá.

„Micsoda az uralkodó bűn? Aki törvény átka alá, rabságra vet, megöl, halálra tartat, a törvénytől és Istentől elszakaszt, ki soha jócselekedetre nem bocsát, hanem ördög bírván minket, mint rabjait a bűnben, bűnről bűnre hordoz”.¹⁰⁶

Vagyis az (Ádámtól eredő) bűn az ördög műve, aki egy másik prédikációban alkalmazott hasonlatban részeg katonaként nyargal a bűnös emberen.¹⁰⁷ Melius intette hallgatóságát, hogy bár a földi élet nem lehetséges bűn nélkül, a Szentlélek erejével arra kell törekedni, hogy a hívek felülkerekedjenek rajta.¹⁰⁸ A megváltást egyedül Krisztustól várhatták, „aki bűnt nem tudta, bűnné tövé az Atya, hogy mi Isten igazságává lennénk”.¹⁰⁹

A kalmárok és iparosok között szolgáló Melius a bűnbeesés és a megváltás miéntjét az adósság hasonlatával magyarázta:

„mint aki adósságot vesz fel, avagy megadás fejében való marhát, kötést teszen adóslevelében, hogy ő neki büntetése, kárvallása legyen, ha a hagyott napra meg nem füzet. Immár ez elvégezett sententia [...], hogy az ember az ő adósát adóslevelében való kötés szerint büntethesse. Az Istennek is ekképpen lőn kötése velünk, s ezt mondá: Ádám, ha eszel e meg tiltott fának gyümölcsében, örök halállal halsz meg, ha nekem nem engedsz és [a] parancsolatomot megszeged. Ádám erre köté magát, ígéré is, hogy engedne Istennek. Ez Istentől kiadatott sentencia, tudni, [hogy] az bűnnek örök hallállal való büntetése, mint egy Decretom szerint megerősödött, hogy az megronthatatlan dolog legyen. Ha Ádám megtöri az parancsolatot, meghaljon. [...] a mi adóslevelünk, Isten Decretomában volt, ki minket vádolt és bűnössé tött.”¹¹⁰

A szószékről mennydörgő prédikátor megrázó erővel ábrázolta a bűnös, kárhozatra méltó, lelki jól cselekedni képtelen embert:

¹⁰⁶ MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, P⁷v.

¹⁰⁷ „Mert az ördög az ó-embert törvény ítéleti és átka szerint bírja: Mint a részeg katona, a jó lovat, hogy árokról árokra hordozza, szökteti és nyargalja, azonképpen az ördög is felülván az ó-emberre és bírván őtet, minden tagjait, bűnről bűnre hordozza, szemét, száját, nyelvét, lábát, szívét és elméjét csak bűnre hordozza”. Lásd MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, Q⁴r.

¹⁰⁸ MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, P⁷v–P⁸r.

¹⁰⁹ MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, C⁷v.

¹¹⁰ MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apostal levelenec, mellyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázattya*, M²v–M³r.; marha = ingó javak (pl. pénz, áru, portéka, ékszer), „sententia” = ítélet, „decretom” = határozat, törvény, döntés.

„Csak gonoszra vagy hajlandó, holt dög, sár, barom, széna, fa, kő vagy az Isten dolgában, bűn, gané, olyan, mint az rút asszonyállat vérös ruhája [a te] igazságod, kárvallás a te igazságod és érdemed csak, bűnöd vagy, azért csak halál [a te] érdemed, semmi jóod nincs magától, azért nem érdeklőd az életed, soha a törvényt be sem töltheted”.¹¹¹

Bár Isten jól ismeri az elkövetett bűnöket, nem torolja meg azonnal, türelemmel vár, időt adva a megtérésre. Bibliai példával élve mutatott rá Melius, hogy „Noé idejében is százhusz esztendeig vára, most is várja őket. [...] De most kérkedik a lator [a] lator-ságában”.¹¹² A megtérést halogató ember egyre csak halmozza, tetézi bűneit:

„Mint a sok kécncset, úgy gyűjtöd, rakod reád az Isten haragját. Mennél tovább vár Isten, halasztja büntetésed, te is több bűnt teszel, ennél nehezebb szentencia szál reád. Mennél több [...] adósságot raksz fel, annál nehezebb lesz. Istennek nagyobb haragja, büntetése száll azokra, akiket várt, itt meg nem büntetett.”¹¹³

Melius gyakran ledorongolta híveit, ám ezt sosem öncélúan tette. Nem hagyta, hogy eluralkodjon rajtuk a kétségbeesés, hanem megoldást kínált a bűnös életből való szabadulásra. Bűneiket felismerve őszinte vallomástételre szólította fel őket egy hétköznapi életből vett hasonlattal:

„Vádoljuk magunkat, bűneinket ne szépítsék, ne mentsők magunkat Isten előtt, ne palástoljuk bűneinket. Hanem mint az kuldus: szegénységönket hányjuk, ki vessék ő előtte, mint egy karitáló kuldus, a turus lábát ki veti”.¹¹⁴

A bűnök felismeréséhez hozzákapcsolódott a bűnbánat (poenitentia) tartása és a bűnök eltörlése, amelyet naturális hasonlattal magyarázott Melius. Egyúttal a reformáció „Solus Christus” -elvé alapján cáfolta a katolikus tanítást:

¹¹¹ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnac tölt ielenesnec ... magyarázása prédikatioc szerint*, R²r.

¹¹² MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, H¹v.; Kismarjai Veszelin Pál is hasonlóan tanította a debrecenieket: „Nem olyan tehát az Isten, mint az ember. Mert az ember azt akarná, hogy amely órában, szempillantásban várkezik ő ellene az ő felebarátja, azon órában, szempillantásban elveszne, és sülyyedne; de nem így cselekszik az Isten, hanem midőn az ember vét Őfelsége ellen, várakozik ő utána, és meginti az ő szolgálái által őtet, hogy tartson poenitentiát, és kövesse meg Istent arról, s jól létszen dolga”. Lásd KISMARJAI VESZELIN PÁL: *Jerusalem veszedelme...*, 22.

¹¹³ MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, H²r.

¹¹⁴ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnac tölt ielenesnec ... magyarázása prédikatioc szerint*, S¹r.; „karital” = karitól, karicsál, azaz: locsog-fecseg, „turus” = túros, sebes.

„kitisztíta Krisztus minket a mi bűneinkből, mint a sárba, ganéba és vérbe förtőződött gyermeket ki mossák a vérből. [...] Krisztus adá magát értünk, hogy megváltana és tisztítana minden bűnből. Hát nem a böjt, nem a mise, emberi érdem, szenteltvíz mos, hanem csak a Jézus Krisztus vére.”¹¹⁵

A beszédeiben alkalmazott erős jelzőkkel, színes hasonlatokkal és metaforákkal emelte ki a bűnös ember kárhozatos voltát, kevesebbszer szólt a megtért, a kárhozat mocskától megszabadult hívő tisztaságáról.

A bűnbánatról szólva gyakran kritizálta a katolikus hitgyakorlatot. A *Valogatot praedikatioc* lapjain a poenitentia-tartás látható jegyeit vette kritika alá:

„nem a baráti sírás, pityergés, éhezés, koplalás, bánat, zsákba való öltözés a poenitentia, hanem megújulás, újjáteremtés, megtérés: bűnnek, ördög hatalmának, törvény átkának elrontása, új szűnek, léleknek teremtetése.”¹¹⁶

A korábbi szakirodalom alapján úgy tűnhet, hogy Melius teológiai rendszerében az egyén által elkövetett bűnöknel (részség, paráznság, tolvajlás, uzsora, stb.) hangsúlyosabbak voltak a közösségi (szociális és hivatali minőségben elkövetett) bűnök, mint a népnyzás, a patrónusok hanyagsága, a magisztrátus és a fejedelmek kihágásainak kipellengérezése.¹¹⁷ Az egyes bűnökre kihegyezett tematikus prédikációkra jellemző példaként szolgálnak Melius korából Decsi Gáspár beszédei, majd a következő évszázadban a féktelen hajdúk között szolgáló Sajószentpéteri István szórta szidalmait a részegek, paráznák, szitkozódók, dohányzók fejére.¹¹⁸ Bár Meliustól nem ismerünk hasonló témaprédikációt, időről időre oldalakon át foglalkozik egy-egy bűnnel. A fősvénységről például külön is értekezett, amelyet talán a debreceniek között különösen jellemzőnek érzett. Szerinte minden fősvény bálványimádó, mert telhetetlen a pénz és a vagyon gyűjtésében, miközben keresztyén kötelességeit elhanyagolja, a szűkölködőket nem segíti, Isten helyett a pénzbe veti bizodalmát. Az ilyen embert kerülni rendelte a prédikátor.¹¹⁹ A fősvény bírálatában is megjelent a közösségi jelleg: a

¹¹⁵ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnac tött ielenesnec ... magyarázasa praedikatioc szerint*, C⁴v.

¹¹⁶ MELIUS JUHÁSZ: *Valogatot praedikatioc*, S³v. „szűnek” = szívnek

¹¹⁷ Lásd pl. NAGY KÁLOZI Balázs: Melius glosszáiból, in *Studia et Acta Ecclesiastica*, 3, 380–397.; BÁN: i. m., 259–261.

¹¹⁸ DECSI Gáspár: *Az utolsó üdöben eginehani regnalo bűnokről valo praedikatiok, tudni illik első az bűnről, második az reszegsegről, harmadik az paraznasagról, negyedik az tanczrol*, Debrecen, Hoffhalter Rudolf, 1582. – RMNy 506.; CSORBA Dávid: Egy eltűnt prédikáció margójára, Szentpéteri István: Ördögszára bordája, *Egyháztörténeti Szemle*, 2. évfolyam, 2001/1, 68–93.

¹¹⁹ „Bálványimádásnak mondja a fősvénységet, hát rettenetes vétek [...] minden gonoszságnak gyökerének mondja. [...] Pál [apostol] azt parancsolja, hogy a fősvényekkel ingyen se beszéljünk, se társalkodjunk. [...] Jaj itt sok fősvény gazdagnak. Nem imádja a faképet, de bízik [a] sok pénzéhez és morhájához. Imádja az aranyat, ezüstnek képét, aki a lábában lakozik”. MELIUS JUHÁSZ: *A Szent Pal apastal levelenec, melyet a colossabelieknek irt, predicacio szerent valo magyarázzatty*, P⁸r–v.; A „társalkodjunk” = barátkozunk.

pénzüket kuporgató céhmesterek vagy a marhák ezreit exportáló tőzsérek a lehetőségeikhez képest talán nem munkálkodtak eléggé Isten anyaszentegyházának építésén.

A bűnös embert először meginteni javasolta Melius, majd a bűneiből megtérni nem akarót kiközösíteni rendelte:

„Hát a tanító soha az keresztyén sereg között a nyilvánvaló testi, lelki bűnösöket, és cégéres bűnben őket el nem viselheti, hanem megpróbálja, [hogy] végére menjen vétkének, két vagy három bizonyság alatt, intse, hogy térjön, ha nem tér, átkozza ki a szent gyűlésből, mint rihes és mételyes juhott.”¹²⁰

A főbenjáró bűnök elkövetőit az *Articuli maiores* XLVII. cikkelye szerint kiközösítették.¹²¹ Melius a kizárás és a visszafogadás módjáról a *Valogatot* praedikatioc-hoz fűzött vázlatos agendájában értekezett. A közösségből való kivettetés súlyára jellemző, hogy az a korabeli Debrecenben az ellehetetlenüléssel volt egyenlő, mindössze a fizikai létfenntartást hagyta meg a bűnösnek. Biztosítva volt ugyanakkor a nyilvános bűnbánat és a közösségbe való visszatérés lehetősége.¹²²

A kora újkori protestáns teológiában a közösséget érő csapásokat (járványok, hadjáratok, tűzvészek stb.) az egyén bűneire érkező isteni büntetésként értelmezték. Az ország három részre szakadását is a bűnök eluralkodásával magyarázták, a török, „a bűnökért való ostor” Isten akaratából sanyargatta a híveket. A bűnbánatnak kulcsszerepe volt az egyént, a szűkebb közösséget és az országot ért csapások elhárításában.¹²³ Ennek a nyomát megtaláljuk Melius prédikációiban is:

„De Róma, Jeruzsálem, sok országok a bűnbe eláradának, Isten szavától eltávoznak, minden bűnbe felgerjedének, a Krisztus érdemét, ígését, szörzését megveték, s megutálák is, hívének a Sátán hazugságának [...]. Isten onnan az ő országából felindítja a Sántát, az Antikrisztust, az embereket, hamis tudományt, ezzel együtt a testi fegyvert, a pogányságot, most mi reánk hozta, hogy az bűnért megbüntettessen”.¹²⁴

¹²⁰ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnac tölt ielenesne* ... magyarázata praedikatioc szerint, H²r.; „bizonyosság” = tanúság, tanúsítvány, „szent gyűlés” = egyházközség, gyülekezet, „rihes” = rühös, „mételyes” = mételykórral fertőzött.

¹²¹ KISS: i. m., 585.

¹²² CZEGLÉDY Sándor: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége (vázlat), in *Studia et Acta Ecclesiastica*, 2, 389.; A bűnbánó vétke visszatérésére lásd ÖZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”, egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, *A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványa*, 2, 1991, 77–78.

¹²³ KATHONA Géza: *Károlyi Gáspár történelmi vilásképe, tanulmány a magyar protestáns reformátori apokalyptika köréből*, Debrecen, Városi Nyomda, 1943, 38.; ÖZE: i. m., 82–86, 90.

¹²⁴ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnac tölt ielenesne* ... magyarázata praedikatioc szerint, Kk¹v.

A 16–17. századi protestáns történelmi gondolkodást alapjaiban meghatározó wittenbergi szemlélet szerint Isten a történelem szabados ura, a világ folyása előre el van rendezve. Melius wittenbergi diákként jól ismerte az elmélet működését, melynek egyik alapműve Károlyi Gáspár tollából éppen a debreceni nyomdában látott napvilágot 1563-ban.¹²⁵ Melius és mestere, Szegedi Kis István, valamint Károlyi is vallotta, hogy a végítélet felé haladó világtörténelem az utolsó fázisához érkezett a saját korukban. Az Antikrisztus működését naponta érzékelték, melynek testi megfelelője a török, lelki megfelelője a római pápa volt.¹²⁶

A reformatori teleologikus gondolkodás visszatérő eleme volt, hogy semmi nem történik véletlenül, minden az isteni terv szerint halad előre a világ végezetéig. A téma jellegéből adódóan leginkább a Jelenések könyvéhez írott magyarázatában szólt erről Melius az egyén életére vonatkoztatva Isten akaratát:

„Semmi nyomorúság történetből mi rajtunk nem eshetik, hanem mindennek a te kegyelmes jóakaratodból és végzésedből [vannak], valami kár, betegség, nyavalya, lelki és testi próba és furdalás mi rajtunk esik, Te Felséged jó kedvéből bocsátja reánk. Szükség penig lenni e sok háborúknak, mert a te bírói ítélt igazságotad felgerjesztik az uralkodó bűnök, szükség[es], hogy megbüntessed a bűnt.”¹²⁷

Az egyénre kiszabott ítéleten túl Isten a közösséget is bünteti:

„Isten elvégezte óráját, napját, holnapját, esztendejét, minden országnak, város[nak], falu[nak], minden ember megbüntetésének: minden császár, király, úr, míg él, éljen, míg uralkodjék, Isten el végezte. Minden dolognak az Istennek órája, határa vagy: semmi soha történetből nem lehet, hanem Isten végzéséből [van]. Hát, ha születessék, ha haljon, ha betegedjék, ha igazuljon, ha büntetessék, ha [meg]szállják, ha vegyék meg a várost, mind a jónak, mind a gonosz büntetésének Istentől elvégzőtt órája vagy.”¹²⁸

Az egyes társadalmi csoportok (főleg a fejedelmek, urak és magisztrátusok) által elkövetett bűnök rajza Meliusnál önálló elemzést kíván, amelyet a lelkész szociális

¹²⁵ RMNy 192.; Lásd még KATHONA: *Károlyi Gáspár történelmi vilásképe*, 6–10.; GYÖRI L. János: Izrael és a magyar nép történetének párhuzama a XVI–XVII. századi prédikatori irodalomban, in Uő.: *Református identitás és magyar irodalom*, 16–19.

¹²⁶ Lásd KATHONA: *Károlyi Gáspár történelmi vilásképe*, 29–32.; ÖZE: i. m., 90.; Uő.: *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországon, 1526–1566*, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2016, 324.

¹²⁷ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnak tölt ielenesnec ... magyarázása prédikatioc szerint*,)^(2v–)(^{3r}; „furdalás” = gyöttelelem.

¹²⁸ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnak tölt ielenesnec ... magyarázása prédikatioc szerint*, Kk^{2r}; „történetből” = véletlenül; Ugyanígy fogalmazott Melius a Jób könyve-fordítása ajánlásában is, lásd MELIUS JUHÁSZ: *Szent Iob könyvenek ... igazán valo fordítása magyar nielure*,)^{(3v–4r}.

nézeteivel együtt egy másik tanulmányban tervezünk tárgyalni. Itt a témához tartozó részletek közül csak a hanyag prédikátorok feddését hozzuk elő, akik a közösség tudomására jutott vétkek felett szemet hunyva nem kiáltanak fennhangon a bűnösök ellen, hanem hallgatásukkal jóváhagyják és leplezik azokat.

„[T]udja prédikátor uram, hogy etrenek, hamis tudományú, fertelmes parázna, részegös, [de] nem veti ki, hanem [el]hallgatja, de jaj [az] efféle bűn palástoló, széna, pelyva, aszúfa építő prédikátornak, vak és ura áruló, táborvesztő istrásának: hiszen azért istrása, hogy a bűnt fedje, pásztor, hogy a farkast kurjongassa, az ebeket is utána uszítsa. [...] de quia is populos ta is et sacerdos, aminemű a nép, olyan lator [a] plébános uram. A lator latort, az ördög ördögöt nem űz”.¹²⁹

A Gondviselésbe vetett feltétlen hit irányította Melius író tollát akkor is, amikor Debrecen reformációjáról nyilatkozott: „Isten tanácsa, végezése ez, hogy Magyarországon, Döbröcömbe prédikáljanak, nem történet”.¹³⁰ A küldetéstudat kifejeződését ragadhatjuk meg a mottóul választott idézetben, valamint a Melith Ferenchez írott levelében, ahol Melius a Úr szavát hirdető prófétaként jelenítette meg önmagát: „Isten látja, hogy nem lehetek néma eb, trombita, kiáltó szó vagyok, nem magamtúl, de Istenéből szólok”¹³¹ – utalva Ézsaiás könyvére.¹³² Ettől vált fáradhatatlan egyházszervezővé és kérlelhetetlen ellenféllé.

Konklúzió

Melius Juhász Péter prédikációi inkább voltak folyamatos bibliamagyarázatok, mint klasszikus értelemben vett prédikációk. A tanításban követett módszere mégsem vezetett kiüresedett és öncélú dogmatizáláshoz, a Szentírás szavaiból kiinduló magyarázatokat mindig igyekezett a hívek épülésére fordítani. A végletekig Bibliaközpontú, a tanulságokat az egyes versek magyarázatánál értékesítő prédikációi erős hittani megerősítő funkcióval bírnak. A Melius által felépített képek (főként metaforák és hasonlatok formájában) gyakran táplálkoztak a hétköznapiakból, az elvont hittételeket értelmező szövegei így váltak könnyebben érthetővé. Prófétai hevületről tanúskodnak az indulatos cáfolatai és a durva nyelvhasználata, épülő egyháza érdekében kímélet nélkül sújtott oda az ellenfele-

¹²⁹ MELIUS JUHÁSZ: *Az Szent Iánosnak tölt ielenes nec ... magyarázása prédikatioc szerint*, H²r.; „aszúfa építő” = kiaszott/kiszáradt fából építkező, istrása = strázsza

¹³⁰ MELIUS JUHÁSZ: *Magiar praedikatioc*, Aaaa⁴r.

¹³¹ A levél kelte 1570. november 26. Lásd LUKSICS Pál: Meliusz Juhász Péter a nagyváradai hitvitáról és Debrecen feldulásáról, *Irodalomtörténeti Közlöny*, 39. évfolyam, 1929/4, 463.; Idézi pl. KATHONA: *Méliusz Péter és életműve*, 106.

¹³² „Kiált teljes torokkal, ne kíméld; mint trombita emeld fel hangodat, és hirdesd népemnek bűneiket, és Jákób házának vétkeit.” Ézs. 58,1.

inek. Vitapartnerei közül a legtöbben a római katolikusok és a szentháromságtagadók táborából kerültek ki.

Melius tisztában volt az évszázadokat meghatározó médium, a könyvnyomtatás nyújtotta kommunikációs előnyökkel, hazai földön több tekintetben őt illette az elsőség (például az első református prédikációskötet és az imádságok kiadásával). Rendszeresen bízta lelkész társait a beszédek sajtó alá rendezésére, tudatosítva a nyomtatott szóval kifejezett tanítás jelentőségét, időbeli és térbeli korlátokon átívelő hatását.

Prédikációinak forrásait vizsgálva megállapíthattuk, hogy főként a Szentírást idézte, valamint rendszeresen utalt az egyházatyák műveire. A kortárs (református) teológusok csak elvétve bukkantak fel hivatkozott tekintélyként.

Végül a kora újkori teológiai gondolkodás egyik központi témáját, a bűn és a bűnbánat kérdését vizsgáltuk. Megállapíthattuk, hogy Melius tudatosan használt erőteljes képeket és jelzőket a hívek jó útra térítésében, a követendő út ábrázolásában. Lelkigondozóként hasznosabbnak vélhette a híveit a rossztól elrettenteni, mintsem a mennyei gyönyörűségeket ábrázolni, legalábbis izgalmasabbnak hatottak azok a szövegrészletek, amelyekben a bűnben élő embert ábrázolta. Kortársaihoz hasonlóan gyakorlati tanácsokat is megfogalmazott a bűnbánat helyes módjára, kritikai éllel szemlélterve a római katolikus hitgyakorlatot. Wittenbergi diákként vallotta az elkövetett bűnökre érkező büntetés isteni eredetét, az elméletet a korabeli magyarországi viszonyokra, valamint szűkebb közösségére is alkalmazta. Ugyanakkor nem határozta meg olyan mértékben a szemléletét, mint a következő század derekától a sorozatos csapásoktól szenvedő magyarság ótestamentumi prófétai szerepben feltűnő igehirdetőinek felfogását Medgyesi Páltól Nagyari Józsefig.

Abstract

The Sermons of Peter Melius Juhász

Superintendent Peter Melius Juhász (1536–1572), a prominent personality of the Hungarian Reformation, left five volumes of sermons to reveal his character definitely as a preacher. Most of his sermons are verse to verse commentaries of a single book of the Holy Scripture shaped after the *“lectio continua”* principle, and not sermons built up according to the classical rhetoric of the age. Tropes and topics developed by Melius Juhász, i.e. metaphors and parables, usually are based on striking everyday idioms and historical events of national history intelligible to ordinary believers. With prophetic fervour he offended his opponents, mostly Papists and Anabaptists, using a powerful language. As for the style of his lectures, his thinking is based on Helvetic or Calvinistic dogmatical principles.

Melius Juhász highly appreciated the advantages of typography in communication and constantly urged fellow preachers and professors that in addition to their preaching service they should prepare their sermons for the press. The sources of his

own sermons are to be found first of all in the Holy Scripture in the original languages, and in the works by the early Church Fathers. Allusions to works by contemporary theologians, including Calvinist authors, are considerably rare.

Sin and penitence are central topics of early modern theology and as well of the sermons by Melius Juhász. As a passionate preacher he always deterred believers from the state of damnation and at the same time pictured the pleasures of Heaven. As a former student of the University of Wittenberg, he had been well acquainted with historical views of Melanchthon, however this had no overwhelming determination or impact on later generations of Hungarian puritans, e.g. Paul Medgyesi (1605–1663), translator of *Practice of Piety* by Baley, or Joseph Nagyari (1651–1694) army chaplain to the last Transylvanian Prince Apafy.

Bevezetés

Kecskeméti C. János 1622-es, bártfai kiadású *Az papistak közöt es mi közöttünk, vetelkedesre vettetet, három fő articulusokról...* című kötete összesen huszonegy *polemikus prédikációt* tartalmaz a keresztségről, úrvacsoráról és az Antikrisztusról.¹ A határozottan két részre tagolható nyomtatvány első tizenegy conciója, mint ahogy azt munkám első részében bemutattam,² a két protestáns szakramentumot illető tanok alapos, hitvitázó igényű kifejtését végzi el a *katekézis* segítségével. Ezzel ellentétben a második,³ itt tárgyalásra kerülő, Antikrisztussal foglalkozó szakasza már egy tíz prédikációból álló sorozat, mely a János jelenéseinek tizenkettedik fejezetéből kiválasztott verseket kommentálja.⁴ A kötet második felében tehát jól láthatóan az *egzegézisre* helyeződik át a hangsúly. Fontos a tanulmány elején kiemelni, hogy a János jelenéseit magyarázó szövegegyesség negyedik, *Az Antichristvsrol* alcímet viselő darabja a többi kilenctől eltérően nem bibliai verset magyaráz (nincs választott textusa), hanem három kérdést feltéve – ki az és miféle; mikor és honnan jön; hol és milyen helyen

Szolnoki Zsolt

FELEKEZETIESEDÉS ÉS EGZEGÉZIS KECSKEMÉTI C. JÁNOS PRÉDIKÁCIÓIBAN

¹ KECSKEMÉTI C. János: *Az papistak közöt es mi közöttünk, vetelkedesre vettetet, három fő Articulusokról. Az keresztségről. Az Ur Vaczorajáról, és az Antichristusról való Praedikátiok. Irattátanak és praedikáltátanak Vngvárat, Anno 1619, [Bártfa], [Jakob Klöss jun.], 1622 – RMNy 1256.*

² SZOLNOKI Zsolt: A katekézis szerepe Kecskeméti C. János ungvári prédikációiban, Egy „igaz vallású kereszttyén” közösség kialakítására tett kísérlet?, *Sárospataki Füzetek*, 22. évfolyam, 2018/3, 57–72.

³ Uo., O₄v–X₄v.

⁴ A szentbeszédekben Kecskeméti C. János *János jelenéseinek* 12. fejezetéből a következő verseket magyarázza: 1. és 2. prédikáció: *Jel* 12,1; 3. prédikáció: *Jel* 12,3; 5. prédikáció: *Jel* 12,4; 6. prédikáció: *Jel* 12,6; 7. prédikáció: *Jel* 12,7; 8. prédikáció: *Jel* 12,10; 9. prédikáció: *Jel* 12,13; 10. prédikáció: *Jel* 12,17. Uo., O₄v–R₂v és S₂r–X₄v.

lakik – kifejezetten az Antikrisztus természetével foglalkozik.⁵ Mivel a szentbeszéd konkrét célja annak bizonyítása, hogy az Antikrisztus azonos a római egyház fejével, különösen jól körvonalazza Kecskeméti C. pápa-Antikrisztus képét. Ennek a beszédnek ezért kiemelt szerepet szánok szövegelemző munkám során.

A két, tematikailag elkülönülő prédikációs egységet meglátásom szerint a kora újkori magyar református közösségek felekezetiesedését elősegítő prédikatori szándék fűzi egységgé. Pontosabban az az első szakaszban megkezdett, a katekézist hasznosító és a kálvini tanokra nagyban támaszkodó, kifejezetten református tudatú *közösségalkítás*,⁶ melynek Kecskeméti C. a kötet második felének egzegézisét szintén alárendeli. Így tehát ennek a református felekezetiesedést elősegítő közösségalkítási kísérletnek a további nyomait igyekszem felkutatni Kecskeméti C. János jelenései-kommentárjaiban.

1. Kora újkori protestáns antikrisztológia magyar területeken

A négy birodalom eszkatologikus képzetének 16–17. századi szekularizációja során a protestáns elméletírók a bibliai végidők szereplőit a történelem valós személyeivel azonosították. Ennek keretében a protestánsok a pápában, a katolikusok pedig Lutherben látták az Antikrisztust.⁷ Az antikrisztológia kutatásával kiemelkedően foglalkozó Luther Márton kezdetben az ún. kettős,⁸ majd végül a „szimpla” Antikrisztus-elmélet mellett döntött, melyben a római székhelyű pápaság az Antikrisztus megtestesülése, a török pedig csupán Isten ostora (flagellum Dei).⁹ Melancthon, Bullinger és mások viszont egyértelműen a kettős, azaz a pápa lelki és a török testi Antikrisztus elképzelését támogatták.¹⁰ Attól függetlenül, hogy Kálvin János kifejezetten „antiapokaliptikus” álláspontot képviselt (János jelenéseit például még csak nem is kommentálta), egyetértett Lutherrel abban, hogy az Antikrisztus a római pápa, s hogy az veszélyt jelent a keresztényekre nézve.¹¹ Ahogy Gánóczy Sándor megjegyzi, Kálvin a romlást csak Nagy Szent Gergely pápa utánra tette, hisz őbenne még felismerte a „péter-i ideál megvalósulását”.¹² A középkor óta róttá fel tehát a pápának, hogy magukat Krisztus

⁵ Uo., R₃r–S₁v.

⁶ SZOLNOKI: A katekézis szerepe, 57–72.

⁷ NAGY Levente: *História, emlékezet, önvallomás*, in JANKOVICS József – ORLOVSZKY Géza (szerk.): *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, Budapest, Gondolat Kiadó, *A magyar irodalom története 1*, 2007, 363–373, 366.

⁸ A kettős Antikrisztus-elmélet eredetileg nem Luthertől, hanem Melancthontól származik. ÖZE Sándor: *Apokaliptikus időszemlélet a korai reformáció Magyarországon (1526–1566)*, Budapest, Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2016, 174.

⁹ TONHAIZER Tibor: Apokaliptikus váradalmak a középkori Magyarországon, *Theologiai Szemle*, 44. évfolyam, 2001/4, 216–222, 219.

¹⁰ Uo., 219.

¹¹ MCGINN, Bernard: *Antikrisztus: Az emberiség kétezer éve a gonosz bűvöletében*, Ford. KÖRÖS László, Budapest, AduPrint, 1995, 225.

¹² GÁNÓCZY Sándor: Kálvin és a pápaság, *Confessio*, 25. évfolyam, 2001/3, 95–102, 98.

helytartóinak megtéve nem követik Péter parancsait.¹³ S mivel így Róma püspökéből olyan világi uralkodó lett, aki Péter nyomdokait elhagyva Krisztustól idegen módon, de persze még mindig rá hivatkozva kormányoz, Kálvinnak ez az ideálistól való elszakadás „adott alkalmat az Antikrisztus vádra”.¹⁴ Lutherhez hasonlóan Kálvin a kollektív Antikrisztusban hitt: vagyis, hogy az Antikrisztus nem egyetlen személy, hanem olyan királyság, amely alá „számos nemzedék” tartozik.¹⁵

Elsősorban Luther és Melanchthon történelemfelfogása, valamint a magyar peregrinánsok által előszeretettel látogatott wittenbergi egyetem történettudománya gyorsan otthonra talált a magyar protestáns értelmiségiek körében:¹⁶ a „kora újkori magyar református történetteológia alapelemei” is e wittenbergi, lutheri–melanchthoni mintára rögzültek a 16. század közepén.¹⁷ A 16. század második felére magyar területeken többségbe kerülő *helvét* reformátorok az antikrisztológiában szintén a wittenbergi tanokhoz igazodtak; a nézetek átvételekor egyik részük Luthert, másikuk Melanchthont követve.¹⁸ Az RMNy kötetait átlapozva Kecskeméti C. János prédikációinak 1622-es megjelenéséig legalább tizenhárom olyan – terjedelmi, műfaji és felekezeti megoszlás tekintetében változatos – magyar nyelvű nyomtatványt találtam, mely valamiképp az apokalipszis témaköréhez kötődik, azzal rokonítható.¹⁹ Kutatásaim szempontjából ezek közül fokozottabb figyelmet érdemelhet Ozorai Imre 1535-ös, a sort megnyitó és a magyar antikrisztológia területén elsőnek számító,²⁰ krakkói kiadású *De Christo et eius ecclesia. Item de Antichristo, eiusque ecclesia* c. munkája, valamint Melius Juhász Péternek *Az Szent Iánosnac tölt ielenesnec igaz es iras szerint valo magyarazasa...* c., 1568-as prédikációs kötete.²¹ Utóbbi azonban, a teljes jánosi jelenések magyarázataként, csupán három concióban tárgyalja a napba öltözött aszszony és a nagy vörös sárkány küzdelmét.²² Mivel Kecskeméti C. János ennél sokkal részletesebben, tíz prédikációban értelmezi ugyanezt a bibliai szakaszt és annak bizonyos motívumait, a két munka egzegézisének összehasonlítását nem föltétlenül tartom itt most célravezetőnek.

Öze Sándor Ozorai antikrisztológiájával kapcsolatban írja, hogy az – Lutherétől eltérően – nem a pápát, hanem az ördögöt magát tartja egyenlőnek az ős-Antikriszt-

¹³ Uo., 99.

¹⁴ Uo., 102.

¹⁵ MCGINN: *Antikrisztus*, 225.

¹⁶ NAGY: *História, emlékezet, önvallomás*, 370.

¹⁷ GYÖRI L. János: *Nagyari József tábori prédikációi (tanulmány)*, in Uő. (szerk.): *Nagyari József tábori prédikációi (1681–1683)*, Debrecen, Debreceni Egyetem – Kossuth Egyetemi Kiadó, *Csokonai Könyvtár. Források [Régi kortársaink]* 9, 2002, 13–40, 24.

¹⁸ TONHAIZER: *Apokaliptikus váradalmak*, 219.

¹⁹ RMNy 15 (uaz. RMNy 64); RMNy 149; RMNy 230; RMNy 232; RMNy 259; RMNy 284; RMNy 295; RMNy 475; RMNy 485; RMNy 572; RMNy 666 (uaz. RMNy 778); RMNy 888; RMNy 902.

²⁰ ÖZE: *Apokaliptikus időszemlélet*, 120.

²¹ MELIUS JUHÁSZ Péter: *Az Szent Iánosnac tölt ielenesnec igaz es iras szerint valo magyarazasa prédikatioc szerint, a iambor bölcz es tudos emberek irasabol szereztetet*, Várad, 1568 – RMNy 259.

²² Uo., Pp₂v–Ss₁v.

tussal. Ám mivel az ördög a tagjai által tevékenykedik, ezért ezek az egyház ellenségeit jelentő tagok ismét csak Antikrisztusnak nevezhetők. Ozorai, Luther és Melanchthon nézetei mind megegyeznek abban, hogy az ellenséget azok a *tévtanítók* jelentik, akik a bűnbocsánatot a jócselekedetektől, misehallgatástól, böjtöléstől, szentek közbenjárásától, cölibátustól, egy szín alatti áldozástól és a nem anyanyelvi liturgiától teszik függővé.²³ Vizsgálódásaim szempontjából fontosak továbbá Heltai Jánosnak a felekezeti tudatalakulást – többek között Ozorai és Kecskeméti C. János általam elemezni kívánt kötetén is – bemutató tanulmányának következő megállapításai.²⁴ Eszerint az 1530–1540-es évek magyar reformátori gondolkodásában azért nem lehet semmilyen felekezeti tudatról beszélni, mert a protestánsok ekkor még határozottan a régi egyház keretein *belül*, a krisztusi és antikrisztusi egyház oppozíciójában jelenítették meg önmagukat. Előbbit a hit által való megigazulás, az egyetemes papság és a Sola Scriptura elvével, az Antikrisztusét pedig nagyrészt az Őze által is felsoroltakkal jellemezték. Nem voltak még „mi–ti csoporttudati elemek” és magyar nyelvű összefoglaló teológiai rendszerek. Az épp felbomló egyházi kereteken belüli konfliktust a reformátorok számára az igazság és hamisság küzdelme, a katolikusoknak pedig egy eddigieknél nehezebben kezelhető eretnek mozgalom jelentette.²⁵ Heltai János állítása szerint határozott református felekezeti tudatról Kecskeméti C. majd egy évszázaddal későbbi tevékenységének idejében sem beszélhetünk. Prédikációs kötetében azonban „minden eddiginél határozottabb az oppozíció megfogalmazása az Isten tiszta igéjét hirdető lelkipásztorok és a szegény községet tévtanításokra hajtó jezsuiták között”.²⁶

2. Kecskeméti C. János kötete és a magyarázatos prédikációk

A két részre tagolódó kiadvány első szakaszát a két protestáns szentséggel foglalkozó tizenegy concio teszi ki. Ezek általánosságban a két szakramentummal kapcsolatos kérdések (mi az, hogyan nevezik, hányféle lehet, továbbá speciálisabb részkérdések) tisztázását végzik el a katekizáló és a polemikus kérdés-feleletes forma hasznosításával. A szövegek a *gyülekezetépítő prédikációk*hoz sorolható *hitágazatos prédikációk*.²⁷ Kecskeméti C. ezeket követő tíz szentbeszéde megint csak a gyülekezetépítő beszédekhez sorolható, mint a kálvini prédikációs gyakorlatot követő *bibliai könyvmagyarázat*.²⁸ Kecskeméti C. tíz prédikációjához a jánosi jelenések tizenkettedik fejezetének verseit rögtön az első beszédében tematikailag a következő négy nagyobb részre osztja: az anyaszentegyház méltósága és annak ismertető jegyei; az eklézsia ellensége, annak

²³ ŐZE: *Apokaliptikus időszemlélet*, 123.

²⁴ HELTAI JÁNOS: *A mennyei tudomány tiszta világos folyamja, Adalékok a felekezeti tudatok kialakulásához az 1616–1619-es évek vitairatai és prédikációi alapján*, in SZÁRAZ Orsolya – FAZAKAS Gergely Tamás – IMRE Mihály (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, *Loci memoriae hungaricae* 7, 2018, 197–207.

²⁵ Uo., 198–199.

²⁶ Uo., 203.

²⁷ GYÖRI L.: *Nagyari József tábori prédikációi*, 23.

²⁸ Uo.

tevékenysége, formája és ártó szorgalma; a Sátán és az igaz eklészia fejének, Mihály arkangyalnak bajviadala, valamint a bajvívás helyszínének leírása; végül Mihály győzelme és a győzelmi ének.²⁹ Az első két prédikáció az első témakörrel – tehát az anyaszentegyházról és annak jegyeiről –, majd a következő három, köztük az *Az Antichristusrol* alcímet viselő negyedik pedig már az ellenségről szól. A hatodik prédikációt Kecskeméti C. az asszony és a vörös sárkány fenyegető találkozásának, továbbá az asszony pusztába való menekülésének, a hetedik prédikációt Mihály és a Sátán küzdelmének, majd a nyolcadikat a felosztása negyedik tagjának, vagyis a győzedelmi ének magyarázatának szenteli. A négy, első prédikációban megjelölt rész végeztével a kilencedik beszédben a Sátán második rohamának, végül az utolsó, tizedikben pedig az asszony magva, azaz a híveknek gyülekezete elleni utolsó összecsapás motívumainak értelmezésére kerít sort.

2.1 A kötet által közvetített Antikrisztus kép

A nyomtatvány egésze és az ehelyütt vizsgált prédikációk nem tartalmazznak a kettős Antikrisztusra vonatkozó megjegyzéseket. A törököket Kecskeméti C. azonban többször megemlíti az igaz egyházon kívüli eretnekséghez és pogánysághoz kapcsolódóan.³⁰ Az *Az Antichristusrol* alcímet viselő *Negyedik praedicatio*-ban a pápa antikrisztusi voltának egyik bizonyítékát is abban látja, hogy a pápa „török módra” fejedelmekkel és királyokkal lábait csókoltatja. Kecskeméti C. leírásában ez annak a jele, hogy bár a pápa a krisztusi nyáj pásztorának tartja magát, a saját hasznát keresve sokkal inkább uralkodik felette, mintsem Krisztust követve szolgálná azt.³¹ Ez nagyban összecseng Kálvin már ismertetett állításaival. Kecskeméti C. a *Harmadik és Ötödik praedicatio*-ban nyilvánvalóvá teszi, hogy a pápa a hamis Próféta³² és az Antikrisztus,³³ aki a vörös sárkány alakjában kiabrázolt Sátán hetedik, időben utolsó,³⁴ legártóbb fejének felel meg.³⁵ Az *Az Antichristusrol*-ból pedig világosan kiderül, hogy egyházának székhelye Róma.³⁶ Ugyanitt öt pontban érvel amellett, hogy a pápa méltán Antikrisztus,³⁷ a

²⁹ KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, P₁r–P₁v.

³⁰ Uo., A₃v, C₁v.

³¹ Uo., R₃v–R₄r.

³² Uo., S₂r.

³³ Uo., R₂r.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo., S₂r.

³⁶ Uo., S₁v.

³⁷ A pápa 1.) ellenkezik a krisztusi tudománnyal, mert egy Isten helyett többet, a szenteket is imádja; a kegyelem általi üdvösség helyett azt tanítja, hogy az ember üdvössége jócselekedeteitől is függ; az Istent emberi találmányokkal tisztelteti; tanítja továbbá a purgatóriumot, a bűn misehallgatással való megváltását. 2.) Istenné teszi magát, azaz mindenkit maga alá tartozónak tart. 3.) A krisztusi nyáj pásztorának tartja magát, de közben uralkodik mindenki felett, lábait török módra csókoltatja. 4.) Tiltja a Krisztus által szabadnak ítélt házasságot és az étkeket. 5.) Engedélyezi az Isten által tiltott paráznaságot, ezért a kolostorokban nők – szakácsok, szolgálók, apácák – élnek, akiket a papi személyek rendszeresen látogatnak. Uo., R₃r–R₄r.

prédikáció berekesztésében pedig felhívja olvasói figyelmét egyrészt a „puritanizmus atyjaként” számon tartott William Perkins egyik művére,³⁸ másrészt egy általa végzett fordítói munkálatra is:

„Az minemü ellenvetesekkel oltalmaznak Papat nem lenni Antichristusnak, es nem Romát az Antichristus helyének, azokat az könyben, kit Catholicus Reformatusnak neveznek, mellyet en magyarra fordítottam meg találod reá való felelettel egyetembe, most azert erről való szómat csak ebben vegezem el.”³⁹

Ezek a sorok már csak azért is figyelemre méltók, mert a prédikációs kötet egészét át-olvasva kiderül, hogy sokkal többet jelentenek pusztá figyelemfelkeltésnél. Argumentációiba Kecskeméti C. helyenként ugyanis beleszővi saját *Catholicus reformatus*-fordításának bizonyos szakaszait.⁴⁰ A *Negyedik praedicatio*-ba szinte szóról szóra átemelt szövegrészlet összefoglalva mindjárt a szentbeszéd által feltett három kérdés közül a harmadikra: „Holott és miczoda helyen vagyon helye es szeki vagy lakásnak az Antichristusnak?”⁴¹ kíván válaszolni. A felhasznált Perkins-idézet igyekszik egyértelművé tenni, amit a tudós emberek és az Isten anyaszentegyházának tagjain kívül a pogányok is jól tudnak: a János jelenéseinek 17. fejezetében leírt fenevad hét feje azonos azzal a hét dombbal, melyre az ókori Rómát építették.⁴²

Kecskeméti C. arra a kérdésre, hogy honnan jött az Antikrisztus, Szent Jánossal felel: közülünk, de nem volt(ak) közülünk való(k). Az Antikrisztus az *eklézián belül*, az evangélium világban való elterjedése és Isten egyházának megszaporodása után támadt, mikor is a Sátán ösztökéléséből sokan attól elálltak és ellenségeivé lettek; háborgatják és üldözik az igaz egyházat.⁴³ Kecskeméti C. szemléletét főként a jezsuiták és pápisták, valamint az igaz lelkipásztorok „minden eddigénél” hangsúlyosabb szembenállása határozza meg.⁴⁴ Az *Epistola dedicatoria* felütésében megjelenített küzdelem

³⁸ BEEKE, Joel R. – YUILLE, J. Stephen: *Biographical Preface, William Perkins, the “Father of Puritanism”*, in YUILLE, J. Stephen (ed.): *The Works of William Perkins*, Volume 1, Grand Rapids, William B. Eerdmans, *Reformation Heritage Books*, 2014, ix–xxxii, ix–x. A fordított munka magyarul a következő: KECSKEMÉTI C. János: *Catholicus reformatus, az az egynehány vetelködés ala vettetet hitnek agazatinak magyarázattya, mely megmutattya, az igaz Kereztyen Anyaszentegyháznak menijben egyeznie kölljön, az Romai Anyaszentegyházzal, menijben tüle különbözni, és menijben soha véle nem egyezni*, [Kassa], [Festus], 1620 – RMNy 1214A, 3–4.

³⁹ KECSKEMÉTI C.: *Az papisták között*, S₁v.

⁴⁰ Az úrvacsoráról szóló hetedik concio esetében az idézetek szinte a szentbeszéd teljes szövegét lefedik. Erről bővebben lásd SZOLNOKI Zsolt: *Kecskeméti C. János vitája a teljes átlényegülésről*, in SZELESTEI N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon*, Budapest, MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, *Pázmány Irodalmi Műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok* 21, 2018, 287–300.

⁴¹ KECSKEMÉTI C.: *Az papisták között*, S₁v.

⁴² KECSKEMÉTI C.: *Catholicus reformatus*, 3–4. Vö. KECSKEMÉTI C.: *Az papisták között*, S₁v.

⁴³ KECSKEMÉTI C.: *Az papisták között*, S₁r–S₁v.

⁴⁴ HELTAI: *A mennyei tudomány*, 203.

során dühösködő, a világ végét és ezzel együtt magát is elkárhozottnak látó ördög „tarsokat szöröz magához, kikkel az gehennának tüze” mehet.⁴⁵ Ezért „támasztot oly szerzeteket, mineművek az Iesuiták és az Pápasták”, akik az igaz igét hirdető lelkipásztorokat igyekeznek hallgatóik előtt gyűlölségbe hozni.⁴⁶ S bár ők tagadják a „Pápát Antichristusnak és magokat annak tagainak” lenni, Kecskeméti C. János prédikációjának legfőbb célja ezen állítások igaz voltának bizonyítása.⁴⁷ Az *Epistola dedicatoriá*-nak ez a hangsúlyozott jezsuitaellenessége számunkra azért kiemelten lényeges, mert ezt követően Kecskeméti C. csak egyszer, az úrvacsoráról szóló hetedik conciójában említi a Jézus Társaságát, egy bizonyos Nádas Pál nevű páter személyében.⁴⁸ A kötet második egységét kitevő tíz kommentárban nem hangzik el a jezsuita elnevezés. Így az ajánlásnak ezek a hierarchikus viszonyt sugalló szavai alapvető kiindulási pontot, kontextust jelenthetnek a magyarázatok bizonyos szakaszainak helyes értelmezéséhez. Kecskeméti C. definíciója alapján az Antikrisztus tehát „nem egy személy, hanem több” – ahogy azt *János első levelére* hivatkozva az *Az Antichristusrol*-ban bővebben is kifejti.⁴⁹ Ezért mondja Kecskeméti C. egy lappal lejjebb már azt, hogy a pápa és az „ő követői méltán mondáttatnak Antichristusoknak”.⁵⁰ A múltban, mármint Szent János idejében is sok ilyen volt, most pedig, Kecskeméti C. jelenében ez a krisztusi eklézsia szent ígéinek ellenségével és üldözőjével, a Krisztus tisztét magának követelő római pápával és követőivel egyenlő, „kiknek ő Coriphaeusok, előliároiok”.⁵¹ Mint látható, Kecskeméti C. ebben a beszédében ismét nyomatékosítja – akárcsak az *Epistola dedicatoriában* –, hogy nemcsak az élen járó pápa-Antikrisztus, hanem az alája tartozó, neki segédkező követői, tagjai is az igaz eklézsia ellenségei közé számíttatnak. Ezek a bizonyos személyek pedig ugyan nyelvükkel mondják és vallják Krisztust, de nem igazán sőt, inkább azzal mutatják Krisztus ellenségének magukat, hogy „nevével diczekednek, azonközben az ő Ecclesiáit, tudományát üldözik és haborgattyák.”⁵² Szent Bernát és Szent Hilárius egy-egy idézetével teszi érthetőbbé, hogy itt azokra a hamis prédikátorokra gondol, akik Krisztus szolgálaként valójában az Antikrisztust szolgálják, és az evangélium prédikálásának színe alatt „Christussal ellenkeznek”.⁵³

⁴⁵ KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, 102r.

⁴⁶ Uo., 102v.

⁴⁷ Uo., 103v.

⁴⁸ Uo., M₁v.

⁴⁹ Uo., R₃r.

⁵⁰ Uo., R₃v.

⁵¹ Uo., R₃v.

⁵² Uo., R₄r.

⁵³ Ahogy Ursula Paintner a kora újkori német nyelvterületek jezsuitaellenességét vizsgáló monográfiájában megjegyzi, a jezsuita névvel való játék egyike a *Jesuwider* vagy *Jesuwiter*, mely leginkább 'Jézussal ellenkező', 'Jézussal vitakozó' jelent. A jezsuiták nevével való szójáték első megjelenését Paintner a lutheránus Martin Chemnitz *Vom neuen Orden der Jesuwiter, Was jr glaube sey, und wie sie wider Jhesum und wider sein heiligs Euangelion streitten*... c., 1562-es munkájához köti. PAINTNER, Ursula: „Des Papsts neue Creatur”: *Antijesuitische Publizistik im deutschsprachigen Raum, 1555–1618*, Amsterdam – New York, Rodopi, *Chloe: Beihefte zum Daphnis*, 44, 2011, 121. Lásd uo. a 133. sz. lábjegyzetet is.

Ezért mikor Jézus Krisztus „praedikaltatik akkor tülök meg tagadtatik”.⁵⁴ Az, hogy Jézus nevével a jezsuiták visszaélnek, jól ismert jezsuitaellenes argumentum. Az eredetileg francia nyelvű,⁵⁵ elsőként 1622-ben kiadott,⁵⁶ majd 1657-ben egy latin kiadásról ismeretlenül magyarra is lefordított *Jesvita paterek titkai* c. jezsuitaellenes írat például hosszan ecseteli, hogy a jezsuiták miért Jézus Társaságának nevezik magukat.⁵⁷ A fentiek pontosabb megértéséhez némi támpontot nyújthatnak a következő információk is. A jezsuiták félreértésekre okot adó negyedik fogadalma, a pápának tett különleges engedmesség kötelezte a tagokat, hogy a pápa parancsát követve a világ bármely részén missziós tevékenységet folytassanak.⁵⁸ Ez minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a jezsuitákat jellemzően a pápa-Antikrisztus démonizált kegyenceiként is ábrázolták.⁵⁹ A kora újkori nemzetközi jezsuitaellenes hagyomány fontos elemét képezte a krisztusi nyáját megtevesztő, elcsábító és abban zavart keltő Sátán és démonjai középkori képzetének a pápával és jezsuitákkal való azonosítása. Ezáltal a protestánsok a pápa-Antikrisztusnak engedmességet fogadó és a démonok munkáját végző, meggyőzésben, álcázásban jeleskedő jezsuiták tevékenységével magyarázhatták közösségeik meggyengülését.⁶⁰ Mindezek, és persze az *Epistola dedicata* kijelentései alapján úgy gondolom, számolhatunk a jezsuitákkal való azonosítás lehetőségével akkor, mikor Kecskeméti C. általánosságban a községet tévtanításokra vonó hamis prófétákról és tévtanítókról ejt szót magyarázatai során.

Kecskeméti C. véleménye szerint az Antikrisztus egyházon belül támadt: a Sántánt ábrázoló nagy vörös sárkány hetedik, legártóbb fejét jelentő pápa-Antikrisztus, akinek tagjai, segítői (lutheri–melanchthoni mintára) a tévtanítók – elsősorban is a jezsuiták. Megjegyzendő, hogy ez a tagokból álló Gonosz hasonlóságokat mutat az ókeresztény Ticonius *Liber regularum* c. munkájában leírtakkal. A Szent Ágoston által az *A keresztény tanításról* harmadik könyvébe is átemelt *Liber regularum* hét

⁵⁴ KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, R₄r–R₄v.

⁵⁵ SZOLNOKI Zsolt: *A Mysteria patrum iesvitarum* szerzőségi kérdései, in MAJOR Ágnes – KÁLI Anita (szerk.): *Doktoranduszok fóruma*, Miskolc, 2016. november 17.: Bölcsészettudományi Kar Szekciókiadványa, Miskolc, ME Tudományos és Nemzetközi Rektorhelyettesi Titkárság, 2017, 7–13.

⁵⁶ A kiadás éve megegyezik Kecskeméti C. János prédikációs kötetének kiadási évével. Talán érdemes megjegyezni, hogy 1622-ben avatták szentté a jezsuita rendet alapító Loyolai Ignácot is. *Magyar katolikus lexikon*, „Ignác” szócikk alatt. URL: <http://lexikon.katolikus.hu/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 15.

⁵⁷ *Jesvita paterek titkai*, a’ magok írásiból ki-szedegettettek, a’ mellyekben tanitnak az Ignatius Loyola eredetiről és mennyei szenté változtatásáról, a’ jesuiták tudományiról, ugymint a’ vak engedmességről, a’ pápának a’ királyok és fejedelmek személyn és méltóságán valo hatalmáról, a’ fogadásnak bé-teljesítéséről, a’ gyónásnak titokban tartásáról, a’ feleletben valo tétozásáról, etc. Magyarul ki-bocsattattak a jelen valo és következő időbeli embereknek nagyobb tanuságokért. Ezek mellé adatott a’ pápisták méltatlan üldözése a’ vallásért, Magnovárdia, 1657 – RMNy 2746, 2–8.

⁵⁸ O’MALLEY, John W.: *Az első jezsuiták*, Ford. TÖRÖK Péter, Budapest, Szent István Társulat, 2006, 330–332.

⁵⁹ NELSON, Eric: *The Jesuit Legend: Superstition and Myth-Making*, in PARISH, Helen L. – NAPHY, William G. (eds.): *Religion and Superstition in Reformation Europe*, Manchester, Manchester University Press, 2002, 94–118, 108.

⁶⁰ Uo., 108.

szabálya közül az utolsó az ördöggel és annak testével foglalkozik.⁶¹ Ticonius elgondolásában az ördög a feje a testét alkotó gonoszoknak, ezért azok „vele együtt jutnak majd az örök tűzbe.”⁶² Ezt olvashattuk Kecskeméti C.-nél is: társakat szerez magának, hogy velük együtt a gyehenna tűzére mehessen.⁶³ Mivel ezek a tagok egyrészt a tévtanítók, Kecskeméti C. arra figyelmezteti hallgatóságát, hogy oltalmazza magát tőlük, nehogy gondatlanság és óvatlanság következtében általuk megcsalva üdvössége kárt valljon.⁶⁴ Kecskeméti C. kötetében e távtanítók mellet az igaz hittől elállt nemesi rend tagjaival is többször kifejezetten éles hangon száll szembe, valamint a római Antikrisztus által a keresztények ellen felindított magisztrátussal.⁶⁵ A nemeseknek az *Epistola dedicatoriában* elsősorban azt rója fel, hogy a jezsuiták pártját fogják, s így azok bátran támadhatják a keresztény prédikátorokat és téríthetik el a népet az igaz vallástól.⁶⁶ Az *Ötödik praedicatióban* pedig kétszer is hangsúlyozza, hogy naponként találkozni olyan urakkal, fejedelmekkel, fő renden lévőkkel, akik, bár igaz hitben nevelkedtek, azt hátrahagyták és most már a pápa-Antikrisztusnak kedvezve halálos ellenségei, háborgatói a krisztusi vallásnak.⁶⁷ Összességében ezért elmondható, hogy Kecskeméti C. Antikrisztusa főként Luther Márton szimpla és a Kálvin által is elfogadott kollektív Antikrisztussal mutat rokonságot, mely nem feltétlenül egyetlen személyt, hanem sokkal inkább egy hierarchikusan felépülő, különféle rendű és rangú tagokból álló „entitást” takar.

2.2 A kötetben szereplő egzegetikai nézetek

„[...] ebben a sententiában vagyon Musculus, Marloratus, Pignetus. [...] ez értelem-ben vagyon Bullinger, és Franciscus Iunius.”⁶⁸ – írja Kecskeméti C. János a *Hatodik praedicatió*jában a biblíamagyarázó doktorokról; megadva ezzel a lehetséges kútfők listáját.⁶⁹ Kommentárjainak, a felsorolt szerzők művei közül, az egyik valószínűsít-hető forrása a Genfben is szolgálatot teljesítő, tragikus sorsú prédikátor, Augustin

⁶¹ Magyar katolikus lexikon, „Ticonius” szócikk alatt – <http://lexikon.katolikus.hu/> Utolsó letöltés: 2019. 03. 15.

⁶² SZENT ÁGOSTON: *A keresztény tanításról*, Ford. BÖRÖCZKI Tamás, Budapest, Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, *Catena: Fordítások 1*, 2001, 210.

⁶³ KECSKEMÉTI C.: *Az papisták között*, o()r.

⁶⁴ Uo., R₄v.

⁶⁵ A római Antikrisztus által a keresztények ellen felindított magisztrátushoz ld. Uo., X₂r, X₃v.

⁶⁶ Uo.,)o()v.

⁶⁷ Uo., S₃r, S₄r, továbbá X₃v.

⁶⁸ Uo., T₂r–T₂v.

⁶⁹ Egy hasonló listával találkozhatunk a prédikációs kötetével kolligátumban fennmaradt, Pázmány Kalauzának tizenharmadik könyvére adott *Feleletében*: „Igy magyarázzák az bölcz, tudos, írás magyarázó Doctorok, Morloratus, Pignetus, Bullinger, Sebaste, Mayer, és az többi, noha Pázmány ezeket semminek tartya.” KECSKEMÉTI C. János: *Pazmany Peter Kalauzzanak, tizen harmadik könyvére való Felelet. Mellyet irt: De invocatione sanctorum: az szenteknek segítségül való hívásokról, és eszedésekről*, Bátfia, Jakob Klöss jun., 1622 – RMNy 1257, G₁r.

Marlorat (Augustinus Marloratus)⁷⁰ latin nyelvű *Expositio in Apocalypsin*je.⁷¹ Ebben a – többek között – Kecskeméti C. által is felsorolt szerzők munkáira erősen támaszkodó, azokból összeszerkesztett terjedelmes nyomtatványban található például az a hosszabb szakasz, mely a vörös sárkány hét fejének leírását adja. Ennek hű fordítását találjuk Kecskeméti C. ötödik beszédében.⁷²

Kecskeméti C. egzegézisének egyik kiindulópontja az ókeresztény Pettaui Victorinus hagyományos asszony–egyház megfeleltetése.⁷³ Tíz prédikációja tehát jól elhelyezhető az egyházatya e közhelyén alapuló korabeli református kommentárok⁷⁴ sorában is. Kecskeméti C. szövegmagyarázatának legfőbb szervező eleme az Isten és országát jelentő igaz eklésia, valamint a Sátán és országa közötti ellentétek szüntelen küzdelmének polemikus részletezése:

„[...] minémü különbsegh légyen az istennek és az ördöghnek országa között, minémü nagy ellenkezés ő közöttök ugy annyira, hogy szüntelen azon ügyekezik az pokolbéli ördög, hogy az Istennek országát, mely az Ecclesia, rontza, az övét penigh éppicze, de [...] birodalmat, hatalmat soha rayta nem vehetet ez ideig, soha sem-is vehet [...] Erről szól azért az szent Iános ez Caputban [...]” Mindennek „sommáiaként” ezért az „Istennek Anyaszent-egyházának, az pokolbéli ördöggel szüntelen bay viadallya, és az Istentől való óltalmaztatása iráttatik itt meg”.⁷⁵

Kecskeméti C. prédikációs kötetében több helyen tesz olyan kijelentéseket, melyek a pápisták és jezsuiták egzegézisének hamisságát, sőt néhol egyenesen annak hiányát kísérlik meg felfedni a hallgatóság és olvasóközönség előtt. Az *Epistola dedicatoria* egyik hosszabb szakaszában mindjárt egy szembesítés keretében:

⁷⁰ Marloratust 1561-ben, ötvenöt éves korában a katolikus hatóságok felakasztatták a roueni Notre-Dame előtt. BACKUS, Irena: *Reformation Readings of the Apocalypse: Geneva, Zurich, and Wittenberg*, New York, Oxford University Press, *Oxford Studies in Historical Theology*, 2000, 61.

⁷¹ Egy 1570-es, genfi kiadást használtam (lapszámozása többször újrakezdődik). MARLORATUS, Augustinus: *In Apocalypsin Iohannis Apostoli catholica expositio ecclesiastica*, in Uő: *Novi Testamenti catholica expositio Ecclesiastica, id est, ex vniuersis probatis theologis (quos dominus diuersis suis Ecclesiis dedit) excerpta, a quodam verbi Dei ministro, diu multumque in theologia versato*, Genf, Henricus Stephanus, 1570, 136–238.

⁷² Uo., 190. Vö. KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, R₁v–R₂r. Marlorat kötetéről bővebben lásd BACKUS: *Reformation Readings*, 62–66.

⁷³ Ennek egyértelmű bizonyítéka a második prédikáció első lapján feltett legelső kérdés: „Miért mondassék az Ecclesia Aszszonyállatnak?”, valamint a rá adott válaszok. KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, P₄v–Q₄r.

⁷⁴ Erről bővebben az unitárius Karádi Pálhoz kapcsolódóan lásd TÚRI Tamás: *Prédikáció és Apokalipszis*, Karádi Pál és a protestáns hagyomány, *Keresztény Magvető*, 123. évfolyam, 2017/2–3, 412–428, 423.

⁷⁵ KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, P₁r.

„[...] az Christusnak iuhait, az elő kút főtül el akariak szakasztani, az emberi találmánnak czatornaiára vonván, melynek végben vételére czelekeszik, hogy az Istennek igijének tisztán és igazán való praedikállása helyet, haszon-talan, hijában való Miseket szolgáltnak, sughva való gyónásokat tesznek, morogva való könyörgéseket, vagdalt hurkára, (kit ők olvasónak hinak) számlálván birbitelnek, úgy hogy, mit czelekesznek senki nem tudgya, mit mondanak vagy olvasnak ne ércze, [...] és így az szegény kösség minden tanuság, értelemnelkül tudomány, és vigasztalásnelkül mennyen házához, holot az sz. írásnak, az Isten igijének magyarázattyának, halgatásának, fő és kiváltképpen való vége ez vólna, mint az sz. Pál mondgya, mellyet ők hátra hadnak és el mulatnak.”⁷⁶

Az idézet legfőbb kifogása, hogy a katolikusok a *Biblia* igéinek tisztán és igazán való prédikálása helyett a miseszolgáltatás, gyónás, könyörgés és rózsafüzér emberi találmányait helyezik előtérbe. Mindez azt a célt szolgálja, hogy a közösséget az „elő kút-fő” jelentő helyes írásmagyarázat hallgatásától elszakítsák és látványos, hiába való külsőségeikkel, szertartásaikkal az általuk képviselt valláshoz kapcsolják. A citátum második felében Kecskeméti C. továbbá arra is rávilágít, hogy mivel a közösség ezekből szinte semmit nem ért (latin mise), az igehirdetés nem töltheti be valódi – tanító és vigasztaló – homiletikai funkcióit sem. S ha

„valamely locust hogy már magyarázatnak okáért elő vésznek is, annak semmi igaz értelmét nem tudgyák adni”, hanem azokkal az ellenkező hittanítást és az azt képviselő protestáns prédikátorokat, tanítókat gyűlöltetik: „...mind mi ellenünk, s mind az Vbiquitariusok ellen, csak szitkozodással, átkozodással töltik az időt, és így elegendesnek itilik tiszteteknek végben vételére, ha minket Calvinistáknak, azokat Lutheranusoknak nevezvén, az ő halgatoioik előt, mind személyünkben, mind tudományunkban számkivettetteknek tehetnek, és velek megh utáltathatnak.”⁷⁷

Kecskeméti C. utóbbi, szemrehányó szavai tulajdonképpen azt igyekeznek elhíttetni a szöveg befogadójával, hogy a római katolikus hitszónokok a *Biblia* igéiről nem helyes magyarázatot adnak hallgatóiknak, hanem azokkal őket célzó érzelmek kiváltására, jelen esetben az egyik legerősebbre, a gyűlölet felkeltésére törekednek; persze hitbeli ellenfeleik rovására.

Az úrvacsoráról szóló hetedik prédikációjában Kecskeméti C. a tévesnek ítélt katolikus szövegmagyarázói gyakorlatnak már egy másik aspektusát marasztalja el az 1618-ban június 14-ére eső Úrnapján történeteket leíró bevezetőjével. Ezen a napon egy bizonyos Nádas Pál nevezetű jezsuita, csakúgy, mint az „ő hozzá hasonló társai”, a felvett *Ján* 6,55–56 locusszal a teljes átlényegülés és a Krisztus valóságos

⁷⁶ Uo.,)o(2v–)o(3r.

⁷⁷ Uo.,)o(3r.

testének-vérének emberi, testi szájjal való vételét akarta védelmezni.⁷⁸ Az Ungvárott sok keresztény „fülök hallotára”, ráadásul Kecskeméti C. „egynihány Tanitokkal való iélen létében” elhangzott apológia Kecskeméti C. szerint azonban sikertelen volt, mivel Nádasai „minémü írásokat citala-is, csak ide tova kapdosa azokban-is, nem tudván igaz magyaráztyát adni”, szentenciája erősítésére pedig több „hitván példákkal éle”.⁷⁹ Tehát nem elég, hogy a páter az írásból citáltakkal képtelen volt a teljes átlényegülésnek és az áldozat testi formában magunkhoz vételének helyes magyarázatára, azokat még olyan történetekkel is alá kívánta támasztani, mint a Pádúai Szent Antalhoz kötődő, oltáriszentséget imádó számár közismert története⁸⁰ és egy Szent Bonaventurától származó bárány-történet, vagy pedig a magyarországi zsidóké, akiket azért üztek el, mert az ostyát késsel „liggatták”, amiből aztán sok vér folyt ki.⁸¹ Olybá tűnik, hogy Kecskeméti C. főként azt kifogásolja, hogy a locust a jezsuita Nádasai nem megmagyarázza, hanem sokkal inkább „ürügyként” használja az oltáriszentséggel kapcsolatos, már-már hihetetlen – bár kétség kívül a csodálat és érzelmek kiváltására alkalmas – történeteinek ismertetéséhez. Zárásként Kecskeméti C. kitér a jezsuita páter azon téves állítására is, hogy Kálvin tiltaná az egyházatyák írásainak „helyben hagyását”; ehhez ugyanis még idézni sem képes a genfi reformátor erre vonatkozó tiltó szavait. Kecskeméti C. mindebből azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy Nádasai Pál e magyarázatával csupán „ámitá az népet, semmi bizonyos értelmét, ez sz. Ianos mondásának nem tudván adni”.⁸²

A keresztségről szóló *Concio secundajában* a *Bibliában* leírt igaz, egész, krisztusi keresztséghez kötődően Kecskeméti C. azt fejtegeti, hogy miért vétkeznek, akik ehhez emberi találmányokat „toldoznak foldoznak, mint az Romaiak cselekesznek”, a keresztség részeként kezelve az olajat, sőt, gyújtott gyertyát és efféléket.⁸³ Azt ugyan elismeri, hogy ezek mind benne vannak a Szentírásban és akár hasznuk is lehet, de figyelmeztet, hogy egyik sem a keresztséghez kapcsolódóan.⁸⁴ Azt igyekszik igazolni, hogy a jezsuiták és pápisták a bibliai szöveghelyeket önkényesen társítják aktuális témáikhoz, és az azokban foglaltakkal úgymond toldozzák-foldozzák, kiegészítik most épp a „római” keresztelés rítusát. Kecskeméti C. ezen bizonyítási stratégiáját csak a gyújtott gyertyát érintő argumentáláson kívánom bemutatni. A pápisták tézise, hogy mivel az apostolok gyertyafény mellett gyűltek össze, a gyújtott gyertya alkalmas a keresztséget felvevő kisgyermek jövődő mennyei boldogágának szemléltetésére. Kecskeméti C. józan belátásra apelláló cáfolata ez ellen így hangzik: az apostolok nem

⁷⁸ Uo., M₁v.

⁷⁹ Uo., M₁v–M₂r.

⁸⁰ A Szent Antal által a piactéren felmutatott oltáriszentség előtt térdet hajtó számár csodás története közismert, lásd SINKA Ferenc Pál: Pádúai Szent Antal csodái, in Uő. (szerk.): *Csodálatos történetek: A hitélet és szentek életéből vett csodás események elbeszélése*, Esztergom, Az „Esztergomi Szent István Naptár” szerkesztősége, 1932/1–2, 14–16.

⁸¹ KECSKEMÉTI C.: *Az papisták között*, M₂r.

⁸² Uo., M₂r.

⁸³ Uo., B₃r–B₃v.

⁸⁴ Uo., B₃v.

nappal gyűltek egybe, hanem éjszaka, s csakis azért cselekedtek így, mert nem mertek istentiszteletre napfényben összegyűlni a zsidóktól és háborúságoktól való félelmükben. Ezt applikálja a jelenre, hogy a pápisták tévedését kimutassa: most már Isten kegyelméből nappal is összegyűlhetnek a hívek, így nincs helye a gyertyagyújtásnak; főként nem ebben a szakramentumban.⁸⁵ Egész érvelésének zárásaként képtelennek és esetenként akár nevetségesnek láttatja a pápisták és jezsuiták által a Szentírás más részeiből beemelt, szerinte nem oda illő és nem a keresztségre vonatkozó locusok által igazolt katolikus rítusokat e szakramentum esetén:

„Vallyon s-ki vitte volt ez gyuytot gyertyát Iordan vizéhez az Christus keresztegekor, Ianosé? nem. Kiczoda az sôt? Illetteié Ianos Christus szömöldökét nyállyal? eggyik sem volt ielen, hanem czupán csak az Iordan vizében keresztelte [...] Bolondságh hát az Romaiaknak ebben való czelekedetek”.⁸⁶

Meglátásom, hogy az imént ismertetettek jól rokoníthatók Kecskeméti C. *Fides Iesv et Iesvitarvm*-fordításának következő szavaival: „Az szent irasban valo fogyatkozast helyére kell allatni az emberi talalmányokkal.” Ezt a jezsuiták munkáinak idézeteiből összeállított tézist a nyomtatvány szövege rögtön a jézusi antitézissel cáfolja: „Tökéletes es igaz az szent iras, mindenek valamellyek szükségesegek az idvössegre be foglal, es semmi emberi talalmánnyal nem kel toldozni foldozni.”⁸⁷ Hamarabb az is szóba kerül, hogy a jezsuiták a Szentírást csonka-bonkának tartják,⁸⁸ épp ezért azt ki kell egészítenie az emberi találmányoknak.⁸⁹ S mivel a *Biblia* a hitnek dolgaiban „bizonyos es mozdulhatatlan értelmet nem ad”, mint a viasz orr, „akar mely magyarázatra-is el hajtogattathatik”.⁹⁰ A *Fides Iesv et Iesvitarvm* idézett szavai közül legfontosabb az „emberi találmányok” szókapcsolat, hiszen a fenti, keresztségről szóló prédikációban is az igaz keresztség szentségét emberi találmányokkal egészítik ki a rómaiak. S mivel nem tartják elégségesnek a *Biblia* ténylegesen keresztségre vonatkozó ígéit, a locusok valódi értelmét mintegy viasz orrként hajlítják, igazítják a katolikus keresztelés adott mozzanataihoz, azok létjogosultságának igazolásához.

⁸⁵ Uo., B₃v–B₄r.

⁸⁶ Uo., B₄r.

⁸⁷ KECSKEMÉTI C. JÁNOS: *Fides Iesv et Iesvitarvm. Az az: Az mi Urunk Iesvs tudomanyanak az Iesuitak tudomanyaval valo öszve vetése, mely Donatus Visartus által az szent irasbol, Paterek és Iesuitak könyveiből szedegettetet, es az hitnek bizonyos agaira rendeltetet. Ismet: az papistaknak esküveseknek formáia, mely be foglallyá az Pápa tudomanyanak fő fő tzikkölit, ugyan azon Trivoniai Donatus Visartus által valo meg csafolással egyetemben*, [Bártfa], [Klöss], 1619 – RMNy 1171, 16.

⁸⁸ Uo., 1.

⁸⁹ Uo., 12.

⁹⁰ Uo., 28.

3. A felekezetiesedés szolgálatába állított egzegézis

Előző tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy Kecskeméti C. János katekizáló, hitágazatos prédikációi mennyiben tartalmazhatnak egy általa ideálisnak elgondolt református, „igaz vallású” keresztényekből álló közösségképet. Továbbá azt is, hogy a hazai területeken csendesen zajló reformáció óta meglévő, ám a saját hittanításait nem igazán ismerő ungvári református hitközösséget Kecskeméti C. megszólalásai miképp igyekeztek egy ideális képhez igazítani, vagy legalábbis ezt közelíteni számukra. A két protestáns szakramentumot illető, alapvető hitoktatás azért válhatott Kecskeméti C. János elsődleges prédikatori feladatává, mert a közelben fekvő Homonnán, 1615-ben alapított kollégiummal megjelenő jezsuiták hittérítéseinek elutasításához és a saját hit megtartásához megfelelő tudással kellett felruházni a vidék református lakosságát. Az e folyamat során fejlődő felekezeti közösségben pedig feltételezésem szerint már egy, a tanok mentén képződő szakadás tudatosulása is megkezdődhetett az addig egységesnek elgondolt egyházképben.⁹¹

Ez a közösségalakítási szándék markáns eleme Kecskeméti C. itt tárgyalt kommentárjainak is. Sőt úgy gondolom, hogy a tíz prédikációban magyarázni kívánt bibliai versek gondos kiválasztásának és egzegézisének egyik feltett szándéka, hogy az egyént végül az igaznak elfogadott református hit nyílt megvallására ösztönözze.

Kecskeméti C. János a tizenkettedik könyv kommentálásához kiválogatott bibliai versekkel is határozottan a jó–gonosz tengelyen helyezi el magyarázatainak szereplőit. Miután az első öt prédikáció részletekbe menő értelmezéseket nyújt először az igaz asszony–egyház, majd az ellene dühösködő vörös sárkány és a leggonoszabb fejét jelentő pápa-Antikrisztus ismertetőjegyeiről, a kommentár rátér a kettejük közötti konfliktus kibontására. Ennek előkészítése már az *Ötödik praedicatio* második felében elkezdődik, ahol is Kecskeméti C. azokat az égi csillagokat magyarázza, melyeknek harmadát a sárkány a farkával készül lesöpörni. Egzegézisében a következő csoportokat nevezi az ekléziával egyenlő égi csillagainak: elsőként az egyházi szolgákat, azaz a tanítókat és keresztény doktorokat, legyenek azok akár jók, akár gonoszak; majd a magisztrátust, a fejedelmeket, urakat, főrenden lévőket, bírakat és polgárokat, akikre a köznép okosságuk, bölcsességük miatt mint csillagokra néz fel és függeszti tekintetét; s végül a világ összes emberét, „kiket kezdettől fogva teremtet az Isten”.⁹² Majd a „*Miert mondattatnak mind ezek czillagoknak*” kérdésre ezt válaszolja:

„[...] mert mind ezek, vagy iók vagy gonoszok, vagy hivek, vagy hitetlenek az égben vadnak, az az, az látható Ecclesiának tagjai: mert az látható és az világon vitézkedő Ecclesiában, melyet itt égneek nevez az szent Iános, mind hivek, hitetlenek, iók gonoszok, egyenlőképen bé mennek s ez az oka hogy az Ecclesia az Varsához melyben mind ió, s-mind gonosz halak bé férkeznek, hasonlittatik.”⁹³

⁹¹ SZOLNOKI: A katekézis szerepe, 71–72.

⁹² KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, S₃r–S₃v.

⁹³ Uo., S₃v.

Ezzel kapcsolatban érdemes lehet megemlíteni, hogy Kálvin egyházfelfogásában a láthatatlan, Isten színe előtti egyháznak a látható egyház mintegy eszköze, intézménye, melynek Krisztus felhatalmazást adott az igehirdetésre, a két szakramentum kiszolgáltatására, s ami törekszik saját tisztaságára az egyházfegyelemmel. Ez a látható egyház mindig *vegyes test* (ún. corpus permixtum), így farkasok és képmutatók is helyet kapnak benne. De olyanok is vannak, akik pillanatnyilag ezen kívül helyezkednek el, holott bent lenne a helyük.⁹⁴ Erről a kevert testről Szent Ágostonnál ezt olvashatjuk az egyszer már hivatkozott Ticonius, ezúttal az Úr testét ismertető második szabályával kapcsolatban:

„Inkább az *Úr igazi és kevert, vagy igazi és színlelt testéről*, vagy más effélérről kellett volna szólnia. Mert azt kell mondanunk: a képmutatók nemcsak, hogy örökké nem lesznek, hanem már most sincsenek Vele, bár látszatra még Egyházában vannak. Azért e szabálynak ilyen nevet is adhattak volna: »a kevert Egyházzal« [...] a jó és rossz halak egy ugyanazon hálójában való időleges egység miatt (Mt 13,47).”⁹⁵

Mint látható, a hálóba vegyesen fennakadt jó és rossz halak bibliai képe, akárcsak Kecskeméti C.-nél, az eklézsia hasonlataként szerepel. Kecskeméti C. *Ötödik praedicatióját* az égi csillagok lesöprésének mozzanatával és egyszersmind az ég helyett a földi kívánságokhoz való kapcsolásával folytatja. Ezt egy saját jelenéből hozott példával erősíti: a hívek naponta láthatják, hogy fejedelmek, nemes urak és egyéb főrendek is az igaz ekléziától elállván annak háborgatóivá lesznek. A sárkány a lesöpört csillagokkal ábrázolt, földi hívságokkal elcsábított emberekből gyűjt tehát magának sereget, hogy aztán az egész egyházra ronthasson. Ahogy Szent János mondja: „Es álla, ugymond, az aszszonyállat eleiben, hogy mihelyen szülne, az ő fiát el nyelne”. Ezt pedig olyan „eszközök” által viszi véghez, mint a hamis próféták,

„s-azon igyekezik, hogy mind könyveket, mellyek ő ellene irattatnak meg égettessen, tiltya ne olvastassanak, ne praedikáltassanak: avagy azt czelekeszi, hogy az hallot ige az hiveknek szivökben gyökeret ne verien, hanem sok szorgalmatosságok, munkák, haboruk, kegyetlenségek miat meg foytassék, hogy gyümölczök ne teremien [...] hívén ne idvözülyenek.”⁹⁶

A „*Miert kel ezeket ertenünk?*” kérdésre Kecskeméti C. azt feleli, hogy bár a sárkánynak, az Antikrisztusnak sokakat sikerült már elhódítania, a hívek mégse álljanak el az „igaz hittől”, mert „csak az idvüzöl ki megh marad”. Szentbeszéde záradékában Szent Pálra hivatkozva, híveivel közösséget vállalva, T/1-ben erősíti a kiválasztottság érzését: nem a bölcseket, hatalmasokat, hanem „minket, kik ez világnak sөpreinek

⁹⁴ COLIJN, Jos: *Egyetemes egyháztörténet*, Gödöllő, Iránytű Kiadó Alapítvány, 2001, 178.

⁹⁵ SZENT ÁGOSTON: *A keresztény tanításról*, 196–197.

⁹⁶ KECSKEMÉTI C.: *Az papistak között*, S₃v–S₄r.

láttatánk lenni választot és az idvösségnek titkait minekünk nijlatkoztatta meg”. Hiába próbálkozik tehát a Sátán az ő tagjaival, erős bástya az Isten, ezért aki az ő nevében bízik, megmarad.⁹⁷

A hitbeli erősítés és a kommentárok szereplőinek kétfelé osztása a továbbiakban egyre konkrétabb kijelentésekben artikulálódik. A jókra és gonoszokra való felosztás szempontjából különös figyelmet érdemel a *Hetedik praedicatio*, melyben a *Jel* 12,7 kerül aprólékos kifejtésre. Itt Mihály arkangyal és angyalai csapnak össze a vörös sárkánnyal és angyalaival. A bibliai locust Kecskeméti C. a következő három kérdésben tárgyalja: hol volt a bajviadal; kik viaskodnak; s végül mi lett a bajviadal kimenetele?⁹⁸ Mihály arkangyalon Kecskeméti C. magát Krisztust érti, akinek Michael elnevezése annyit tesz: ’ki olyan, mint Isten’ vagy ’verekedő Isten’. Mihály angyalainak pedig azokat a szolgáló lelkeket, akiket Isten a hívek őrzésére és igazgatására rendelt: vagyis az ígét prédikáló lelkipásztorokat és az eklézsia számára küldött keresztény magisztrátust. Ezek az Istentől nekik adott hatalommal Isten népét oltalmazták, az ellenséget pedig megbüntetik. Tehát tisztükre nézve nevezendők a tanítók és a magisztrátus angyaloknak, hisz ők Isten küldöttai és általa bocsáttatnak tisztük elviselésére.⁹⁹ Ezzel a sereggel néz szembe a vörös sárkányé, mely Krisztus idejében Pontius Pilatus, Kajafás, Heródes által nyomta el a krisztusi egyházat, a mostani időben (mármint Kecskeméti C. idejében) pedig „az Feiedelmek, Vrak, fő rendek, kazdagok, kik ennek az Sárkánynak mérgétől és fulakiától fel fuvattatván és meg illetetvén, Christus ellen és az ő Ecclesiája ellen törekednek”.¹⁰⁰ A hitbeli erősítésre Kecskeméti C. beszédei számos szöveghellyel szolgálnak. Szemléltetés céljából ezek közül kettőt ismertetek. A győzedelmi ének versét (*Jel* 12,10) kommentáló *Nyoltzadik praedicatio*ban Kecskeméti C. három okát adja a híveknek az örvendezésre. A harmadik ok Krisztus megváltó tette, mellyel az embereket megszabadította. A szabadság fontosságának hangsúlyosabbá tételéhez többek között felhasználja Cicero következő mondását: oly szép dolog a szabadság, hogy az embernek azért még halálát sem kell szánnia. Kecskeméti C. véleménye szerint sokkal inkább igaznak kellene lennie ennek a lelki szabadságra, mely Krisztus által szereztetett a híveknek, ám ezt sokan csak nyelvük alatt, szájukban hordozzák.¹⁰¹ Dorgálása azoknak szól, akik elsősorban félelemből nem hajlandók nyíltan megvallani hitüket. Az igaz híveknek ellenben tulajdonságuk, hogy az evangéliumi tudományt oly kedvesnek tartják, hogy azért nemcsak örökségüket és jószágaikat készek veszni hagyni, hanem akár még életüket is.¹⁰² Az utolsó, *Tizedik praedicatio*ban mindennek már egy jóval hosszabb kifejtését, vagy sokkal inkább összefoglalását olvashatjuk:

⁹⁷ Uo., S₄r–S₄v.

⁹⁸ Uo., T₃v.

⁹⁹ Uo., T₄r.

¹⁰⁰ Uo., T₄v.

¹⁰¹ Uo., V₃r.

¹⁰² Uo., V₃v.

„Miképpen az asszonyállat, ha ki az ő Vrához, féríéhöz, igaz és hü, az mely magot mehében fogad el nem titkollya, hanem mind beszédével, mind czelekedetivel bizonságot teszen róla: azonképpen az Ecclesiában lévő hívek az Isten igijenek maguát szivőkben bé véuén el nem titkollyák, el nem reyték, hanem arrol bizonsághot téznek.”

Ezekkel a magoknak nevezett, szóval és cselekedettel nyíltan bizonságot tevő hívekkel van a vörös sárkánynak bajviadala. A bajviadalban a sárkány persze nem maga vesz részt, hanem „a feiedelmeket, Vrakot, Magistratusokat indittyta fel, azok által haborgattattya, üldözteti, kergeueti őket, hogy így mind fenyegetéssel, tömlöczel, birsággal büntetéssel meg remüluen, az Ecclesiától el állyanak, az igasságot megh tagadgyák és övei legyenek”. Végül felteszi a kérdést, hogy mit is jelent valójában az Isten parancsolatját megőrizni. Három pontos válasza minderre ekképp hangzik: „Semmi nem egyéb 1. hanem az Istennek igijet és törvényét nagynak böczülni, és életet, erkölczet ahoz rendelni. 2. Csak az eg élő Istent tisztelni és azt emberi talál-mányokkal nem moczkolni, mert ő maga mondgya az Christus: Hijában tisztelnék engemet az emberek, tanítván embereknek todománijt. 3. Az igaz hitet meg tartani, meg őrizni, arról vallást tenni, mert senki Isten elöt annélkül kedves nem lehet.”¹⁰³

Záró gondolatok

A pápistákkal és jezsuitákkal való polemizálás a nyomtatvány *Epistola dedicatoriá*-ja szerint, bár szinte már minden hitcikkelyre kiterjedt, legfőképp mégis a keresztségről, az úrvacsoráról és az Antikrisztusról szóló három artikulust, hitágot illeti.¹⁰⁴ Az *Az papistak között es mi közöttünk, vetelkedesre vettetet, három fő articulusokról...* című polemikus prédikációs kötetének első részében Kecskeméti C. a két protestáns szakramentumot tárgyaló, a felekezeti önmeghatározást jelentő református hitvallásokon nyugvó hitágazatos prédikációiban, az alapoktól kezdve szélesíti hallgatóságának ebbéli ismereteit. A katekézist hasznosító argumentációinak jellegzetes vonása a pápisták és a javarészt református vidéken éppen megjelenő jezsuiták tévesnek ítélt tanításaival, valamint intenzív hittérítéseivel való határozott szembehelyezkedés. Ezt az elsősorban a hittanítások különbségeire alapozott szembeállítást Kecskeméti C. a kötet második felének Antikrisztus-értelmezéseiben kiterjeszti, s vallási alapon az egész társadalmat jókra és rosszakra osztja fel. Ezzel világos és egyértelmű üzenetet közvetítve a befogadó számára: a római pápa-Antikrisztus és az egyik legfőbb támogatójának számító jezsuita rend, azaz a hamis próféták, tévtanítók követése a pokolra vezet, a református igaz eklézsia hittanításainak elfogadása pedig az üdvözüléshez. A katolikus tévtanítások egyik markáns ismertetőjegye, bizonyosága a pápisták és jezsuiták „hamis” egzegézise, mely, legalábbis Kecskeméti C. tolmácsolásában elsősorban nem a *Biblia* ígéinek általa helyesnek tartott értelmezésére helyezi a fő hangsúlyt,

¹⁰³ Uo., X₃r–X₄r.

¹⁰⁴ Uo.,)o(₃r.

hanem inkább az érzelmekeltésre (pl. gyűlölet, csodálat). Kecskeméti C. kifogása továbbá, hogy az igék protestánsok által igaznak vélt értelmét a pápisták és jezsuiták aktuális igényeikhez hajlítják, azoknak megfelelően torzítják. S mindezzel párhuzamosan a pápista „emberi találmányokat”, külsőségeket előtérbe tolva igyekeznek vallásuk számára híveket nyerni, elidegenítve azokat az igaz és tiszta igehirdetés hallgatásától.

A nyomtatvány első szakaszában megkezdett közösségalakítási kísérlet véleményem szerint a második rész magyarázataival magasabb szintre lép. Azaz már nem csupán az alapvető református tanok átadása, igazként való elfogadtatása és a tagok közösségben való megtartása képezi Kecskeméti C. elsődleges célját, hanem a hit egyén általi nyilvános megvallásának sürgetése és annak a szöveg szintjén is jelentkező fokozatos ösztönzése. E fokozás által jutunk el végül az egész kötetet lezáró, *Tizedik praedicatio* egyik végső kijelentéséhez is: „Az igaz hitet meg tartani, meg örizni, arról vallást tenni [...]”¹⁰⁵ Azok a prédikátori megszólalások, melyek a kötet első felének törekvésein túlmutatva már kifejezetten a hit megvallására sarkallták a befogadót, még tovább árnyalhatták a közösségben a szöveghelyek nyomán, az eltérő tanok ütköztetése mentén formálódó egyházszakadás képzetét, segíthették annak valamilyen szintű tudatosulását. Mindez pedig jelentős lehetett a kora újkori magyar református konfesszionalizáció szempontjából; kijelölve az utat egyúttal az önálló, református felekezeti tudat kialakulása felé is.

Abstract

Confessionalization and Exegesis in the Sermons of János Kecskeméti C.

János Kecskeméti C.'s *Az papistak közöt es mi közöttünk, vetelkedesre vettetet, három fő articulusokról...* edited in Bártfa in 1622, contains twenty-one *polemical sermons* on Baptism, the Lord's Supper and Antichrist. The first part of the edition expounds the Protestant doctrine of the two Sacraments by means of catechesis. In contrast, the second part on Antichrist is a series of ten sermons commenting selected verses of chapter 12 of *Revelation*. These two different parts are joined by Kecskeméti C.'s intention of building a so called “true Christian” Reformed community in Ungvár. This ministerial effort could also point to an early stage of Hungarian Reformed confessionalization: the process in which Kecskeméti C. transmits basic knowledge of the two Sacraments by means of catechesis and also distinguishes them from Catholic doctrine primarily propagated by the missionaries of the Jesuit college established in the neighbouring Homonna in 1615, is completed in his ten commentaries by a call upon his audience to make an exact confession of their true and Reformed faith.

¹⁰⁵ Uo., X₃r–X₄r.

DISPUTA

FEKETE ÁGNES

1933. Magyarország, Kunmadaras. Református Elemi Népiskola. 1932-33-as tanév, csoportkép az I/a osztályról.
(Forrás: Fortepan, képszám: 31415.)

Amerikában is öngyilkos lett három lelkész

A lelkészek depressziója, szélesebb körű válsága nem csak magyar gond. Alább egy olyan fordítást közlünk, amely egy, az Amerikai Egyesült Államokban élő blogger, Josh Givens írása. Lelkészgyerekként igyekszik „ventillálni” azt az eseményt, amely állítása szerint az egész országot felzaklatta.

Josh Givens

KEDVES GYÜLEKEZET: A LELKÉSZ NEM LEGYŐZHETETLEN*

Josh Givens blogjának egy cikke
Fekete Ágnes bevezetőjével

Számunkra, magyar reformátusok számára, akik már tizenhárom öngyilkos lelkészt eltemettünk, fontos szempontokat hoz egy amerikai, kisegyházi helyzetjelentés. Ugyanakkor megdöbbenő, hogy abban a kontinensnyi országban a hármas szám is milyen nagynak tűnik, és elég ahhoz, hogy kísérletet tegyenek arra, hogy beszéljenek a jelenségről! De, hogy fokozzam, Franciaországban is öngyilkos lett két római katolikus pap 2018 októberében. Mind a kettő éppen 38 éves volt. Őket pedofiliával vádolták. Egyik esetben sem indult rendőrségi eljárás, csupán a vádlengte őket körül. Az Orleans-i püspök így nyilatkozott: „A megpróbáltatás és a fájdalom idejét éljük át.” Igen, azt éljük!

Ezekben a történetekben talán a leginkább közös pont a titok. Nem értjük. Történik valami velünk és körülöttünk, amiről tapogatózva mondhatunk valamit, de igazán nem érethetők számunkra. Emberségünk mégis arra kötelez minket, hogy kutakodjunk. Erre törekszünk most.

Fekete Ágnes

* Az itt közölt szöveg eredetileg a szerző blogjában jelent meg, *Dear Church: Your Pastor Is Not Invincible* címmel.

A múlt pénteken az evangéliumi szolgálat világát megrázta a hazai hírek szívünket megrázó eseménye, hogy egy lelkész öngyilkosságot követett el. Amint kétségtelenül mindenki hallotta már, a 30 éves Andrew Stoecklein – a kaliforniai Chino-i Inland Hills gyülekezet vezető lelkipásztora – sötét és fájdalmas küzdelem után, amit a depresszióval és a szorongással

folytatott, eldobta magától életét.¹ A hírek szerint augusztus 25-én pénteken kórházba rohantak vele, akkor öngyilkossági kísérlete sikertelennek tűnt. Újraélesztették, miközben egyháza virrasztó imádságot tartott. Tragikus módon azonban Stoecklein ugyan ezen az éjszakán meghalt. Felesége, Kayla megosztotta a híreket Instagram-fiókján.

Ellentétben a legtöbb lelkipásztorral, Stoecklein éppen visszatért egy négyhónapos sabbat-időszakról, azaz szabadságról. Nyíltan vállalta depresszióját és mentális egészségi problémáival kapcsolatban – a sors iróniája – „forró rendetlenség” címmel prédikáció sorozatban is tanított, ebben saját zavarodottságáról is beszélt. Emellett pszichiátriai tanácsadásban részesült depressziója és szorongása miatt, amit a legtöbb lelkipásztor megtagad, mivel úgy vélik, hogy ez a gyengeség jele. (Férfiak között a legáltalánosabb ez a téveszme.)

A jószándékú becsületesség és a tanácsadás elfogadása ellenére Andreas élete tragikusan rövid lett – és ő nincs egyedül. Tavaly decemberben, Bill Lenz a Krisztus a Szikla nevű közösség lelkipásztora Wisconsinban, miután hónapokon át küzdött a depresszióval, eldobta magától az életét. Wayne Oglesby, egy lelkipásztor fia, aki „követte apja nyomdokait” – teljesen összeomlott, totális zavarodottság állt elő a lelkében, és végül Texasban 2010. március 4-én véget vetett életének, hátrahagyva a bántalmazott feleségét, gyermekeit, unokáit és gyülekezetét. A LifeWay Research 2015-ös statisztikái szerint „a lelkipásztorok egyharmada rendszeresen elismeri, hogy küzd a kiégéssel (34 százalék) vagy a depresszióval, vagy szorong az alkalmatlanság érzése miatt (35 százalék), illetve tapasztalt valamilyen mentális betegséget (23 százalék), és 12 százalékukat mentális egészségi problémákkal diagnosztizálták.

A számok magukért beszélnek. Bár soha nem ismertem személyesen Andrew lelkészt, a szívem megszakad, és nem találok szavakat a családjá, barátai és a gyülekezet számára. Nem tudom elképzelni, hogy milyen lehet fájdalmuk és veszteségük. Minden, amit tehetek az, hogy imádkozom értük. Mégis úgy érzem, hogy – mint aki magam is egy lelkész fia vagyok – nagy alázattal, de kénytelen vagyok megosztani a saját, első kézből származó tapasztalataimat. Ezt szem előtt tartva tehát néhány dolgot érdemes megfontolnunk:

1) A lelkészi szolgálat a 21. században már nem az, ami egykor volt

Egyrészt személyes próbák és nyomorúságok akadályozzák a mai lelkész szolgálatát. Emellett számos kritikát is kapnak. Sőt, egy mai átlagos lelkipásztornak egyidejűleg több száz felelősségi kör és feladat között kell zsonglörkődnie, amelyek 20 vagy 30 évvel ezelőtt még nem léteztek. Ez nem jelenti azt, hogy ezek a dolgok nem szükségesek vagy fontosak, de hozzájárulnak a lelkipásztori stresszhez és feszültséghez. Volt idő, amikor a lelkipásztortól annyit vártak, hogy csak egy kicsit tegyen többet a „predikálj, eskess, temess” feladatkörnél. De mindez már rég elmúlt.

¹ <https://inlandhillchurch.com>

Ma többnyire a következő feladatok várnak a lelkészre:

- felügyeli az egyház legkülönbözőbb programjait, szolgálatait, felelős azok sikeréért és növekedéséért
- rendszeresen találkozik a munkatársakkal, szolgálattevőkkel, felügyeli őket
- prédikál a médiában, releváns témákról beszél, az emberek életéhez kapcsolódó tartalmakat hoz elő
- kiscsoportokat vezet
- rendben, egységben tartja a közösséget
- tanácsol, jogi képviselő
- rendszeresen beszél más gyülekezetekben és missziókban
- lelkigyakorlatot, konferenciákat vagy ifjúsági táborokat tart
- kórházakban látogat
- 0-24-ben hívható
- aktívan jelen van a közösségi médiában és e-mailben is elérhető
- néha tengerentúli missziós utakat is vezet.

Ez pedig, emberek, csak a jéghegy csúcsa! Tényleg meglepődünk tehát, ha felfedezük, hogy egyes lelkészek küzdenek az elbátortalanodás, a stressz, a szorongás és a kiemerültség miatt? Természetesen küzdenek ezekkel, hiszen ők is emberek. Úgy gondolom, gyakran úgy érzik magukat, mint Pál, aki – miután fizikai üldöztetést és kínzást szenvedett – azt mondta, hogy „Miért? Mert nem szeretlek titeket? Isten jól tudja azt! De, amit teszek, azt ezután is tenni fogom, hogy elvegyem a lehetőséget azoktól, akik minden alkalmat megragadnak a dicsekvésre, hogy ők olyan apostolok, mint mi. Ki erőtlenség, hogy vele együtt ne volnék én is erőtlenség? Ki botránkozik meg, hogy ne égnék én is?” (2Kor 11,11-12 és 28) Később még összehasonlítja a szolgálati munkát a szülési fájdalmakkal, amikor azt mondja: „Gyermekeim, akiket újra fájdalmak között szülök meg, amíg kiformalódik bennetek Krisztus.” (Gal 4,19)

2) A lelkipásztoroknak rendelkezniük kellene egy felelős társsal és/vagy szoros baráttal, aki a gyülekezet életén és szolgálatán kívül van

Ennek fontosságát egyszerűen nem lehet eléggé hangsúlyozni. A magam részéről tudom, hogy apám fizikailag is majd' felrobbant, ha nem tudta megtartani heti közös ebédjét és munkareggelijét a két legjobb barátjával, akik mindketten saját maguk is benne voltak a szolgálatban, így kapcsolódni tudtak hozzá, megértették, és átérezték az ő tapasztalatait.

3) Bármely lelkésznek, akit mentális betegséggel diagnosztizáltak, le kell mondania, függetlenül attól, hogy mi a szolgálata!

Lelkipásztorok, figyelem! Mindegy, hogy 40 fős vagy 40000 fős gyülekezetet vezetsz. Ha komoly pszichológiai és érzelmi zavarokkal küzdesz (Andrew Stoecklein esetében sajnos úgy tűnik, ez volt a helyzet), a legjobb, amit magadnak és közösségednek ad-

hatsz, ha kilépsz a szolgálatodból. Azután pedig kérj szakmai segítséget, menj tanácsadásra, ha eddig ezt nem tetted volna meg! Ebben nincs semmi szégyellnivaló vagy furcsaság. Tény, hogy tartozol nekik is és magadnak is ezzel, és ami a legfontosabb, Istennek is! Légy őszinte, és vedd komolyan a szolgálatot, mondj le! Nyugodj meg abban a bizonyosságban, hogy Krisztus gondoskodik nyájáról, és képes arra, hogy jó pásztort vezessen oda!

A lelkipásztori szolgálatot valóban komolyan kell venni. Ez nem gyenge szívűeknek való, vagy olyanoknak, akik nem tudják elviselni a lelki és érzelmi nyomást. A Zsidókhoz írt levél szerzője azt mondja, hogy a lelki vezetők szó szerint „vigyáznak lelketekre úgy, mint akik erről számot is adnak. Hadd tegyék ezt örömmel, és ne sóhajtozva, mert ez nem válnék javatokra.” (Zsidók 13,17) Ez egy hatalmas és szép felelősség.

4) A lelkészek nem verhetetlenek

Pál törekény volt és gyenge, és ezt a valóságot ő – attól tartok, sok fiatal lelkésszel ellentétben – nagyon jól értette. Pál tudta, hogy nem legyőzhetetlen. A lelkipásztorok az emberi érzelmeknek ugyanazt a teljes palettáját – egyebek mellett a kétséget, csalódást, rettegést és a szorongást – tapasztalják meg, amit mi mindannyian, és mégis gyakran figyelmen kívül hagyják azokat, mert azt gondolják, hogy Isten, akinek a szolgálatában annyira elmerülnek, majd megoldja azokat. Bár természetesen igaz az, hogy „Isten kegyelme elég”, és hogy „Ő erő a gyengeségben” (2Kor 12,9-10), de a lelkipásztoroknak mégis ugyanúgy oda kell figyelniük a saját pszichés jólétükre, gondoskodniuk kell arról és figyelniük kell a változásait, mint bárki másnak. Sőt, a gyülekezetek tagjainak rendszeresen ösztönözniük kell őket erre, és imádkozniuk kell lelkipásztoraikért.

Kijelenthetem – első kézből származó tapasztalataim alapján – hogy a vásár- és hétköznapi tevékenységektől távol, a színpalak mögött a lelkipásztori gyötrelmeknek egy egész világa húzódik meg. Erről a világról ritkán beszélünk, különösen maguk a lelkészek nem teszik ezt. Ettől azonban még ez a világ valóságos, és az Ellenség ott áll lesben. Vigyáz tehát, és ami a legfontosabb, állj készen arra, hogy támogasd és megvéd a lelkészed, amikor támadások tüzébe kerül.

PRÉDIKÁCIÓS TÁRHÁZ

FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER

1935. (Forrás: Fortepan, képszám: 6361.)

Lectio: Jn 12,20-26

Textus: Jn 12,25: „Aki szereti az életét, elveszíti azt; aki pedig gyűlöli az életét e világon, örök életre őrzi meg azt.”

Imádság:

Füsti-Molnár
Szilveszter

„KRISZTUST KÖVETNI ÉS MEGHALNI...”*

Felséges Istenünk! Mennyei Édesatyánk!

Igéd hallatán töredelmes és bűnbánó szívvel állunk előtted. Ki vagyok én? Kik vagyunk mi? Sorsunkat már néha olyan nehezen viselő vándorok, akik nemhogy győztesnek nem érezhetik magukat, de olyanok mintha már nem is lennének a küzdőtéren. Ki vagyok én? Kik vagyunk mi? Valóban az, akinek magamat, akiknek magunkat ismerjük? Olyan sokszor tehetetlen bénultsággal, a beletörődés higgadt közönyével látom csak magamat, látjuk csak magunkat. Színtelen, arctalan hosszúra nyúlt árnyak. Egy lehanyatló kor áldozata vagy éppen válságának okozója. Reménnyel teljes jövőt ki adhat meg számunkra? Hol keressük igazi valóságunkat? A szív ürességét ki és mi tölti meg csordultig? Oktalan erőszak, rideg számítás, felszínes mámor; hogyan lehetne szomszúságunk oltalma?

Hozzád könyörgünk most Uram! Légy a mi menedékünk. Oszlasd el kétségeinket és kicsinyhitűségünket. Oszlasd el reménytelenségünket. Add meg nekünk ma is a Te igédnek ajándékát, amely bekötözheti sebeinket, értelmet adhat szenvedéseinknek és megláttathatja velünk, hogy *kié is vagyunk igazán*, hogy mindenkor tudhassuk *kik is vagyunk igazán*.

Fiad nevében kérjük, légy itt most közöttünk Szentlélek Isten. Adj bátorságot az ige hirdetőjének, hogy a törekeny és töredékes emberi igyekezet a Te igédnek súlya alatt ne összeroppanjon, hanem lélektől lélekig érhesse. Fiad nevében kérünk hallgass meg minket.

Ámen

* Elhangzott a Sárospataki Református Teológiai Akadémia akadémiai istentiszteletén 2019. március 14-én.

Kedves Testvérek!

A *lecti*oként felolvasott igeszakaszt így is összefoglalhatnánk: „Krisztust követni és meghalni” – ahogyan Bonhoeffer ragadja meg az egyházban nekünk szóló elhívást. Mondjuk meg igazán őszintén, nem éppen emiatt aggódunk, nap mint nap?! Lehet, hogy éppen azok miatt a következmények miatt nem tudunk választani, amelyek Jézus nagyon is feszültséget teremtő szavaiból következnek, János evangéliumából is: *„Aki szereti az életét, elveszíti azt; aki pedig gyűlöli az életét e világon, örök életre őrzi meg azt.”*

Kis iróniával és nagy önkritikával azt is sugallhatnám, hogy telitalálat ez a nekünk szegeződő igevers, ami akár megsemmisítő is lehet, a mai Magyar Református Egyházunknak is, a Kálvinizmuson (megkülönböztetve Kálvintól) nevelkedett, elkötelezett reformátusoknak is. Még az *Institutió*ból is találhatunk támogató, ide illő részeket. Hadd idézzek erre nézve egy rövidet:

„Mert, ha az ég a mi hazánk, akkor a föld mi lehetne más, mint száműzetés? Ha e világból való elköltözés képezi az életbe való belépést, mi más a világ, mint egy sír? Az ebben tartózkodás mi más, mint halálba merülés! [...] Tehát ha e földi életet összehasonlítjuk a mennyeivel, kétségtelen dolog, hogy azt minden nehézség nélkül meg kell vetnünk és le kell néznünk. (III.9.4.)

Mi történt, történik a teremtet világ dicsőséges színterével (Kálvin Inst. I.5.8; I.6.2; I.14.20)? A borúlátó középkor sötét színei kerítették hatalmába a reformátort? Ezt az életet csak megvetni érdemes, sőt meggyűlölni és elveszíteni? És ezzel együtt vessünk meg mindent, ami ehhez az élethez tartozik: az emberiséget és vele együtt a világot is? Bizonyosan nem erről van szó. Mert, ha így lenne, akkor még az is előfordulhatna velünk, hogy elválaszthatatlanul közel kerülnénk a másvilági aszketizmushoz és az önző, és gögös szenteskedéshez. Igazán nem vagyunk könnyű helyzetben. Ez nem vitás. Már csak magunk miatt sem, mert amíg fondorlatosan kapaszkodunk körülményeink adta hol gazdagabb, hol szegényesebb lehetőségeibe, vagy éppen vélt és valós csatáinkat vívjuk, a különböző politikai és vallási izmusokkal, meg az úgynevezett posztkereszténységgel, az élmény-kereszténységgel, a kockásingek formai kérdéseivel, a vállalkozó természetű szemléletekkel, szabadságvágyunkkal vagy a megkötöző kiszolgáltatottsággal, remegő, túlélésre játszó álszent valóságunkkal, amelyek legtöbbször már csak önrombolásról szólnak, mindeközben lehet, hogy a lényegyet mulasztjuk el. Kálvin a fentebb idézett sorokhoz rögvést hozzá tesz egy fontos szempontot, amely segíthet helyesen látni, nem csak a mai ígénket, de a fentebb idézett komor képet is. Ezt írja néhány sorral lejjebb: „Mindazonáltal gyűlölni sohasem kell az életet, legfeljebb annyiban, amennyiben a bűn martalékává tesz bennünket.” És nem tétozva, szinte mintegy visszavonva az előbbi megállapítást, így zárja a III. könyv 9. fejezetének 4. szakaszát: „[...] ezt az életet pedig a jövőendő halhatatlanságával szemben megvessük és arról a bűn szolgasága miatt, bármikor is akarná az Úr, szívesen lemondjunk.”

Hogyan tehetjük mindezt rendbe, különösen is mai ígénk összefüggéseiben? Gyanítom kevés, ha azt mondom, mindez a keresztény élet nagy paradoxonja, amely

ráadásul olyan feszültséget teremt, hogy Jézus hozzánk is intézett szavai a realitásnak olyan túláradó teljességét hívják életre, amely feszíti és meg is repeszi azt a formát, amely meg akarja tartani. Másképpen megfogalmazva arról van itt szó, hogy Isten hozzánk szóló ígéje és cselekvése, amikor a megértésben paradoxonná válik, úgy múlja felül a felfoghatót, hogy azt közben nem semmisíti meg, hanem sokkal inkább átalakítja. Ezt az ellentmondásosnak ható kálvini megközelítések is jól érzékeltették. Talán megengedhetünk ma itt most ennyi elvontságot magunknak, hátha vannak messziről jött görögök (20. v.) is köztünk, akik Jézust keresik, szeretnék megismerni, mert a vonzásába kerültek.

Jól ismert a textus és annak körülményei is. Alapigénk elszakíthatatlan szállal kötődik az azt megelőző közvetlen eseményekhez is: Lázár feltámasztásához többek között. Felkavaró és rémült, keservesen bánatos és csalódásoktól sem mentes ez a történet. A szeretett barát, Lázár, halálos beteg, majd meghal. Jézus szerint nem halálos beteg, így nem is siet a megmentésére. Gyakorlatilag hagyja meghalni, hogy valamilyen kifürkészhetetlen módon az Isten dicsőségét szolgálja. Nem lehet ezt olyan könnyen elfelejteni, akkor sem, ha minden, nem várt módon az el nem képzelt végkifejlethez jut: Lázár feltámasztásához. Itt van a halál megsebző és mindent felkavaró hatalma, de itt van a feltámadás jó illata is (2Kor 2,15), amely a négynapos halott rothadó bűzét semmisíti meg a feltámasztásában. Ugyanez a jó illat árad a megkenetés történetéből (Jn 12,1-8), amikor Mária Betániában, ott azon az estén, a botránkozás csendjében, az intimitás bizonytalan, sebzett, személyes terében – nyugodtan mondhatjuk: hitvallásszerűen – megkeni és hajával megtörli Jézus lábát. A mozdulatok, bár zavarba ejtőek, mégis bennük van a szív legmélyéről feltörő szeretet, gondoskodás, bizalom és vágy. Kétségen felülivé válhat a történet nagy tanulsága is, hogy az olyan vallás, amely csak a racionalisra, a megérthetőre és a kiszámíthatóra épít, az mindenkor megcsönkített vallás. A szentül pazarló szeretet önátadásának fenséges története ez. Ilyennek kellene lennie válaszainknak is, annak a mindenható Istennek, aki a teremtesben és megváltásban fordul hozzánk. Minden felekészítés itt, amely beteljesedéshez vezet, ami arra mutat rá, hogy a Messiásnak, a Felkentnek, pazarlóan életét kell adnia ahhoz, hogy a Krisztus lehessen.

Minden ezután történő esemény, ugyanígy az élet-halál feszültségében játszódik. Izrael házából elveszők féltékenyen tomboló indulata, a nagytanács halálos verdiktje Jézusra és Lázárra; és a másik oldalon „Izrael Királyát” hozsannázó tömeg, aki bizonyosságot tesz a halál felett is győztes élet Ura mellett. Élet-Halál! Megsemmisítő lehetett Izrael vezetőinek hallani, hogy Jézus a király. Mit jelenthetett Jézusnak, hogy ő Izrael Királya? Izrael királya, amely a soron következő beteljesülésekkel a túláradó, a halál felett is győztes irgalom hatalmát jelentette mindazzal szemben, ami pusztulás, elvesztés és megsemmisülés. Erről beszél Jézus, abban a nagyon szemléletes példában a földbe hullott gabonaszemről, amely, ha meg nem hal, akkor nem hozhat sokszoros termést. Magáról beszél Jézus. Különösen is szívbe markoló bátor szembesülés ez a halállal. Mert a halál és halálfélelmünk, amely gyötrelmeink és félelmeink olyan ádáz, lelkünket marcangoló, tettekretségünket gúzsba kötő hatalom az életünkben,

egyszerre új értelmet nyer. Ravasz László megfogalmazását használva: 'életet formáló erővé válik' Isten által. Isten az, aki megdicsőíti Fiát a kereszten szenvedésében, halálában, feltámadásában és felmagasztalásában. Isten félreérthetetlenül lépett be ezzel a mi emberi szituációnkba, és egész élettörténetünkbe, hogy magához vezessen haza. Isten ebben a döntő fontosságú lépésben kiszolgáltatta magát a bűnnek: „Ő az, aki bűnt nem ismert, bűnné tette értünk...” – ahogyan a második korintusi levélben olvashatjuk (2Kor 5,21). Nem lehet a kereszthalálról és a feltámadásról, valamilyen általános értelmű keresztyén igazságként beszélni, amely Krisztustól vagy éppen tőlünk függetlenül szerezhetne magának érvényt. Abban az esetben ugyanis, ha Krisztustól függetlenítjük, akkor az értünk hozott isteni áldozatot üresítjük meg és tesszük hiábavalóvá, olyanná, mintha „Krisztus nem támadt volna fel a halottak közül” (1Kor 15,14). Akkor olyan igazsággal is beérjük leszűkített valóságérzékelésünkben, amelynek nincs szüksége a feltámadásra. Életünk, egyházi életünk is, számos csapdába és zsákutcába kerülhet, ha Istennek ezt a nekünk és értünk adott igazságát nem tudjuk a magunkénak, olyan bizonyossággal, ahogyan ezt ő adja nekünk: „Ne félj; én vagyok az első és az utolsó, az Élő, pedig halott voltam, és íme élek örökkön örökké, amen és nálam vannak a pokolnak és a halálnak kulcsai” (Jel 1,17).

„Aki szereti az életét, elveszíti azt; aki pedig gyűlöli az életét e világon, örök életre őrzi meg azt.” Szeretet elvesztés; gyűlölet-megőrzés; élet-örökélet. Csiszolt ellentétpárok ékkövei ezek, még ha megdöbbenető paradoxonba is torkollanak. János leírásában itt Jézus továbbra is magáról beszél: ő az, aki meggyűlöli, mert másokért odaadja az életét, és ő az, aki az örök életbe tér vissza ennek következtében. A 26. versben lesz egyértelművé mindez ránk nézve is, ahol Jézus az ő követésének legfontosabb szabályát, a neki való szolgálatban ragadja meg. Őt csak követve lehet szolgálni és szolgálva lehet követni. „Jézust követni és meghalni...” Ez a követés olyan egységet, megbonthatatlan összetartozást hozhat létre, amelynek során, és kizárólag így lehet miénk is az Atyaisten megbecsülése és szeretete, amelyet mindent megelőzően adott nekünk Fiában Jézus Krisztusban.

Ez az a háttér, amellyel egészen sajátos értelmet nyerhetünk Jézus szavainak. Tanítványságunk ára ez, amiről Jézus beszél az ő követésében és szolgálatában. Ennek pecsétje és záloga a keresztségben kapott legerősebb bizonyosság, amivel Jézuson keresztül ismét az Atyaistenhez tartozhatunk, Krisztus halálába és feltámadásába történő keresztségünkkel (Rm 6,3-6). Ezzel együtt átértékelődik bennünk minden, mikor a pusztítás gonosz hatalmainak és bevehetetlennek vélt erődítményének falai vesznek körül. Ezek rengtek meg és repedtek meg a megváltó halálában és feltámadásában. Ezért nyerhetnek értelmet veszteségeink. Ezért számolhatjuk fel kudarcos önmegváltásra irányuló kísértéseinket. Ezért csillapíthatjuk életéhségünket. Mert bizony, itt Jézus nem az étellel, az Atyaistentől kapott étellel száll szembe. Nem arról van szó, hogy mindent kárnak és szemétnak ítéljünk meg, és mint ilyet, gyűlöljünk és veszítsünk el. Itt bizony magunkat kell legyőznünk! Ehhez pedig fájdalmas szembesülésre van szükségünk. Szembesülésre az élet és halál valóságával. A mi valóságunkkal, aminek megrendítő sötét tónusa az, ami Istentől elválaszt ebben az életben. Ettől,

érezhetjük magunkat olyan mérhetetlenül nyomorultnak is. Ez kétségbeeséshez és szorongáshoz vezet, de ugyanakkor egy hiteles létezés első állomása is, amelyben minden új megvilágításba kerülhet. A hallállal történő szembesülés ettől még rettenetes misztérium marad. Éppen amiatt az aszimmetria miatt, ami Isten, az engem látó isteni tekintet és köztem feszül. Mert az egyik oldalon Isten végtelen adománya, hűsége és önmagát feláldozó szeretete áll, a másik oldalon pedig ott állunk mi, saját magunk felelősségével a bűnért. Az aránytalanság égbekiáltó. Ez a felelősség tudatosulhat bennünk, mert Jézus szavai szembesítésre hívnak. Ebben a vonatkozásban már senki sem léphet a helyünkbe. Isten evangéliuma az számunkra, hogy ő emberré lett értünk Jézus Krisztusban és rajta keresztül halandóságunk a halhatatlan Isten irányába mutat. Jézus Krisztusban akarja Isten meggyógyítani az emberiséget. Mindeközben pedig életünk és halálunk, az evilági sokféle megkötözöttségben tengődő önző életszeretetről való lemondás, amit tagadhatatlanul veszteségként élünk meg, az Istenben való részesedést jelenti, melynek nyomán Istenről nem csak, mint korlátlan szabad Istenről, hanem mint felelős Istenről is beszélhetünk.

Jézus egyértelműen tette itt is nyilvánvalóvá, hogy küldetése elválaszthatatlan az ő halálától, ami nem emberi, hanem isteni dolog. Isten úgy vállalja az emberi véget, hogy ezzel is szembehelyezkedik mindazzal, ami gonosz, a sátán, a gyengeség, sőt életünk sötét démoni hatalmához tartozik. Erről beszél ellentétpárjaiban ez a mai igeszakaszunk. Mert Jézus Krisztus tanítványa az, aki szembe mer nézni önmagával, kudarcaival, életének elégtelenségeivel, magával a pusztulással és halállal, mint ami elválaszthatatlan felelőség az elhívásunkban. A kereszt áldozatát csak felvenni lehet! Így az én halálom, amiben senki sem állhat a helyemre, a keresztyén hit bizonyosságában úgy kerül Krisztus kezébe, hogy azt vallhatjuk meg: benne halok meg, mert ő értem halt meg. „Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem; azt az életet pedig, amelyet most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem és önmagát adta értem” (Gal 2,20). Ebben a összefüggésben kerülhet teljesen háttérbe az „én” és minden, ami ebben az életben az „én”-hez kapcsolódóan megkötöz. A kereszt felvétele, a szabadságot adja meg az életre. Szabadságot nem a szó általunk is közkedvelt, népszerű értelmében, ami a lehetőségek választását hordozza, nem is abban, amiben mi nap mint nap megpróbáljuk magunkat aktualizálni a nekünk éppen legmegfelelőbb módon az aktuális elveszettségi vagy örömeket jelentő állapotok szerint. Ez a szabadságban kapott élet Istenre mutat, és a Krisztus keresztségében történő részesedésen keresztül a megfeszített Krisztusban részesít. Ezáltal már ebben a véges, földi életben az örök élet, az örökérvényűség birtokába kerülünk, ami már Isten új teremtetésének bizonyossága és valósága. Így, és csak így lehet részünk Isten megbékélésében, ami Jézus Krisztusban vált nyilvánvalóvá. Csak így lehet miénk a békesség Istennel, egymással és önmagunkkal is. Így múlik az életünk az Istenen. Így múlik az egyház élete Istenen. Hiszen ezt az életet mindent áthatón a kapcsolatiság, szép görög kifejezéssel a *koinonia* hatja át. Ebben pedig a feltámadás erői válnak alapvető erőforrássá. Így legyen közösségünk az Igével, Istennel és egymással, még ha ez ilyen erős konfrontációt is jelent: „*Aki*

szereti az életét, elveszíti azt; aki pedig gyűlöli az életét e világon, örök életre őrzi meg azt.” El merhetjük mondani, hogy kik vagyunk valójában. Óriási misszió ez, mert ebben a tekintetben olyan sajátosan és semmivel sem helyettesíthetően van szó önanazonosságunk megéléséről ebben a világban, ami mindig elválaszthatatlan a keresztyén küldetésünktől. Ebben a tanúságtételben egyszerre számolhatjuk fel önmagunkat a Krisztusban és az ő áldozatában történő részesedés folyamán, mint hálaáldozat; és egyszerre tápláltatunk a Krisztus teste és vére által.

Mert „Hiszen tudjuk, hogy a mi őemberünk megfeszítettet vele, hogy megsemmisüljön a bűn hatalmában álló test, hogy többé ne szolgáljunk a bűnnek. Mert aki meghalt, az megszabadult a bűntől. Ha pedig meghaltunk Krisztussal, hisszük, hogy vele együtt élni is fogunk. Hiszen tudjuk, hogy Krisztus, aki feltámadt a halottak közül, többé nem hal meg, a halál többé nem uralkodik rajta. Mert aki meghalt, az meghalt a bűnnek egyszer s mindenkorra, aki pedig él, az az Istennek él.” (Róm 6,6-10)

Minden történésnek – Kedves Testvérek – ez az egyetlen igazi értelme. Minden más magyarázat előbb vagy utóbb be fog csapni. Minden romlás a teremtésért történik. Nincs olyan pusztulás, aminek ne lenne teremtéspárja. Meg kell halni annak, aki élni akar! Mert a bűn a történés legmélyéről fakad, ezért csak az örökkévalóság történetlensége, örökérvényűsége gyógyíthatja meg. Így lehet minden a több életért, a több lélekért és a több szeretetért. Legyen ez közöttünk is mindenkor így.

Ámen

Imádság:

Urunk!

Szeretetednek tükrét tartottad ma élénk, hogy a halálos szorításba ma is beléd kapaszkodhassunk. Ebben a nekünk állított tükörben látjuk igazán torz valónkat, hogy mennyire nem tudunk igazán élni. Te az életre rendeltél! Add meg nekünk, hogy közben mindent meggyűlölhessünk és elengedhessünk, ami közénk állna. Itt állunk most előtted halálos fáradtságban, következetlen és logikákátlan lépések kuszaságában. Ma újra lehajoltál hozzánk hűséges szeretetteddel és megszólalt evangéliumod, hogy nem a magamé vagyok, hanem az én hűséges megváltómnak az Úr Jézusnak tulajdona, egyedül úgy, ahogyan halálában és feltámadásában részeltetsz bennünket. Úgy gyógyítasz meg bennünket, hogy a nekünk állított tükörben megláthatjuk a te fenséges arcodat is, az Úr Jézus Krisztust. Legyen ez mindig önismeretünk, életismeretünk, a te ismereted alapja, és életünk örökérvényűségének meghatározója. Ebben adj vigasztalást mindenkor az elesettnek, és küldetésben megmaradást a te anyaszentegyházadnak. Adj nekünk bátorságot a te követésedre és szolgálatodra mindenkor, a te ígéd szerint: *aki szereti az életét elveszíti azt, aki pedig gyűlöli az életét e világon örök életre őrzi meg azt.* Fiad nevében kérünk hallgasd meg könyörgésünket.

Ámen

ADATTÁR

GYŐRI ISTVÁN

1935. (Forrás: Fortepan, képszám: 6361.)

Keresztyén körökben elterjedt az a nézet, hogy a Biblia szóhasználatán alapuló beosztás ez: az ember személyisége három összetevőből áll, mégpedig test lélek és szellem, azzal az indoklással, hogy ezzel az Újszövetség görög szóhasználatát követjük a következő séma szerint:

το σωμα	to szóma	a test
η ψυχη	hé pszüché	lélek
το πνευμα	to pneuma	szellem

Győri István

A „TEST-LÉLEK SZELLEM” SZÓHASZNÁLAT KÉRDÉSEI: AVAGY A BIBLIAI ANTROPOLÓGIA FOGALMAI

Ez a szóhasználat sem a Károlyi-fordítást, sem a protestáns új fordítást nem követi, mégis, ennek ellenére sokan képviselik azt, hogy ez a bibliai alapon álló szóhasználat. Nézzük meg akkor, hogy a Biblia, különösen az Újszövetség hogyan, milyen fogalmakkal szól az emberről. A hármas beosztás azért is népszerű, mert önmagában is van valamiféle rendszerező jellege, a hármas szám a teljesség látszatát sugallja, de rögtön meg kell jegyezni, hogy ennek a beosztásnak az a legnagyobb hibája, hogy kimarad belőle a negyedik szó, a η σαρκ (hé szarksz), a test szó. Ez jelenti először is az emberi testet, sőt, szimbolikus értelemben a testi életet. Ilyen negatív értelemben szerepel pl. a 2Kor 10,2-ben, ahol test szerinti életmódot jelenti, ugyanakkor a Jn 1,12-ben ez szerepel Jézus testetöltéséről – az ige testté lett: ο λογος σαρκ εγενετο.

A szóhasználat kérdését erősen befolyásolta az, hogy 1950 és 1990 között Magyarországon nem engedélyezték hitépítő irodalom nyomtatását, és ezt a hiányt a németországi stuttgarti evangéliumi iratmisszió igyekezett pótolni úgy, hogy sok német és angol nyelvű hitépítő könyvet lefordítottak és ingyen is eljuttatták hozzánk. Ezekben a könyvekben jelent meg először a lélek és a szellem szavak fenti értelemben vett használata. Erre a könyvek előszavában utaltak is, azt azonban nem jelezték, hogy itt igazából nem bibliafordítási kérdésről volt szó, hanem a németből vagy an-

golból a magyarra való fordítás során jött elő a kérdés: a német *die Seele* – angolul *the soul* és a *der Geist* – *ghost* – *spirit* szavak magyar megfelelőjét vélték így megtalálni. Mindenesetre nagy hatása volt a szóhasználatra. Készült olyan bibliafordítás is, pl. a Csia Lajos-féle fordítás, amely ezt konzekvensen alkalmazta. Így lett a Szentlélekből is Szent Szellem bizonyos körök szóhasználatában. Ezzel azonban az a gond, hogy a mai köznap nyelvben a szellem kísértetet jelent, az irodalmi nyelvben is más a jelentése, mint a bibliai fogalomnak. Gondoljunk pl. a továbbképzett alakjaira: mennyire mást jelent, hogy valaki milyen szellemben végzi munkáját, a szellemes szó is más értelmű, a szellemi munka pedig az intellektuális, értelmiségi munkát jelöli a fizikai munka ellentétéként. Mindezek miatt a szellem szó használata esetenként félreérthető.

A hármas felosztáson túl

A σωμα általában testet jelöl szervezet értelemben is, több helyen az egyházzól azt olvassuk, hogy Krisztus teste, mindig σωμα χριστου, ugyanakkor néha hangsúlyosan a halandó test, pl. a Mt 10,28-ban: „Ne attól féljete, aki csak a testet [szóma] öli meg, hanem attól, aki az életet is elveszti”. Itt pedig az életet a ψυχη szó jelöli! Vigyáznunk kell, hogy ne a mai szóhasználat felől értsük a görög kifejezést, mert az orvosi pszichológia és a pszichiátria, a ψυχη szó szűkebb értelmét alapul véve az emberi agyműködés és a gondolkodás betegségeivel foglalkozik, de a Bibliában a ψυχη az életet, a létezést jelenti. Amikor a gyermek Jézussal szülei Egyiptomba menekülnek, a mennyei angyalról látásban József ezt a jó hírt kapja, térjete vissza, mert meghaltak, akik a gyermeket meg akarták ölni: τεθνηκασιν γαρ οι ζητουντες την ψυχην του παιδιου, tehát az életét (pszüchéjét!) akarták elvenni. A Mt 2,20-ban szereplő kifejezés jelentheti nemcsak a pusztá létet, hanem a megélhetést és általában is az életet. A hegyi beszédben Jézus az aggodalmaskodástól óvja követőit: „ne aggodalmaskodjatok életetek felől, mit egyetek, mit igyatok, mivel ruházkodjatok”. Itt az szerepel: περι την ψυχην. A pszüché ezen a helyen is az életet jelenti (Mt 6,25), amit óvni kell, de el is lehet veszíteni. Hasonlóan a Jn 12,25-ben: aki szereti az életét, elveszti azt, aki pedig gyűlöli az életét ebben a világban, az örök életre őrzi meg azt. A jó pásztorról beszélve Jézus a következőt mondja: την ψυχην αυτου adja a juhokért. Amikor pedig saját magáról szól, azaz, hogy van hatalma letenni az életét, majd újra felvenni, mindig a ψυχη szó szerepel (Jn 10,1). Ennek megfelelően a szóból képzett melléknév a pszüchikosz mindig azt jelenti, hogy a földi léttel kapcsolatos, esetenként éppen az isteni, vagy fentről való dolgok ellentétéként, pl. ahogy a 1Kor 2,14-ben szerepel: az élő (evilági) ember nem fogadhatja be Isten lelkének dolgait. Itt a ψυχικος ανθρωπος kifejezés szerepel! Még negatívabb értelmű a jelentése Jak 3,15-ben: „ez a bölcsesség nem fentről való, hanem földi, emberi (görögül ψυχικος!) és ördögi”. Ugyanígy Pál a feltámadásról szóló tanításban ezt mondja: „elvetetik érzéki test, feltámad a lelki test”. A halandó, azaz érzékelhető (!) test neve itt σωμα ψυχικον, a lelki test pedig σωμα πνευματικον. A fordítás Károlyitól származik, de időközben a nyelv sokat változott. Az érzéki ma valamiféle érzékiséget, pl. erotikát jelent, eredetileg az érzéki itt ezt je-

lentette: evilági, érzékelhető, fizikai, empirikus, ezzel szemben pedig a pneumatikus az, amit emberileg nem tudunk érzékelni. Mivel mára az érzéki már mást jelent, a legújabb bibliarevizióban (RUF2014) már földi test és lelki test szerepel.

Jézus halálakor ezt olvassuk: *πατηρ, εις τας χειρας σου παραθιτμαι το πνευμα μου, τουτε δε ειπων εξεπνευσεν* (Lk 23,46). A *πνευμα* a test halálakor nem hal meg, hanem visszatér a mennyei Atyához, ilyen értelemben „halhatatlan”. Ezzel el is jutottunk a *pneuma* értelmezéséhez. A szó a görögben a *πνευω*, fúj igéből származik. Jézus a Nikodémussal való beszélgetésben (Jn 3,5-10) a Szentlelket a szélhez hasonlítja: *το πνευμα πνει* egyszerre jelenti, hogy a szél fúj vagy a lélek hat. Éppen ezért nehéz lefordítani, mert Jézus a lelki dolgokról beszél, az újjászületésről, de Nikodémus ezek földi értelménél nem tud továbblépni. A kifejezés abból a képből kiindulva érthető, hogy a teremtésnél Isten élő lelket lehelt, fújt az addig élettelen emberbe. Jézus halálakor is azt olvassuk, hogy kilehelte lelkét *εξεπνευσεν*, ennek a *pneuo* igének a fordított irányra utaló igekötős alakjával kifejezve *εξ πνευω*.

A *σαρξ* – *ψυχη* – *πνευμα* helyes értelmezése tehát ez: test – élet – lélek. Megkülönböztetésül, ha Isten lelkéről van szó, akkor abszolút értelemben a *το πνευμα* szerepel, esetleg a szent jelzővel. Ezért is van, hogy a pünkösdi történetben az erő kiáradásához, ami a Lélek igazi munkája, külső jelként a kívülállók által is érzékelhető szél kapcsolódik. A magyar lélek szó a lég, légzés szóban még élő szótövből származik. A 19. sz. végén mind református, mind evangélikus részről volt olyan javaslat, hogy az egyházi szóhasználatban a görög eredeti értelmét jobban tükröző nyelvújítási „szellet” szót kellene meghonosítani. Végül is a javaslatból nem lett semmi, ami talán jobb is, mert a szó nagyon félreérthető, esetleg nevetségesen hangzó is lett volna.

Összegzés

Szent Lélek, vagy Szentlélek szavunk tökéletesen visszaadja a görög eredeti értelmét, mivel a szent szó nálunk is arra utal, hogy itt valami isteni dologról van szó, megkülönböztetésül az emberi lélektől. Az újabban terjedő és sokak által már szinte hitvallási kérdéssé tett Szent Szellem szó használata nem indokolt, mivel nem fejezi ki jobban, hogy miről van szó, sőt félreérthetőbb, ezért inkább kerülendő. Erre a problémára az apostoli hitvallás így felel: hiszem a testnek feltámadását: *αναστασιν της σαρκος*, tehát itt a *σαρξ* feltámadásáról van szó, ami magában foglalja a *pszüché* (az élet) és a *pneuma* (a lélek) megelevenedését is. Végezetül: az ember élete titok, teljességgel meg nem érthetjük. A Szentírás sok mindenben segít minket a titok megfejtésében, és talán ez a rövid írás is segít az olvasónak egy kicsiny lépéssel közelebb merészkedni ehhez a csodához és beletekinteni a teremtés szépségébe. Mondjuk hát együtt Máriával (Lk 1,46) *magnificat anima mea Dominum*, azaz magasztalja az én lelkem az Urat! Most már tudva, hogy az itt is szereplő latin *anima*, a görög *pszüché* megfelelője nem csak a lelket jelenti, hanem magát az életet, a teljes személyiséget.

1936. Balaton. (Forrás: Fortepan, képszám: 40399.)

Győri István

A HIPPOKRATÉSZI ESKÜ BIBLIAI VONATKOZÁSAI

Az eskü teljes szövege a katolikus lexikon alapján:

„Esküszöm a gyógyító Apollonra, Aszklépioszra és Hügieiára és Panakeiára és valamennyi istenre és istennőre, akiket ezennel tanúkul hívok, hogy minden erőmmel és tehetségemmel megtartom következő kötelességeimet: Tanáromat, akitől e tudományt tanultam, úgy fogom tisztelni, mint szüleimet, és vagyonomat megosztom vele, s ha rászorul, tartozásomat lerovom; utódait testvéreimnek tekintem, oktatom őket ebben a tudományban, ha erre szentelik magukat, mégpedig díjtalanul; továbbá az orvosi tudományt áthagyományozom fiaimra és mesterem fiaira, és azokra, akik az orvosi esküt leteszik, másra azonban nem. Tehetségemhez és tudásomhoz mérten fogom megszabni a betegek életmódját az ő javukra, és mindent elhárítok, ami ártana nekik. Senkinek sem adok halálos mérget, akkor sem, ha kéri; és erre vonatkozólag még tanácsot sem adok. Hasonlóan nem segítek hozzá egyetlen asszonyt sem magzata elhajtásához. Tisztán és szentül megőrzöm életemet és tudományomat. Sohasem fogok hólyagkövet operálni, hanem átengedem azt azoknak, akiknek ez a mester-ségük. Minden házba a beteg javára lépek be, s őrizkedni fogok minden szándékos károkozástól, különösen férfiak és nők szerelmi élvezetre használatától, akár szabadok, akár rabszolgák. Amit kezelés közben látok vagy hallok (akár kezelésen kívül a társadalmi érintkezésben), nem fogom kifecsegni, hanem titokként megőrzöm. Ha ezt az esküt megtartom és nem szegem meg: örvendhessek életem fogytáig tanulmányomnak és az életnek, de ha esküszegő leszek, történjék ennek az ellenkezője.”¹

¹ *Magyar Katolikus Lexikon*, advocem, URL: <http://lexikon.katolikus.hu/H/hippokrat%C3%A9sz%20esk%C3%BC.html> Utolsó letöltés: 2019. 03. 17.

Az eskü inkább a tanulmányokat kezdő személy esküje, mivel a mester iránti kötelességeket sorolja fel. Az orvosetikai kérdések csak az utolsó részben jönnek elő, a mai orvosi esküformák ez utóbbi részre épülnek. A fő rész a mester iránti kötelezettségeket taglalja.

Az ókorban általános volt, hogy a fiúgyerekek az apjuk foglalkozását követték. Az átadott tudás az örökség értékes része volt, ezért a gyerek később vállalta az öreg szülő eltartását. Ez a földműveseknél, iparosoknál spontán módon alakult, hiszen a földet és a műhelyt is a fiú örökölte.

A nagyobb tudást megkívánó foglalkozásoknál ugyanez érvényesült, akkor is, ha a tanítvány itt már sokszor nem a mester gyermeke volt, de a megszerzett tudás révén ő lett az örökös. Ez kötelezettségekkel is járt; ezeket taglalja az eskü első része. Jézusnak is voltak tanítványai, de Jézus nem volt rászorulva, hogy a tanítványok gondoskodjanak róla, sőt azt szerette volna, hogy az evangélium minél több emberhez eljusson, ezért ilyen megbízatással küldi ki a tanítványait: Ingyen kaptátok, ingyen adjátok (Mt 10, 8). A szövegben kétszer is szerepel a δωρεαν, a το δωρον ajándék szó, a δω- igetöből, melynek jelentése: „viszonzás nélkül ad”. Magának Jézusnak az önátadását is ez a szó fejezi ki, pl. a Jn 3,17-ben.

Később mégis azt látjuk, hogy a tanítványok mesterük iránti elkötelezettsége olyan erős volt abban a korban, hogy Pál apostol éppen az evangélium terjedésének elősegítésére mégis azt javasolja: a tanítvány gondoskodjon a tanítójáról. „Akit pedig az ígére tanítanak, az minden javából részesítse tanítóját.” (Gal 6,6) Nem általános szabályként, hanem egy konkrét helyzetben személyes védekezésként utal arra, hogy Jakab és Kéfás a feleségüket is vitték magukkal a missziói munkába:

„Ez az én védekezésem azokkal szemben, akik engem bírálnak. Vajon nincs-e jogunk arra, hogy együnk és igyunk? Nincs-e jogunk arra, hogy keresztyén feleségünket magunkkal vigyük, mint a többi apostol, meg az Úr testvérei és Kéfás? Vagy csak nekem és Barnabásnak nincs jogunk arra, hogy ne dolgozzunk? Ki katonáskodott valaha is a saját zsoldján?” (1Kor 9,3-7)

Hogy ez később is gondot jelentett, mutatja, hogy a 2. századi gyülekezeti rendtartás külön foglalkozik az átutazó próféták ellátásával, ami a gyülekezet feladata volt. Ez ugyanakkor kiköti, hogy aki tétlenül három napnál tovább marad, vagy pénzt kér, az krisztuskufár (χριστεμπορος), és az ilyenektől óvakodni kell. (Didache XII,1-5)

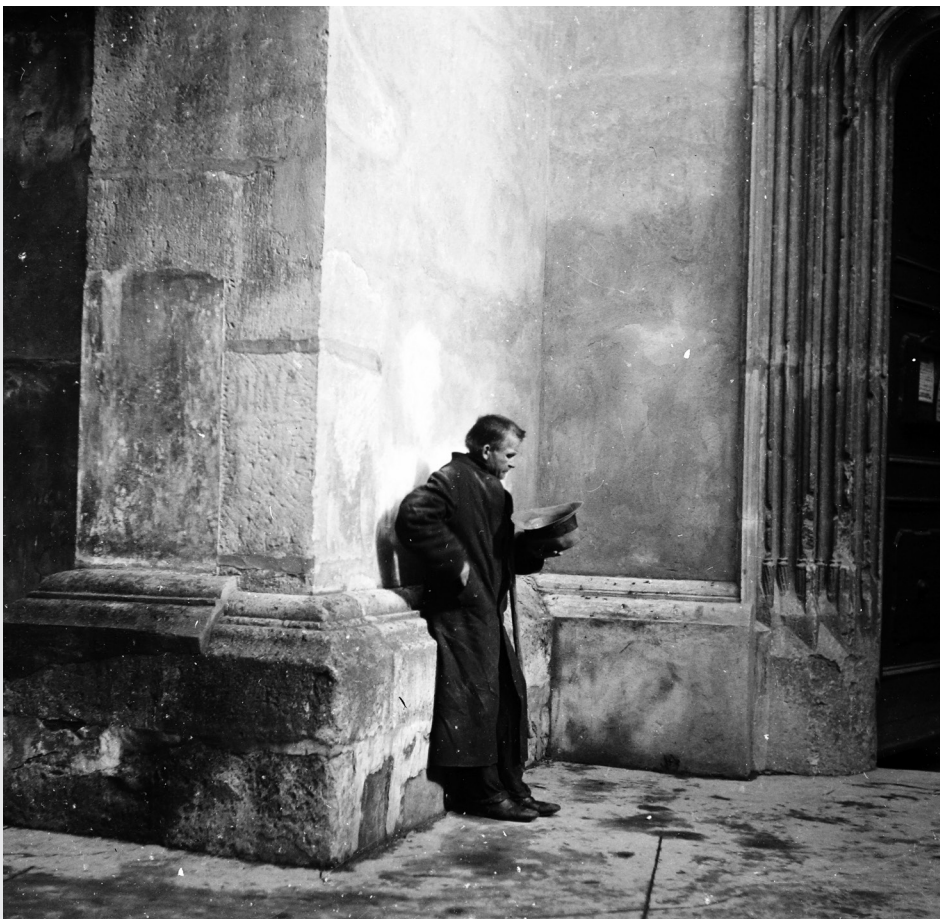
Az eskü fontos szakasza tiltja a halálos vagy vetélést okozó szer adását: „Ha erre vagyok kérve, akkor sem adok halálos szert senkinek, [...] sem asszonynak vetélést okozót”² A φαρμακον itt önmagában még nem jelent gyógyszert, ezért kerül utána a θανασιον, „halálos” jelző. A φαρμα képzése hasonló az Újszövetségből ismert képzésekhez, ezek mindig a cselekvés tárgyát jelölik, pl. δερμα „bőr” a δειπω „nyúz” igéből. το κηρυγμα = „hír”, „amit kihirdetnek” a το κηρυσσω = „hirdet” igéből, a φερω = „hoz” igéből képzett φαρμα eredeti jelentése: „odavitt dolog”. Jelen esetben, amit a

² Ου δωσω δε φαρμακον ουδενι αιτηθεις θανασιον [...] ουδε γυναικι πεσσο φθοριον δωσω.

betegnek hoznak. Abban az időben az orvosok a maguk tapasztalata szerint javasolták a gyógyszereket, ebből adódóan sok baleset is történhetett. Ezért módosult a szó értelme, az újszövetségi időben a szóból képzett fogalom már mindenféle ártó szándékot is jelent. Például varázslás értelemben fordul elő a *φαρμακεια* a Gal 5,20-ban.

A *πεσσω* a *πιπω* ige aor. tövéből képzett fut. act. part. Jelentése: „hirtelen bekövező”. A *φοριον* itt „vetélést okozó”, általában „pusztító”. Az Újszövetségben többször előfordul fosztóképzős alakja: *αφαρτος – αφαρσια* „romolhatatlan” és „romolhatatlanság” mint isteni adomány. Utalhat arra is, hogy amikor az ember belevetődik a természet rendjébe, csak pusztítást okoz. A magzat elhajtasát az ókori görögök is gyilkosságnak tartották, de sem erkölcsileg sem jogilag nem ítélték el, hiszen gyakori volt, hogy a megszületett gyermeket is kitétték. A keresztyének erre is az ószövetségi „ne ölj!” parancsolatot vonatkoztatták. Így kell értelmezni a bűnkatalógusokban a gyilkosokat: „A test cselekedetei azonban nyilvánvalók, mégpedig ezek: házasságtörés, paráznság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenységi, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás; irigység, gyilkosság.” (Gal 6,19-21)

Érdekes párhuzamot találunk a tanítványok kiküldése és a jövődöbéli orvosok kibocsátása között: Ha azonban egy házba beléptek, először ezt mondjátok: Békesség ennek a háznak! Ha ott a békesség fia lakozik, megnyugszik rajta a békességetek, ha pedig nem, rátok száll vissza (Lk 10,5-6). Az eskü szövegében pedig: Ha bármely házba belépek, a beteg szükségére megyek: *επ ωφελειη καμνοντων*. A megértéshez jó tudni, hogy az Újszövetségben a betegség mindig *αστενεια*, azaz „erőtlenység”; az erőtlenség pedig szüksége van a külső, itt isteni erőre. A *καμνω* jelentése dolgozik, küzd, itt azt jelöli, aki a betegséggel küzd, és ebben kap segítséget az orvostól. Mindkét megfogalmazás mögött az az ókorban általános felfogás rejlik, hogy az ember kisugározza azt, ami neki fontos. Ahogy az orvos a gyógyulás reményességét viszi már a megjelenésével, hasonlóképpen Jézus tanítványai az Istennel való békesség lehetőségét hirdetik. A békesség a görög gondolkodás szerint több, mint a háború ellentéte. Az *ειρηνη* szóban felismerjük a *ρη-* „beszéd” tövet, ezért a jelentése az, hogy „beszélnek egymással”. Éppen ez az evangélium üzenete: helyreállhat a szó szerinti paradicsomi állapot, amikor a teremtető Isten még szemtől szemben beszélt az emberrel. Pál a rómaiakhoz írt levelében az üdvösség és a megigazulás nagy titkának kifejtése után ezt mondja: „*εχομεν ειρηνην προς τον θεον*, azaz békességünk van Istennel. Így kapcsolódik össze a test és lélek gyógyítása.

1940. Románia, Erdély, Kolozsvár, Farkas utca (Strada Mihail Kogălniceanu), a református templom nyugati kapuja. (Forrás: Fortepan, képszám: 83904.)

// IDŐVONAL

KÁDÁR FERENC

1951. Bátaszék. (Forrás: Fortepan, képszám: 33885.)

Kádár Ferenc

„KÖVESSÉTEK HITÜKET”: GONDOLATOK EGY DOKTORI DOLGOZATRÓL*

* Dr. Hős Csaba a Sárospataki Református Teológiai Akadémia Gyakorlati Teológiai és Keresztyén Nevelési Tudományok Intézetének tanársegéde. PhD- disszertációját annak egyik opponense, Dr. Kádár Ferenc méltatja.

Hős Csaba tanár úr 2018. júniusában védte meg doktori dolgozatát Budapesten, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán. Egy hosszú út, hatalmas kutatói munka fontos állomása volt ez a tudományos esemény. Érdemes megállni mellette, s felhívni a figyelmet elért eredményeire, s megfontolandó ajánlásaira.

A disszertáció címe: *Csikesz Sándor lelkipásztori eszményképének elemei a lelkipásztori munkában és lelkésznevelésben*. A szerző kettős célt akar elérni. Egyrészt bemutat egy jelentős XX. századi egyháztörténeti személyiséget, egy kiemelkedő gyakorlati teológust, másrészt e nagy teológusnak, Csikesz Sándornak az életművében rámutat egy fókuszpontra, a lelkipásztori eszményképre, s ezt kutatja, fejt ki és adja közre.

Csikesz Sándor 1886-ban született Drávafokon. Teológiai tanulmányait Budapesten végezte, de ösztöndíjasként Berlinben, Heidelbergben és Genfben is tanult. A segédlelkézi idő eltelte után a baranyai Kiscsány-Oszipó társsegházközségének lelkésze lett, s hűséggel végezte szolgálatát a végeken, kemény körülmények között. Az I. világháború idején megpróbálta magát a táborig lelkészségben is. 1922-től a Debreceni Tudományegyetem Hittudományi Karára hívták meg. Közel két évtizeden keresztül végezte professzori munkáját, a leendő lelkészek nevelését, elsősorban gyakorlati teológiai tárgyakat oktatva. Teológiai jegyzeteket nem adott ki, a diákjai jegyzetelték az óráin elhangzottakat, e jegyzetekből kiderül, hogy milyen széleskörű tudással bírt, s milyen erőteljes volt a gyakorlat iránti elkötelezettsége. Lelkészként, tanárként és a Teológia vezetőjeként is a közösségért élt, egyházpolitikai és közéleti munkája mindvégig kiemelte őt kortársai közül. Debrecenben halt meg 1940-ben.

Hős Csaba a kutatások során a csikeszi életmű egy igen sarkalatos vonatkozását vizs-

gálja. Ő maga úgy fogalmazza ezt meg, hogy Csikesz lelkipásztori eszményképének kritikai összegzésére vállalkozik. Felfedezi, hogy a neves teológus számára mindig kiemelkedő kérdés volt, hogy mi a lelkipásztorkodás lényege, hogyan lehet valaki „jó” lelkipásztor, milyen elvárások, indítatások és szükségletek határozzák meg azt, hogy valaki helyesen értelmezze és végezze ezt a munkát. Úgy gondolja, hogy ha mindezeket a kérdéseket megvizsgálja az előttünk járt nemzedék neves tagjának életművében, azzal inspirációt nyer és ad másoknak is a lelkipásztori hivatás és szolgálat mai megértéséhez és újragondolásához.

E kérdések vizsgálatát Hős Csaba a csikeszi életmű homiletikai vonatkozásával kezdi. Megállapítja, hogy a nagy előd felfogása szerint eszményi igehirdető csak az lehet, aki számára Jézus Krisztus igehirdetése a kiindulópont. Korát megelőzve fogalmaz meg kritikát a retorika mindenhatóságával szemben, s hangsúlyozza az evangéliumhirdetés elsőbbségét, valamint a textusszerűség és a gyakorlatiasság fontosságát. A liturgika területén pedig azt tanítja, hogy a lelkipásztor akkor lehet eszményi liturgussá, ha istentiszteleti szolgálatát, annak minden részletét Isten és a gyülekezet találkozásának („egyesülésének”) rendeli alá. Ehhez biblikus, kálvinista, hitvallásos istentisztelet felfogás vezethet el.

Csikesz Sándor stratégiai fontosságú tudományként tekintett a valláspedagógiára. Úgy vélte, hogy a lelkipásztor akkor lehet eszményi valláspedagógus, ha ismeri és megfelelő bölcsességgel használja is kora pedagógiai eszközeit, de igazi célja a krisztusi élet „beoltása” a tanítványok lelkébe. Hasonlóképpen vélekedett a misszió és gyülekezetépítés területeiről. A lelkipásztor ilyen irányú munkája akkor lehet jó, eszményi, ha azt az Ige szolgálataként, a tanítvánnyá tétel parancsának való engedelmességgel végzi.

A következő részekben a szerző ujjhegyre szedi a csikeszi életműben fellelhető azon tanításokat, amelyek a lelkipásztori eszménykép közösségi elemeiről szólnak. Ezek Csikesz tanításának ekkleziasztikai és szociológiai kitekintései, amelyekben hasznos tanácsokat ad arra nézve, hogy miként lehet megelőzni a lelkipásztor magányosságát, és megélni a közös szolgálat megtalálásának örömét a gyülekezetben, a szolga- és munkatársi körben.

A szerző a csikeszi életmű lelkipásztori eszményképe elemeinek vizsgálata során fontos következtetésekre jut, ezekből az alábbiakban utalunk néhányra.

Az egyház életében elkerülhetetlenül szükség van egy átgondolt, stabil lelkipásztori eszményképre. Ha nem igyekszünk tisztában lenni a lelkipásztori identitás és szolgálat kritériumaival, akkor sem a jelenben, sem a jövőre nézve nem tudjuk jól megfogalmazni, és ami még fontosabb, végezni ezt a szolgálatunkat. A lelkipásztori eszményképnek kizárólag teológiai alapokon kell nyugodnia, más szavakkal, csak a Szentírás zsinórmértéke alapján lehet beszélnünk erről a szent szolgálatról. Így a jól megfogalmazott lelkipásztori eszményképnek mindenek felett a Szentírás a kötött eleme, de emellett a reformatori teológia felismerései és hangsúlyai is nagy súllyal esnek a latba az eszménykép megfogalmazásakor. Vannak viszont változó, korhoz kötött elemek is, hiszen a lelkipásztorságról való elképzelések, elvárások koronként

részben változhatnak is. Ugyanakkor ezeket a változó elemeket újra és újra a Kijelentés fényében, és a reformátori teológia bizonyosságával kell megvizsgálni.

A lelkipásztori eszményképnek hatása van az egyház életére. Egy jól, körültekintően megfogalmazott lelkéskép segíthet abban, hogy a gyülekezetek, illetve a lelkipásztori szolgálattal kapcsolatban állók se túl sokat, se túl keveset ne várjanak el a lelkipásztoroktól, és ne állítsanak e szolgálattal szemben idegen, bibliátlan feltételeket. Egy másik hasonló terület a lelkésképzés, ahol a lelkipásztori eszménykép szerepe nagyon fontos. Csikesz azért igyekezett annyira részletes tanítást adni a lelkipásztorság sokoldalú kérdésköréről, mert tudta, hogy biblikus, hitvallásos lelkipásztori eszménykép nélkül nincsen lelkésképzés. A teológiai oktatás és nevelés célját, kimenetét határozza meg egy ilyen lelkéskép, amelyben az elmélet és gyakorlat megtalálja a maga természetes arányát.

Nem könnyű feladat egy ilyen nagy anyagot felölelő, 225 oldalas dolgozat értékelése. Azt mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy ez a kutatás és az anyag feldolgozása hiánypótló alkotás. Lelkületét tekintve pedig mindvégig biblikus és hitvallásos alapokon áll. Elméleti felkészültsége és gyakorlati nyitottsága egyszerre mutatkozik meg. Egyház- és gyülekezet-kritikája valóságos és mindig jobbító szándékú. Mindezekben méltó követője Csikesz Sándornak, akit számunkra bemutat.

Sokat idézzük a Zsid 13,7-et: *„Ne feledkezzetek meg vezetőitekről, akik az Isten igéjét hirdették nektek. Figyeljete életük végére, és kövessétek hitüket.”* Hős Csaba tanár úr ennek az igei felszólításnak is engedve állította eléünk a közel egy évszázada előttünk járt nemzedék kiemelkedő lelki vezetőjét, akinek élete és hite követendő példánk lehet.

Ugyanakkor meg vagyok győződve afelől, hogy ennek a dolgozatnak van egy másik, a teológia tudományát meggazdagító értéke is. Hős Csaba azzal, hogy megtalálta és újraértelmezte Csikesz Sándor életművének fókuszpontját, a lelkipásztori eszményképet, letette egy modern, aktuális, ma művelhető pasztorálteológia alapjait. Ilyen munkát sem a mi nemzedékünkben, sem az előttünk járóban nem végzett el senki. Köszönet érte!

1963. Magyarország, Budapest IX. Kálvin tér, a református templom bejárata. Iratmissziós anyagok.
(Forrás: Fortepan, képszám: 100739.)

SZEMLE

NAGY KÁROLY ZSOLT

1963. Magyarország, Miskolc, avasi református temető, kilátás a városra.
(Forrás: Fortepan, képszám: 46420.)

Nagy Károly Zsolt

„TÖBBSZÖR GYALOG, MINT KERÉKPÁRON, SZEMETELŐ ESŐBEN...”

Benda Kálmán: *Baranyai útinapló 1955*, Erdőkertes, Exodus kiadó, 2018. 123 oldal, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Hamarkay Ede. Utóhang: Dr. Németh Balázs; Sebők Magda (a szerző menyee) előszavával.

Az utóbbi éveken nem csupán az érdeklődés egyre intenzívebb az 1945 után kibontakozó kommunista diktatúrában élő egyház emlékezete iránt, de az erre vonatkozó írott és szóbeli források feltárásával kapcsolatos kutatói tevékenység is. Attól még távol vagyunk, hogy a hallgatás falának romjairól beszéljünk, de úgy tűnik, hogy a szigorú tabusítás legalábbis bizonyos témák esetében oldódik. Ilyen téma a diktatúra egyházüldözése, illetve a „másik oldalról” az egyház szenvedéstörténete. Aki kézbe veszi Benda Kálmán 1955-ös *Baranyai útinapló*jának friss kiadását, nagy valószínűséggel arra készül, hogy ez utóbbi témában kap új információkat. A kötet azonban ennél jóval komplexebb ismeret- és élményanyagot közvetít olvasójának. Az eddig megjelent források többnyire a történelmi események fősodrához és jeles személyiségeihez kapcsolódnak, s azt a képet árnyalják vagy teszik emberközelivé, amit a történelemkönyvek formáltak bennünk az eseményekről. Az Exodus Kiadó jóvoltából megjelent Benda-napló azonban a kép főszeplői és cselekménye mögötti háttérrel teszi részletgazdagabbá.

A történet úgy kezdődött, hogy az akkor negyvenkét éves Benda Kálmán, a Dunamelléki Egyházkerület Ráday Gyűjteménye levéltári részlegének vezetője 1955. június 19-én Németh Balázs segédlevéltárossal és fiával, Benda Gyulával kerékpárra ült, s egy hónap alatt bejárta Baranya és Tolna megyék – többnyire a határsávba eső – gyülekezeteit, hogy felmérjék a gyülekezeti levéltárak anyagát és állapotát. A napló szerint nem egyszer bőrig ázva, sár-tengerben, balesetekkel és olykor nélkülözés-

sel terhelve, gyanakvóan figyelő szemektől is kísérve rótták a kilométereket. Ez az út, akár a szerző életútja e szakaszának szimbóluma is lehetne. A mély református gyökerekkel bíró Benda karrierje az 1930-as évek közepétől meredeken ívelt fölfelé: bécsi, berlini és párizsi ösztöndíjai, tanári majd kutatói munkája, illetve 1945 után vezetői beosztásai jelezték ezt, míg 1949-ben politikai okokból minden állásától megfosztották. Ahogy egy interjúban fogalmazott: „Velem is közölték, hogy származásom, nyugat-európai tanulmányaim révén káros burzsoá eszméket képviselek, s nemcsak vezetésre nem vagyok alkalmas, hanem még oktatói és kutatói működésem is káros.”¹ 1951-ig alkalmi munkákból élt, majd volt munkatársai közbenjárásának köszönhetően az átszervezett dunamelléki egyházkerületi Levéltár vezetője lett. Ez az állás egyrészt viszonylagos anyagi biztonságot, ugyanakkor egyértelműen partvonalra állítást is jelentett, s Benda saját bevallása szerint is számkivetettnak érezte magát. A változás 1956. október 24-én jött el számára, amikor behívták az MTA Történettudományi intézetébe, és a legtöbbször számára ismeretlen Bendát a forradalmi bizottság tagjának választották, majd 1957. január 1-től az Intézet igazgatóhelyettese lett. Ez a tisztsége nem tartott sokáig, hiszen párton kívülként és osztályidegenként ismét nem volt alkalmas a tisztségre, így 1958 nyarán elfogadták lemondását, kutatóként azonban ettől kezdve nyugdíjazásáig az Intézetben dolgozott. Benda tehát életének és számkivetettségének mélypontján, s a Rákosi-rendszernek is egyik legsötétebb időszakában indul útnak az ország egyik leghátrányosabb, tudatosan elnyomott területére. Baranya, a reformáció egyik forrásvidéke ekkor minden szempontból periféria. Nagy része határsáv, ami elzártságot, izolációt jelentett, 1945-után pedig a lakosságcsere, majd 1954-ben a téjeszesítés, közben a népesség elvándorlása és a megélhetés ellehetetlenülése rendítette meg a helyi társadalmat s vele az egyházat is. Baranya ezen felül – s talán éppen e körülmények miatt is – egyházi szempontból is periféria: „fegyházmegye” volt, ahová számos rebellis, nem kíváncsú lelkész száműzött az egyház vezetése. Benda ebbe a világba „szállt alá”, s ennek a világnak a bugyraiba viszi magával naplójának olvasóit is.

Jóllehet az utazás kimondottan szakmai célokat szolgál, ezekkel viszonylag keveset találkoznak a naplóban. Németh Balázs utóhangja szerint – mely szöveg kiválóan keretezi különböző szellem-, társadalom- és egyháztörténeti szempontok szerint a Naplót – emögött azt kell látnunk, hogy az út során Benda történészi identitása és az Eötvös Kollégiumból hozott, párizsi ösztöndíja alatt megerősödött társadalomkritikai attitűdje által vezetett kutatói tekintete gyorsan és határozottan fordult a szűken vett levéltárosi feladat felől azok felé az emberek felé, akikkel útja során találkozott, s afelé a társadalmi környezet felé, melyben azok mindennapjaikat élték.

A szöveg így sajátos struktúrában tárja elénk az utazás tapasztalatát. A narráció dinamikáját az „innen indultunk, s így meg így jutottunk oda” olykor kalandos leírásai adják, s ezeket váltják fel az egyes parókiák életének, az ottani jelenlétnek nagyon plasztikus, elemző leírásai. Míg az előbbieken az idő mint a drótszámár kereke pö-

¹ Egy történész életútja: Benda Kálmán válaszol Glatz Ferenc kérdéseire, *Forrás*, 19. évf., 1987/5, 11.

rög, addig az utóbbiakban megállni látszik, s Benda hatalmas tablókban tárja elének az 1950-es évek baranyai valóságát. Ezeknek az – olykor fényképszerű, szinte a néprajzi leírások részletességéig menő – leírásoknak többnyire egy-egy parókia épülete és tárgyi környezete, egy lelkész (és esetleg családja) körében vagy egy esős délutánon egy parókia tornácán elköltött hosszú estebéd a tárgya. A szerző kiváló, sokszor irodalmi stílusban megírt elemzései pedig hol kritikusak, hol együttérzőek, hol finoman ironikusak, de leginkább egyszerre mutatják ezeket a jellemzőket. A leírások azonban nem maradnak meg a jelenség felszínén, a Szerző nem elégszik meg azzal, hogy megírja, amit lát: olykor egyszerűen a szóhasználatával megteremtett utalásainak hálózata olyan mélységet teremt ezeknek a képeknek, melyben az olvasó történeti összefüggésben látja Baranya átalakuló református társadalmát.

A szép kiállítású, kézre álló kötet nem könnyű nyáresti olvasmány, s nem is véletlen, hogy ennyire hosszú időnek kellett eltelnie a megjelenéséig. A kötet előszavában Sebők Magda, Benda Kálmán menyje felidézi apósa szavait, melyek kíséretében kéziratát egykor átadta az Exodus Kiadónak: „ha majd a helyzet megengedi, adjátok ki”. A kiadás több kísérlete után, mint Sebők írja, a helyzet most érett meg a kiadásra, mert ma már nem lehet a könyvben írtakat felhasználni a református egyház ellen. De mire használja az egyház? A szöveg ugyanis nem legitimálja sem a kollaboráns egyház, sem az üldözött áldozat egyház képét, nem igazolja egyik önértelmezési koncepciót sem. Nem lehet beszuszakolni a megfelelő dobozba – nincs más hátra, meg kell birkózni vele.

1988. Magyarország, Kalocsa, Kalocsai Fegyház és Börtön. (Forrás: Fortepan, képszám: 100422. A Jezsuita levéltár gyűjteményéből.)

Sárospataki Füzetek – Stíluslap

Minden hivatkozást lábjegyzetben kell feltüntetni. Az idézett és hivatkozott művekre így kell hivatkozni: első előforduláskor minden azonosító adatot és az idézett oldalszámot fel kell tüntetni lábjegyzetben, az idézett vagy hivatkozott szöveggel azonos oldalon. A továbbiakban rövid lábjegyzet használatos (lásd a 2. pontot). A bekezdéseket behúzással, nem pedig üres sor beszúráásával kell jelölni. A szöveg közbeni idegen szavakat és címeket kurzívval kell szedni, de a szövegidézeteket *nem* szedjük dőlttel.

A szöveg stílusa/formázás

A főszövegben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 12-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

A lábjegyzetben:

Betűtípus: Times New Roman

Betűméret: 10-es

Bekezdés: szimpla sorköz

Igazítás: Sorkizárt

Amennyiben az idézni kívánt szövegrész idegen nyelven van, az idézés eredeti nyelven a lábjegyzetben történik, a főszövegben a kötet nyelve (általában magyar) használatos.

A periodika műfajai / rovatai

Szerkesztői előszó

Igei ráhangolódás (*Oktass, hogy éljek!* rovat)

Tanulmányok: az adott szám tematikusan összefüggő nagyobb lélegzetű írásai (terjedelmük egy szerzői ív, azaz 40.000 n).

Ha mód van rá, teret engedünk egy *Vita* rovatnak (terjedelme 10–12.000 n), amelyben vagy egyetlen probléma több nézőpontú és hasonló terjedelmű bemutatása történik, vagy egy vitaindító vezércikkre (terjedelme 10-12.000 n) érkező korreferátumokat (terjedelmük 8000 n) közlünk.

Közreadunk kisebb *Közleményeket* (terjedelme 20–30.000 n): cikket, konferenciabeszámolót, az SRTA aktuális hirdetéseit.

Az *Idővonal* rovatban (terjedelme 1–2000 n) emlékezni és emlékeztetni szeretnénk a pataki történelem, a protestáns iskolatörténet jeles eseményeire, személyeire és alkalmaira, ünnepeinkre.

A *Szemle* rovat (terjedelme 4–6000 n) adja közre a recenziókat.

Hivatkozás

1. Hivatkozás teljes lábjegyzetben

A szerzők vezetéknevét KISKAPITÁLIS betűvel jelöljük. Külföldi szerzők esetében a vezetéknevet a keresztnév előtt, vesszővel elválasztva kell feltüntetni.

Az idézett lapszámok után **nincs** semmiféle rövidítés (l., p., o., old. stb.). Ha több egymást követő lapra hivatkozunk, közük nagykötojelet szedünk, a lapszámokat pedig nem rövidítjük, tehát nem 973–83 szerepel, hanem 973–983. Ha több egymással nem érintkező lapszámot adunk meg, akkor ezek közt vessző áll: 33, 52, 97. Az utolsó lapszám után a címléírás lezárásaként pont áll.

A, Könyvek esetében

SZERZŐ: *Cím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: KERTÉSZ Imre: *Sorstalanság*, Budapest, Magvető, 1975.

SZERZŐ: *Cím*, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: MILLER, Henry: *Baktérítő*, Ford. BARTOS Tibor, Budapest, Európa, 1990.

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, FORDÍTOTTA, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: TOLKIEN, J. R. R.: *A Gyűrűk Ura*, 1–3. kötet, Ford. GÖNCZ Árpád, Budapest, Európa, 2002.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kötetszám, *Kötet Címe*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: MÓRICZ Zsigmond: *Erdély*, 1. kötet, *Tündérkert*, Budapest, Európa, 1992, 349–440.

SZERZŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, *Sorozat*, Évszám, Hivatkozott oldal.

Példa: HANKISS Elemér: *Egy ország arcai, Válogatott szociológiai tanulmányok 1977–2012*, Budapest, L'Harmattan, *Ars Sociologica*, 2012.

B, Gyűjteményes kötetek esetében

SZERKESZTŐ: *Cím*, *Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Kiadás ideje, Hivatkozott oldal.

Példa: SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012.

C, Gyűjteményes kötetekben megjelent írások esetében

SZERZŐ: Cím, in SZERKESZTŐ: *Cím, Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

Példa: TÓTH J. Zoltán: A halálbüntetés abolíciója Európában, in SEPSI Enikő (szerk.): *Studia Caroliensia, A Károli Gáspár Református Egyetem Évkönyve 2011-es évkönyve, Európa*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 111–142.

D, Folyóiratok esetében

SZERZŐ: Cím, *Folyóirat neve*, Évfolyam, Évszám/Lap sorszáma, Hivatkozott oldalszám.

Példa: MIHÁLYI Gábor: Költészet és valóság, *Nagyvilág*, XXXIII. évfolyam, 1988/7, 971–973.

E, Heti- és napilapok esetében

SZERZŐ: Cím, *Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap., Oldalszám.

Példa: VÁRADI Ferenc: Hiteles példákra vágyva, *Reformátusok Lapja*, LVII. évfolyam, 35. szám, 2013. szeptember 1., 9.

SZERZŐ: Cím, Alcím, *Lap neve*, Évfolyam, Lap száma, Kiadás helye, Évszám. Hónap. Nap., A hét napja, Oldalszám.

Példa: P. SZABÓ Ernő: Madár repül át az ágak között, Ha minden ecsetvonás érdekel, Tárlatvezetés gyerekeknek a Nemzeti Galériában, *Magyar Nemzet*, LXXVI. évfolyam, 240. szám, Budapesti kiadás, 2013. szeptember 3., kedd, 15.

F, Elektronikus források esetében

Elektronikus források esetén a hivatkozás logikája és formai megoldása azonos a fentiekkel. Attól függően, hogy mi deríthető ki az egyes anyagokról, mindenképp kell a szerző neve, a dokumentum címe, a megjelenés helye (amennyire azonosítható). Ezt követően utána a teljes URL és az utolsó letöltés dátuma (év. hónap. nap.).

Pl.: egy többé-kevésbé rendszeresen publikáló blogbejegyzésére történő hivatkozás esetén:

KÖNTÖS László: Ügynök voltál? *reposzt.hu*, 2017. 05. 14. URL: <http://reposzt.hu/blog/kontos-laszlo/2017-05-13/ugynok-voltal> Utolsó letöltés: 2017. 05. 15.

2. Hivatkozás rövid lábjegyzetben

Ha egy megelőző lábjegyzet már tartalmazta a teljes hivatkozást, rövid lábjegyzetet használunk:

SZERZŐ: i. m., hivatkozott oldalszám.

Ha a megelőző lábjegyzet ugyanerre a műre hivatkozott, akkor a következő jelölést kérjük:

Uo., hivatkozott oldalszám.

Ha ugyanattól a szerzőtől korábban több kötetre/cikkre is hivatkoztunk, akkor az alábbi módon pontosítsuk a rövidített jegyzetet:

SZERZŐ: Cím egésze (hosszabb cím esetén annak első néhány jellemző szava), hivatkozott oldalszám.

Pl. MÓRICZ: *Erdély*, 26.

Pl.2. MIHÁLYI: *Költészet és valóság*, 972.

3. Jelölések használata a hivatkozásban

- Könyvek, gyűjteményes kötetek címének, folyóiratok, heti- és napilapok nevének megkülönböztetésére dőlt betű használatos.
- Szerkesztői megjegyzések/jelölések jegyzetbe történő beékelésére [szögletes zárójel] használatos.
- Idegen nyelvű kiadványok adatsorában az adott nyelven közöljük a szerkesztő/szerkesztette, a kötet, és a fordította szavakat. A cím után és a kötet szerkesztőjének neve előtt szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; ed., ha angol, olasz vagy latin; éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézésekor az ed. helyett a többes számot jelző eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyköötjel van.
- Az öt sornál hosszabb idézetek a margótól 1-1 cm-re behúzandóak, és idézőjel ez esetben is szükséges. Idézetben belüli idézet jelölése a » « jelekkel történik.

4. Rövidítések

c. n.	cím nélkül
é. n.	év nélkül
évf.	évfolyam
ford.	fordította
i. h.	idézett hely
ill.	1. illetve, illetőleg 2. illusztrált, illusztrálta
i. m.	idézett mű
in	-ban/-ben
l.	lásd
o.	oldal
s. a. rend.	sajtó alá rendezte, sajtó alá rendezés
sk.	és a következő
s. k.	saját kezével, saját kezűleg
skk.	és a következők
szerk.	szerkesztő, szerkesztette
ua.	ugyanaz
ui.	ugyanis
úm.	úgymint
ún.	úgynevezett
uo.	ugyanott
uő.	ugyanő

5. Angol nyelvű rövidlet (*abstract*) készítése

Az angol rövidlet (*abstract*) minimum 10, maximum 15 soros. A cikk/tanulmány főszövege után illesztendő be. A rövidlet tartalmazza a cikk címének fordítását és a főbb tézisek összefoglalását.

SZERZŐINK / AUTHORS

Bálint László Áron – református lelkipásztor (Pánd)

Fekete Ágnes, PhD – református lelkipásztor, rádiós újságíró, mediátor (Budapest)

Füsti-Molnár Szilveszter, PhD – református lelkipásztor, főiskolai tanár, rektor (SRTA)

Csorba Dávid, PhD – főiskolai docens (SRTA), tudományos főmunkatárs (KGRE)

Győri István, PhD – teológiai professzor (SRTA)

Josh Givens – független újságíró, blogger (Alabama, USA)

Kádár Ferenc, PhD – református lelkipásztor (Sátoraljaújhely)

Kádár Tamás György – teológus hallgató (SRTA)

Kiss Sándor – újságíró, történelem és kommunikáció szakos bölcész, a Mediaworks Hungary Zrt. Online Szerkesztőségének főszerkesztő-helyettese, a Reformátusok Lapja külső munkatársa

Makay László – református lelkipásztor, iskolalelkész (Eötvös József Református Oktatási Központ, Heves)

Nagy Alpár Csaba, PhD – református lelkipásztor, egyetemi adjunktus (BBTE, Egeres, Románia)

Marjovszky Tibor, PhD – református lelkész, ny. egyetemi docens (DRHE)

Mártonffy Marcell, PhD – egyetemi docens (Andrássy Egyetem)

Nagy Károly Zsolt, PhD – református lelkipásztor, főiskolai adjunktus (SRTA), tudományos munkatárs (MTA BTK NTI)

Oláh Róbert, PhD – irodalomtörténész, könyvtáros (TTREK Nagykönyvtára)

Péterfi Ferenc – közösségfejlesztő, a Közösségfejlesztők Egyesülete egyik alapítója, jelenleg Szakmai Tanácsadó Testületének vezetője; óraadó (SRTA)

Szalay László Pál – református lelkipásztor, közíró, a MRE Ökogyülekezeti Tanácsának tagja (Telkibánya)

Szolnoki Zsolt – PhD-hallgató (ME)